

A-9477

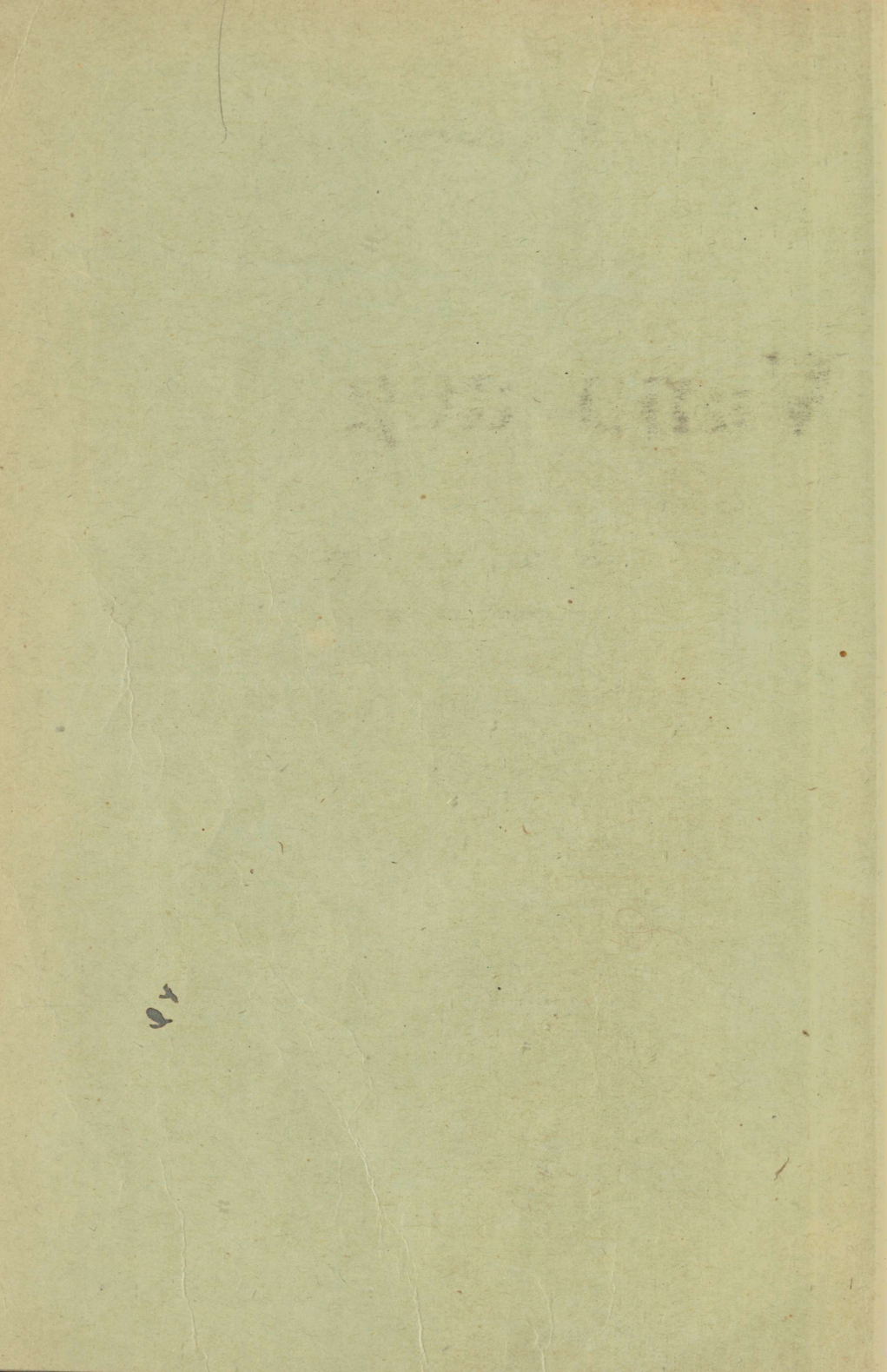
J. ADAMSON

VANA AEG

**KESKKOOLI
I KLASSI KURSUS
(V. ÕPPEAASTA)**

K./Ü. „L O O D U S“, T A R T U

J. Adamson

Vana aeg

Keskooli I klassi kursus

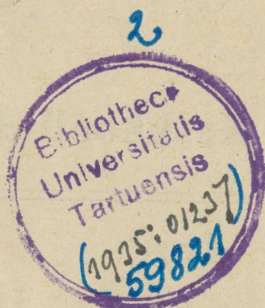
===== V õppeaasta

II trükk

82022

K. / Ü. „L O O D U S“, T A R T U

K./Ü. „Looduse“ keeleline korrektor H. Pürkop.

A-9477

K. Mattieseni trükikoda O./Ü., Tartu, 1935.

A. Sissejuhatus.

1. Põhimõisteid.

Ajaloo ülesanne. Kõik, mis meid ümbritseb tänapäev, pole sündinud korraga. Elu areneb aegamööda, järk-järgult: noored õpivad vanematelt, kes õppinud jälle omilt eelkäijailt, täiendavad nende saavutisi jne. Nii kestab alatasa arenemine, täienemine. Et meie aga teaksime, kuidas on meie vanemad ja esivanemad elanud ja mispärast ei ela meie praegu nii nagu elati mitmed sugupõlved tagasi, selleks on meil tarvis õppida ajalugu. Ajaloo ülesandeks ongi näidata, kuidas on arenenud üksikute rahvaste ning kogu inimkonna elu sajandite ja aastatuhandete jooksul, kord-korralt muutudes ning täienedes.

Sageli kuuleme oma vanemaid jutustamas sellest, kuidas elu hoopis teissugusem olnud nende nooruspäevil. Siit näeme, et elu muutub teiseks väheste aastate jooksul, kuid see muutus aastast aastasse on harilikus elus väike ja meie ei oska seda hästi märgatagi. Palju tundavamalt muutub elu juba paari inimesea jooksul, veel suuremal määral aga aastasade ja -tuhandete vältel. Miks elu pidevalt muutub ja missugustel põhjustel, seda õpetabki meile ajalugu. Ajalugu toob esile aastatuhandete eest olnud sündmusi, esitab meile tähelepanuvääri vaid maid ja nende erinevaid tunnuseid. Riigid kerkivad meie vaimusilma ette ridastikku. Rahvad tõusevad ja langevad. Alatasa vahelduvad sündmused, muutused, mille keskuses seisab inimene.

Ajaloo liigitus. Kuidas inimesed elasid üks-, kaks- või koguni mitusada aastat tagasi, sellest on meil kindlaid teateid. Nii nagu praegu kirjutatakse üles tähtsamaid sündmusi ajalehis, raamatuis, nii toimus see ka varemini,

kuigi väiksemal määral, sest vanasti oli kirjaoskajaid inimesi vähem. Kuid vähestest haritud inimestest kirjutasi mõned siiski üles sündmusi, mis meile väga tähtsad. Nii näiteks teame, et umbes 700 a. on möödunud sellest, kui sakslased vallutasid liivlaste ja seejärel eestlaste maa, et ristiusku levitada ja siin maid võita. Eestlased, kes said aru võitjate sihist, ei tahtnud alistuda, mistõttu kestis kauemat aega äge võitlus. Selle võitluse üle on kirjutatud üks läti preester (Läti Henrik) ajaraamatu, millest saamegi teateid oma esivanemate elust, võitlusist ja allajäämisest. Samal viisil on ka teistest kodumaa tähtsamatest ajaloolisist sündmusist säilinud teateid ja samuti omavad ka teised rahvad oma üleskirjutatud ajalugu.

Aega, millest meil on kindlad üleskirjutused, nimetame ajalooliseks ajaks.

Inimsugu aga elas kaua enne seda, kui inimesed olid arenenud niipalju, et oskasid kirjutada üles sündmusi. Kuid teated ei tarvitse olla ainult kirjalikud. Enne kirjutamiskunsti tundmaõppimist andsid inimesed teateid edasi suuliselt, jutustades. Vanemad inimesed jutustasid juhtumit noortele ja järeletulijatele. Neist jutustisist kujunesid aegamööda kangelaslood. Neist kangelaslugudest selgubki, missugust tööd mingi rahvas tegi, missugused tööriistad tal olid, kuidas elati jne.

Minevikus arvati, et teateid ajaloolisist sündmusist saame ainult üleskirjutistest ja suulisist jutustisist, kuid hiljemini selgus, et on veel vanemaid aegu, millest puuduvad nii kirjalikud kui ka suulised andmed. Neist aegadest jutustavad mitmesugused leiud. Maapõuest on leitud kõige vanema aja inimeste elu- ja matusekohti, inimeseluid, taimeid ja loomade jäänuseid, tööriistu, relvi jne. Selliste leitud abil on võimalik kujutella, kuidas inimesed tol ajal elasid, töötasid, sõdisid jne. Muidugi pole need teated nii täpsad ja selged kui kirjalikud, kuid nad on seda väärtuslikumad, et aitavad selgitada ajajärku, mil hakkas arenema elu ja inimsugu.

Aega, mille kohta pole missuguseid kirjalikke teateid, nimetatakse esiajalooliseks ajaks.

Ajaloolised allikad. Teateid möödunud aegade kohta saadakse ajaloolistest allikatest ehk mälestistest. Tehakse vahet kirjalikkude ja suuliste allikate vahel. Suuliste allikate hulka kuuluvad näiteks kangelaslood, muinasjutud, ajaloolised naljad ja muud rahva keskel suuliselt edasi kantud teated. Suulised allikad on sageli ebatäpsad, sest jutustajad

unustavad, muudavad või lisavad omalt poolt midagi juurde, mis ei ole enam ajalooline. Tähtsamad on kirjalikud allikad, kõik, mis kunagi inimeste poolt kirja pandud ja püsinud meie ajani. Siia kuuluvad näiteks raamatud, ajalehed, kirjad, lepingud jne. Esiajaloolise aja kohta on allikaks esemälestised, asjad, näiteks ehitised, sõja- ja majariistad, ehted jne. Neid tõendisi saadakse enamasti väljakaevamise teel ning hoitakse alal muuseumides.

2. Esiajalooline aeg.

Esiajaloolise aja jaotus. Esiajaloolist aega jaotatakse aine järgi, millest valmistati tarberiistu. Peamisiks aineiks, millest inimene praegu valmistab tarbeasju ja relvi, on puu, kivi ja metall. Kuid mitte alati polnud see nii. Metallitundmaõppimine kuulub alles esiajaloolise aja hilisemasse järku, kuna vanemal ajal valmistati tarbeasju ja relvi puust ja kivist, mõningaid veel luust ja sarvest. Et puu kõduneb kiiresti, siis pole meie ajani säilinud puuriistu. Viimaste tarvitamist tõendavad aga mitmesugused asjaolud, m. s. puuriistade valmistamine praeguse aja metsrahvaste poolt, kes seisavad kiviaja elu tasemel. Esiajaloolise aja vanimast ja pikemast osast on säilinud peamiselt kivasju. Ajajärku, mil valitsevaks tarbeasjade valmistusaineks oli kivi, nimetatakse kiviajaks. Kiviaeg jaotatakse kaheks: vanemaks ja nooremaks kiviajaks. Kiviaeg arvatakse kestnud olevat kuni 5000 a. tagasi, jagunedes vanemaks ja nooremaks kiviajaks. Kiviajale järgneb metalliaeg, mis jaguneb pronksi- ja rauaajaks. Esimese eelastmeks on vaseaeg. Et aga vask oli liiga pehme aine ja riistad kulusid kiiresti, siis võeti tina leiutamisega tarvitusele pronks, s. t. vase ja tina sulam. Euroopas tulid pronksriistad tarvitusele umbes 2000 a. e. Kr., meie kodumaal aga 1700 a. e. Kr.

Raua avastamisega võeti aga see tarvitusele kui palju vastupidavam aine. Ka ei olnud teda tarvis segada ja riistade valmistus osutus seega lihtsamaks. Rauda on tuntud Euroopas mitte varem kui 1000 a. e. Kr., meie kodumaal aga umbes 500 a. e. Kr.

Üleminekud ühest ajajärgust teise ei toimunud järsult ja igal pool ühel ajal, vaid aegamööda ja maakera eri osades eri ajal. Ka ei seisnud kõikjal üks metall valitsevana, näiteks meie kodumaal. Siin ei esinenud pronksiaeg puhtal

kujul, sest sel ajal leidus ainult üksikuid pronksasju kivi-
asjade kõrval. Pronksasjade vähesus oli tingitud sellest, et
meie kodumaal ei leitud tarvilikke metalle. Üksikud leitud
riistad on toodud teistelt mailt.

Milline oli ürginimene? Kunagi kauges minevikus, aasta-
tuhandeid tagasi oli peaaegu kogu Euroopa kaetud manner-
jääga. Jääaeg kestis väga kaua, kuid soojade vaheaegadega.
Viimaks muutus Euroopa soojaks, elamiskõlvuliseks ini-
meste ja loomade asumiskohaks. Euroopa vanimad elanikud
olid väga madalal arenemisastmel. Meie teame puudulikkude
andmete tõttu väga vähe esimestest inimestest. Maa seest on
vaid leitud mõned luud, millede uurimisel on saadud kujut-

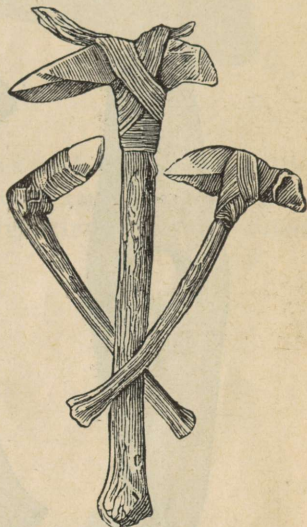
1. joonis. Ürginimene.

lus vanimast inimesest. See oli kasvult väik-
sem kui meie aja inimene. Tema nahk oli
suvel päikesest ja talvel külmast tuulest
tumepruun. Pea ja suurem osa kehast, ka
käed ja jalad olid, nagu arvatakse, pik-
kade, tihedate karvadega kaetud. Sõrmed
olid tugevad, kuid õhukesed, käed väga
ahvi omade sarnased. Otsaesine oli madal
ja tahakalduv, kulmud tugevad ja silma-
avad suured, lõug vähearenenud ja ham-
bad tugevad.

Tol ajal nägi maailm hoopis teissugune
välja kui praegu. Ei olnud meie aja mõttes linnu ega
külasi, ei teid ega liiklemisabinõusid. Maa oli kaetud põliste
metsadega, jõgedega ja soodega. Igal pool oli rohkesti mets-
loomi ja needki olid erinevad, suuremad ja tugevamad kui
praegused. Palju oli niisuguseid loomi, keda praegu enam
üldse ei olegi. Alasti käis inimene metsas ringi, kas üksikult
või oma kaaslastega. Alatasa hirmul olles kiskjate loomade
ja loodusnähtuste eest, otsis ta toitu. Inimene oli sel ajal
väga osav jooksus ja puul ronimises. Ta oli kehaliselt nõr-
gem metsloomadest, kelledega tal tuli sageli võidelda, kuid
tal oli võimas rely, mis puudus ta vaenlastel, nimelt mõis-
tus. Viimase abil suutis ta end kaitseda võitluses ja
isegi võita.

Elamud. Esiajaloolise aja inimene ei omanud esialgu
mingisugust kindlat eluaset ega elamut. Ta magas lahtise
taeva all, kui ei olnud ähvardamas hädaohtu. Et kiskjaid
loomi liikus palju, siis puges inimene peitu ja valmistas
enele ka magamisaseme puile, oksile või puuõõnsusse. Et
leidus aga ka loomi, kes võisid järgneda puudele, siis loo-

mulikult tuli inimesel tarve koha järele, kus ta end tunneks julgemana. Selleks sai koobas kuski kaljudes. Alginimene leiutas koopas elamise juhuslikult. Ta nägi, kuidas metsloomad sageli pugesis peitu ja valmistasid oma poegadele pesad koopaisse. Taga ajades mõnd looma sattus inimene juhuslikult metslooma poolt kasustatava koopa juurde. Tapes looma ja ta pere, sai inimene koopa peremeheks. Katnud avause puuokstega ja kividega, tundis uus koopaelanik end hästi kaitstuna nii külma kui ka kiskjate loomade vastu. Esiajaloolisest inimesest koopaelanikuna saame teateid koopaleidudest. Sellised koopad on aja jooksul kuidagi sattunud maa alla ja neid avastatakse nüüd kaevamise teel. Koopaleiud annavad meile teateid, kuidas tol ajal elati. Neist leidudest selgub, et koopaelanik kasustas juba tuld ja oskas valmistada lihtsaid tarbeasju kivist. Mõne koopa seinalt on isegi leitud joonistisi ja värvilisi pilte, mis kujutavad metsloomi ja inimesi, sageli jahilisi. Arenedes oma igapäevse töö survel, hakkas inimene ise ehitama enesele eluaset. Kui muututi põlluharijaks ja seega paigalelavaks rabvaks, siis valiti juba kindlam elamukoht järve- või jõekaldale ning ehitati sinna püstkojad. Hiljemini ehitati külad koguni järve peale. Selleks löödi järve põhja vaiad, milledele kinnitati palgid ja ehitati parvetaoline alus. Viimasele rajati puust või savist elamud, onnid, mis sarnanesid meie aja mesipuudega. Nii kujunesid vaikülad. Ühendust kaldaga peeti õõnestatud puutüvest künaga või sildade kaudu, mida häda ajal võis üles tõsta või ära võtta. Vaikülad esinevad alles nooremal kiviajal, eriti palju on neid leitud Helveetsia järvedest. Vaiküla elanikud olid peamiselt küttijad ja kalastajad, kuid teataval määral ka juba põlluharijad ja karjakasvatajad. Metalliajaga tulevad esile juba majalaadsed puuehitised kindlamal maal. Hakkab esinema ühekordne, akendeta ja katusega kaetud majake.

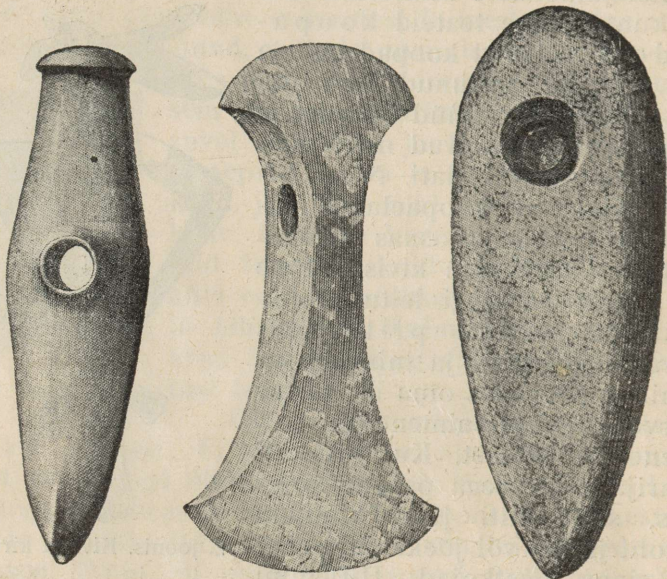

2. joonis. Kiviaja kirveid.

Tarberiistad ja relvad. Samuti kui elamu muutusid ja täienesid vastavalt inimese arenemisele ja elamisviisile ka

kõige vajalisemad abinõud töötamiseks ja võitluseks, s. o. tööriistad, tarbeasjad ja relvad.

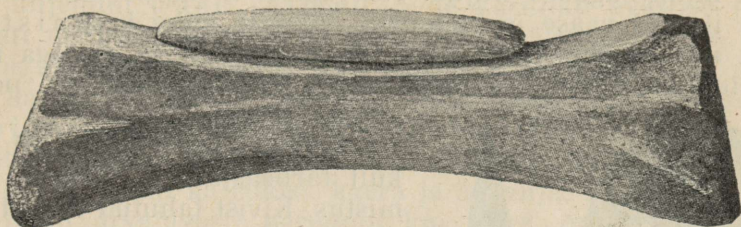
Milline oli esimene relv või tarberiist, mida tarvitas inimene? Lihtsaimaiks ja tõenäoliselt vanimaiks relviks olid küll nui ja kivi, millega mindi jahile. Igapäevne võitlus olemasolu eest õpetas inimest leidma uusi mõjukamaid abinõusid enese kaitseks. Et end kaugelt kaitseda ja metslooma kiiremini tabada, seks kinnitas ta kivi kepi külge, et vise või löök oleks mõjukam. Mainitud relva täien-

3. joonis. Kiviaja lihvitud ja auguga kirveid Rootsist.

das inimene hiljemini, valides aina sobivamaid kive viskamiseks. Peagi selgus, kuivõrra kasulik on terav kivi. Inimene andis kivile soovitava kuju, hõõrudes seda teise kivi vastu, või valmistas selle mõnel muul viisil. Kivil jäeti üks ots jämedamaks ja nii kujunes vähehaaval kivikirves. Kirve eeskujul tegi inimene enesele ka vasara, sidudes loomasooltega või naharibadega tõmbi kivikillu varre külge. Sidudes kepi külge pisemaid, kuid teravaid kivikilde, loomailuid ja sarvi, tegi ta enesele oda või noole. Nõelte asemel kasustati kalaluid ja peenikesi kivikilde. Vibu leiutamine kui tähtis arengusamm võttis juba palju kauem aega. Nii sai inimene hulga riistu. Ta võis juba paremini töötada ja

edukamalt võidelda kiskjatega. Kuid riistad olid siiski oma vormilt väga algelised, lihtsad ja nende liike oli vähe. Kuid elu ise ikka jälle õpetas algajat inimest. Mõõdusid aastatuhanded ja ta hakkas kive paremini raiuma, siis lihvima ja auku kivisse

4. joonis. Lihvimiskivi.

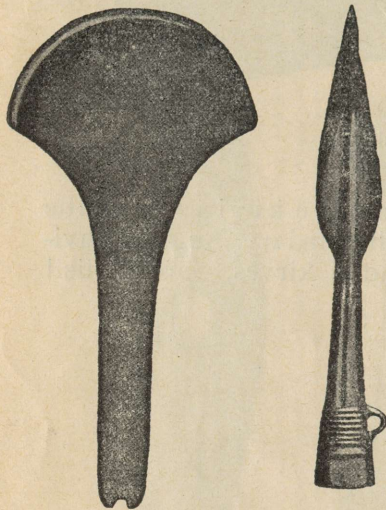
puurima. Toimub üleminek nooremasse kiviaega, mille iseloomustavaks jooneks ongi kivi lihvimine. Auguga lihvitud kivi pandi varre otsa ja nii saadigi kirves. Samal viisil

5. joonis. Kiviaja kirveid Eestist.

tehti ka vasar. Uued kiviriistad olid palju kõvemad, vastupidavamad ja sobivamad töötamiseks. Juurde tuleb veel kivist saag ja mõõk. Nooremal kiviajal valmistati peale lihvitud tööriistade ka savist ja puust mitmesuguseid asju koduseks majapidamiseks, näit. korve, potte, kruuse ja kausse.

Kujunes keraamika. Pottide ja kausside valmistamisele jõudis inimene aegamööda. Korvide punumine ja savinõude valmistamine oli peamiselt naiste töö. Aja jooksul omandasid naised nende valmistamisel suure oskuse ja andsid nõudele väga mitmesugused kujud. Nooremast kiviajast on säilinud väga ilusaid vaase ja kannusid. Vaaside külgi kaunistati väga mitmesuguselt, vajutati kas kammitaolise riistaga külgedele ilustisi või jälle tehti mingi terava asjaga savi peale kriipse või punkte.

6. joonis. Pronksiaja kirves ja odaots Eestist.

Pronksiajal muutus põhjalikult tarbeasjade ja relvade valmistus. Kivist tahatud relvade ja tööriistade asemel hakati nüüd tarvitama pronksist valatud. Alul tehti kullast ja vasest ainult ehteasju, varsti vasest ja pronksist ka töö- ja sõjariistu. Pronksiaja vaasid, toidu- ja jooginõud ning ehteasjad on tihti väga rikkalikult ja ilusasti kaunistatud. Pronksiajale järgnes rauaaeg, mil pikkamööda toimus üleminek raudtarbeasjadele, kuid ehteasjad on ka rauaajal kas pronksist, kullast või hõbedast.

Elatusviisid. Koopaelanik, kes oskas vaid maast haaratud keppi ja kivi tarvitada, toitus sellest,

mida loodus andis valmina. Ta söi taimi, puuvilja, pähkleid, marju, juuri ja seeni ning väiksemaid loomi, nagu putukaid, konni, sisalikke jt. Tagavara ta sel ajal ei mõistnud koguda. Toidu otsimine algas siis, kui nälg teda seksundis. Kui aga inimene arenes ja tema relvad täienesid, siis muutus inimene küttijaks, s.t. ta hakkas juba jahti pidama metsloomade peale kivikirve, vibu ja oda abil. Suuremate ja tugevamate loomade püüdmiseks kasustati maasse kaevatud sügavaid auke, mis kaeti pealt okstega. Seejärel varitseti läheduses, kuni loom auku langes. Sageli valvati loomade karja, kui need liikusid jooma salkadena, ja aeti neid augu piirkonda, nii et neist mõned august üle minnes sinna sisse langesid. Auku kukkunud loomale tungiti kallale ja surmati see kivikirve või odaga. Loomaliha tarvitati alul toorena. Tuld kasustama õppinud ürginimene hakkas

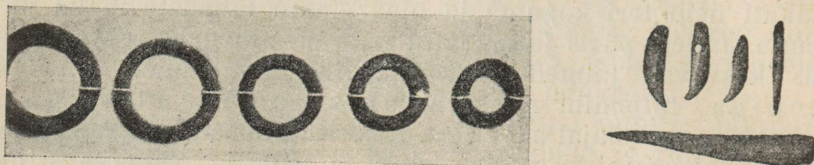
liha tulel küpsetama. Kütamise kõrval harrastati ka kalastamist, püüdes kalu lihtsalt käega, luuahingitega või korviga.

Teri tarvitades märgati, et mahapudenenud teradest kasvavad hiljemini uued taimed. Selle kasuliku avastise järel hakati neid teri koguma ja oma elamu lähedale maha külvama. Jällegi päris juhuslikult leiti, et kohedaks tehtud muldas kasvavad taimed paremini. Alul tehti maa kohedaks kepiga, hiljemini mingi kõblasetaolise riistaga ja viimaks pronksiajal adraga. Kasvatati otra, nisu, hirssi, lina ja ube, hiljemini ka rukist, kaera ja aedvilja. Naine, kes tundis taimi arvatavasti paremini kui mees, õppiski teravilja tundma ja taimi kasvatama, millede kiududest õppis ka riidet valmistama. Seega oli alul teraviljakasvatus naiste töö ja elatuse kõrvalharuks, kuna mehed jahtisid ja kalastasid. Jahtimise kaudu toidu muretsemine oli aga juhuslik. Saagi peale ei võidud alati kindel olla, samuti oli jahipidamine talvel suurte raskustega seotud. Talvel tuli sageli nälga kannatada. Siis selgus, kui hea on omada tagavaraks kogutud vilja. Põldvilja kasvatus osutus hoopis kindlamaks toitainete muretsemise vahendiks ja talle hakati enam ja enam tähelepanu pühendama. Nii tekkis põllundus. Adraga põldu harima hakkab juba mees. Alul söödi teri toorelt, kuid hiljemini hõõruti neid juba käsikivil peeneks ja keedeti savipotis pudruks.

Samuti nagu põldu harima õppis inimene nooremal kiviajal ka karjakaasvatama, s.t. loomi taltsutama ja kodustama. Vanimaks kodustatud loomaks oli koer. Ta oli truuks seltsimeheks ja abistajaks jahil. Seega selgus ka koera kasulikkus ja teda hakati koduloomana kasvatama. Hiljemini selgus teiste loomade (veised, kitsed) kasulikkus (piim, vill ja liha). Nii muutuski inimene pikapeale karjakaasvatajaks. Esialgseks veoloomaks oli jällegi koer. Hobuse taltsutamine ja veoloomana tarvitamine kuulub hilisemasse arengujärku. Et elamute läheduses olevast rohust ei piisanud kauaks karjale, seepärast rännati karjaga edasi teise kohta või raiuti metsa maha ning tehti karjamaad. Loomatoidu muretsemine ja nende kaitse võttis inimeselt palju aega. Ei piisanud enam aega kütamiseks. Pealegi loomakasvatus töötas anda inimestele alatist ülalpidamist, mis pärast õpiti eelistama kütamisele karjakaasvatust ja põllundust. Karjakaasvataja pidi aga, nagu mainitud, sageli kolima

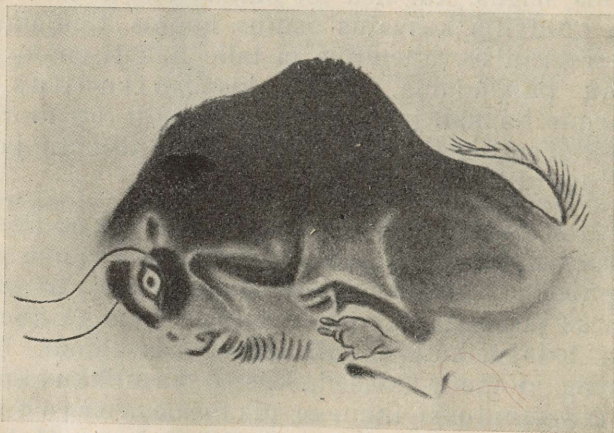
ühes pere ja varaga ühest kohast teise. Sel kolimise ajastul leiutaski inimene tarvismineva veeriista — v a n k r i.

Rõivastis. Põllundus ja karjakasvatus tõi muutuse ka inimese rõivastisse. Kätesaadavaim materjal kehakatteks oli loomanahk, mida enne tarvitusele võtmist puhas-

7. joonis. Kiviaja ehteasju: rõngad ja hammashelmed Saaremaalt.
All luust terariist.

tati ja kuivatati. Nooremal kiviajal hakati kehakatet valmistama linasest riidest, mida naised valmistasid linakiududest. Vaiküla naised on juba osavad k e t r a j a d ja k u d u j a d. Ka lambavillast riidet valmistati juba vaikülas. Riidet isegi

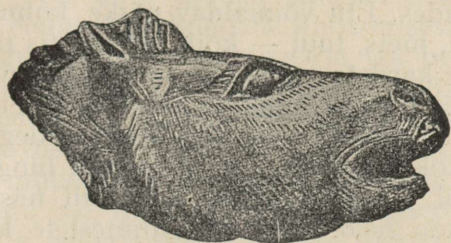

8. joonis. Piisonhärg. Kiviaja maal.

värviti, harrastades eredaid värve, näit. punast ja sinist. Metalliajajärgul kooti peenemat riidet ja hakati rõivaid õ m b - l e m a.

Keel. Kunst. Nägime, kuidas inimese elamu, relvad, tarberiidad, rõivastis jne. arenesid. Aga mis oli selle arenemise põhjuseks? Nimetasime, et loodus ja elu ise õpetas inimest tegema järjest uusi ja uusi leiutisi. Üheks suurimaks loodus-

likuks tõukejõuks ja inimese arenemise eeltingimuseks oli tule kasustusele võtmine koopaelaniku poolt. Tuli tegi elu koopaelanikul mugavaks ja ta enda arenemisvõimelisemaks. Tal polnud enam endisel määral tarvis külma karta. Töötades paremate riistadega ja ka tulevalgel, jäi inimesel juba enam vaba aega üle lõbustuseks, kooseluks ja üksteisega läbikäimiseks. Inimene õppis enam ja enam tundma ühiselu ja

9. joonis. Hobusepea. Kiviaja lõige.

ühistöö kasulikkust. Ühiselu arenemise eelduseks on, et inimesed oskaksid üksteisest aru saada ja väljendada oma mõtteid. Kõige madalamal arenemisastmel olev inimene püüdis oma tundeid ja mõtteid teha liigutuste ja ebamääraste häämitsuste abil arusaadavaks oma kaaslasile. Esialgne keel

10. joonis. Pronksnõud.

oli küll sõnakehv, kuid siiski võimaldas ta mõtete avaldamist. Et aga suguvõsad ja suguharud üksteisest kaugel elasid, siis kujunes palju mitmesuguseid keeli.

Nii algeline kui koopaelanik ka oli, ometi oli tal arenenud ilumeel ning ta tegeles isegi kunstiga. Ta püüdis kaunistada oma koobast piltidega, joonistades või maalides loomade ja inimeste kujutisi koopa seinule. Samuti joonistas ta luutarbeasjadele loomakujutisi, ilustades eriliselt relvi. Savist potte ja vaase ilustati joonekestega ja punktidega.

Ehiti end loomahambaist keedega ja teokarpidega. Nägu ja keha maaliti musta ja punase värviga. Värviti loomulikkude värvidega ka riidet. Metalliajal suurenes ehete arv. Neid valmistati vasest, pronksist, kullast ja hõbedast. Ilmuvad peahatted, sõrmused, rinnanõelad jne.

Usust. Ürginimene sõltus kogu aeg loodusest. Loodusnähtused tundusid talle salapärased ja võimsad. Neid kardeti hirmu tundes. Elu võimaldavad päike, kohutav äike, välk, tuul, vetekogud, mets, tuul — kõik see paistis talle olevat täis saladusi ja kardetat. Inimene arvas nägevat kõigis neis loodusnähtustes hingi, häid ja halbu olendeid. Mitte ainult vägevail loodusjõududel, vaid igal asjal, millega inimene igapäevses elus kokku puutub, arvati olevat hing ja oma tahe, m. s. ka rõivail ja relvil. Kõiki neid tuli hästi kohelda, et mitte pahandada neid ja et nad inimestele kurja ei teeks. Seepärast pole ime, kui inimene hakkas kummardama päikest, taevatahti ja vägevaid loodusjõude, s. t. tugevamaid ja vägevamaid loodusnähtusi hakati jumaluseks pidama. Nii tekkis mitme jumala austamine.

Usuti ka hinge surematust. Arvati, et surmaga lahkuh kehas küll hing, kuid sel jääb võimalus kehaga uuesti ühendusse astuda. Arvati, et surnud peale surma kõike seda tarvitavad, mis eluajalgi. Seepärast pandi surnule kaasa mitmesuguseid asju, et surnu ei hakkaks kodus käima ja mahajäänud omastele kurja tegema. Alul jäeti surnud kaaslased maha saatuse hooleks või viidi eluasemest eemale, kui surm neid kodus tabas. Hiljemini hakati surnuid matma. Surnu aeti mulla alla, kusjuures matusekohti tähistati muld-käabastega või jälle mõnel pool kivivarega. Pronksiajal põletati surnuid. Tule abil loodeti vabastada surnu hing kurjadest vaimudest. Arvati nimelt, et haigeis on kurivaim, kes inimesi vaevab. Haigeid raviti kas rõhtudega või sõnade abil. Sõnade abil ravimist nimetatakse nõidumiseks. Sageli oli nõid ka preestriks. Preester teadis, mis asju surnule kaasa panna ja kuidas õnnetuse ja häda korral toimida.

Ühiskondliku elu tekkimine. Riik. Pole võimalik mõelda, et inimene oleks kunagi pidevalt elanud päris üksi. Inimene juba oma loomu ja oma kauase abitaoleku tõttu lapsena ei saa üksi elanud olla. Nii võime inimest tema hulkuva eluviisi ajastul kujutada koos elavat salkadena. Koos hoidsid neid enesekaitse ja toidu hankimise huvid. Esialgse perekonna moodustasid ema ja laps. Isa kui jahipidaja

käis ringi ega hoolitsenud laste eest. Hiljemini valitses juba kindlam ühiskondlik kord perekondade ja suguvõsade kujul. Perekonna peaks sai isa, kes juhtis nõu ja teoga perekonna elu. Tema mõju kasvas, kui mindi üle põllundusele ja karjakasvatusele ning muututi paigal elavaiks. Siis suurenes ka perekond, sest abiellunud lapsed jäid ka oma perekonnaga kohale. Nii tekkis suur perekond, mille liikmed endid sugulasiks pidasid. Hiljemini mõned suurperekonnad lahkusid, asudes mujale elama. Perekondade ühinemisest tekkis suguvõsa. Igal suguvõsal oli oma vanem või pealik, kes valiti perekonnaisade hulgast. See tundis ja teadis esivanemate kombeid, kogemusi ja tarkusi, seepärast mõistis ta kohut ja lepitasi suguvõsa liikmeid, oli seaduseandja, tegi korraldusi jahiks ja muiks ühiseiks ettevõtteiks, viis suguvõsa võitlusse teiste vastu jne. Kui aga aeg-ajalt suguvõsad suurenesid ja ikka enam ja enam kadus suguluse ühtekuuluvuse tunne, siis ühinesid suguvõsad suguharudeks. Iga suguharu eesotsas seisis omakorda vanem, keda valisid suguvõsade vanemad. Suguharu vanema ülesanded olid samad mis suguvõsa vanemal. Viimaks suguharud ühinesid asutasid riigi.

Ühiskondlikud kihid. Riigis oli võim vürsti või kuninga käes. Riigi loomine toimus kas rahulikul teel naabersuguharude vahel või pikema sõjalise võitluse kaudu, kusjuures suguharude pealikud ja vanemad olid harilikult kõige julgemad ja paremad sõjamehed. Neist ja nende sugulasist kujunes riigi tekkimisega kõrgem kiht, keda hiljemini nimetati aadliks. See oli valitsev kiht, kellel oli rohkem maad ja suuremad õigused. Sõdu peeti tol ajal rohkesti. Enamasti tehti seda saagi pärast, mis osavõtjate vahel jaotati. Sõjamehed said seega endile võidetud maad ja muidki varandusi. Nad muutusid rikkamaks kui teised ja moodustasid jõukama kihi, millest kujunes aja jooksul mõisnikkude kiht. Sõjavangid muudeti aga orjadeks, kes pidid võitjaid teenima. Suurem osa rahvast jäi aga endiselt põlluharijaiks. Nii olid juba vanimal ajal olemas ühiskondlikud kihid.

Nägime, kuidas arenes inimelu järk-järgult pikkade aastatuhandete jooksul. Nägime, kuidas inimene muutus järjest oma välimuselt, keelelt ja ka elunõuetelt ning sai aina avarama ühiskonna liikmeks. Ühiskondliku elu kõrgeimaks vormiks oli riik. Riigi olemasolu eeldab aga juba inimese kõrget arenemistasapinda, täielist ühistööd ja tööjaotust, arenenud keelt ja kultuuri. See aga tähendab paljudel rahvastel siirdumist esiajaloolisest ajast ajaloolisse aega.

Esimesed ajaloolised rahvad. Vähesed suurest rahvaste perest on saanud ajaloolisteks, s. o. haridust edendavaks rahvaks. Meie päevil valitseb elu igal pool. Seal, kus varem olid ligipääsetamatud sood, rabad, metsad ja veekogud, on nüüd viljakandvad maad. Kuid inimsöö algaegadel arenes ja edenes kultuuriline elu seal, kus selleks leidsid kõige soodsamad tingimused. Nii leiame vanimaid kõrgel arenemisastmel olevate rahvaste asupaiku ainult suurte jõgede, orgude, merekallaste ja suurte järvede ümbruses.

Ajaloolise arengu seisukohalt tähtsamad rahvad olid semiidi ja aaria ehk indoeurooplaste tõugu. Semiidi ehk semi tõugu rahvaste hulka kuuluvad: egiptlased, babüloonlased ja assüürlased, juudid, foiniiklased ja araablased. Nende rahvaste esialgseks asukohaks peetakse Araabia poolsaart. Aaria tõugu rahvaste hulka kuuluvad: kreeklased, roomlased, germaanlased, slaavlased, siis hindud, pärslased jt. Nende algkodu arvatakse olevat Euraasias. Algkodus rääkisid kõik need rahvad üht keelt. Väljarändamise tagajärjel kujunesid iseseisvad eri rahvad, kellest igaüks rääkis oma erikeelt.

Tähtsamaks kohaks, kus haridust edendavad rahvad asusid, olid Niiluse ning Eufрати ja Tigrise jõe orud. Need on vanade egiptlaste, babüloonlaste ja assüürlaste asukohad. Siin kujunenud vanimat kultuuri nimetatakse idamaa kultuuriks. Egiptusest ja Mesopotaamiast levis kultuur kaubitsemise ja sõdade kaudu läände. Euroopas moodustasid kreeklased esimese kultuurirahva. Nende asemele asusid hiljemini roomlased. Pärast Rooma riigi langust püsis rooma-kreeka haridus edasi, mõjustades nüüdisaegsetki hariduselu.

Vana-Idamaa rahvaste ja kreeklaste ning roomlaste ajalugu moodustavad inimkonna ajaloos omaette ajajärgu, mille käsitlusele järgnevalt asume.

B. Vana-Idamaa.

I. Egiptus.

Maa ja rahvas. Ajal, mil Euroopa rahvad veel kogu oma tööjõu ja mõistuse rakendasid ainult toiduhankimiseks, asus Egiptuses, Niiluse jõe orus, rahvas, kes oli loonud väga kõrge kultuuri, millist teised rahvad tollel ajal ei suutnud kujutellagi. Niiluse jõeorg sai kohaks, kust hariduse valgus tõusis ja kust see levis teistesse maadesse. See rahvas oli

kõik need eespool-kirjeldatud arenemisastmed läbi teinud ja esiajaloolisest ajast välja jõudnud ajaloolisse aega.

Egiptus on õieti nagu hiiglasaas keset kõrbe. Tema tekitajaks on Niiluse jõgi, üks suuremaid jõgesid maailmas. Egiptust piirab idast Araabia, läänest Liibüa ja lõunast Nuubia kõrb. Egiptust nimetatakse Niiluse anniks, sest ilma Niiluse jõeta poleks siin mõeldav viljarikas maapind. Iga aasta toimub jões veetõus, mis ujutab üle kogu jõeoru. Veetõus jätab järele rammusa mudakihi, mis võimaldab kaks lõikust aastast. Aastaajadki olenevad Egiptuses Niiluse jõest. Sealne aasta jaguneb kolme ossa. Suvel juulist oktoobrini on veetõusu aeg, mil Egiptus sarnaneb hiiglasuure järvega. Inimesed ootavad igatsusega veetõusu, mis algab lõuna poolt, olles tingitud tugevatest vihmasadudest jõe ülemjooksul, kuni üle kallaste tõusnud jõgi lõpuks kogu maa üle ujutab. Egiptlased seletasid veetõusu seega, et jumalanna Isis, Niiluse jõe kaitseja, laseb oma pisarad jõkke langeda ja neist pisaraist tõuseb püha jõgi üle kallaste. Isise pisarad langesid egiptlaste arvates Niiluse jõkke ühel juuniõöl. Seda „pisara-õöd“ pühitses kogu Egiptus. Tuhanded lampidega valgustatud paadid kõikusid siis Niiluse voogudel ning nende arvutud tuled peegeldusid jõepinnal. Teiste paatide hulgas oli ka maavalitseja vaarao oma, mis oli eriti pidulikult valgustatud ja ilusate vaipadega kaunistatud. Kogu maad valdas suur rõõm. Igal pool pidutseti ja ohverdati templeis. Terve maa oli vee all. Külad paistavad veest välja kui üksikud saared, sest elamud on enamasti ehitatud kas loomulikele või kunstlikult valmistatud küngastele. Ainult paatidega võib toimuda liiklemine. Sügisel aga alanes vesi järjest, kuni jõgi piirdus jällegi oma sängiga. Maapind on nüüd kaetud mudaga. Igal pool tekib hoogus töö ja liikumine. Algab külvi-aeg, mis kestab novembrist veebruarini. Veebruari lõpul on kogu maa hiiglapõld, kus kõik kasvab ja haljendab. Märtsist juunini kestab lõikus. Ehkki maapind on siin haruldaselt viljakandev ja võimaldab mitmesugust tera-, aed- ning puuvilja kasvatada, on egiptlased siiski ise suuresti tegevad olnud viljasaagi suurendamiseks. Et siin vähe vihma sajab, siis on kaevatud kanaleid ja tiike, kuhu suurvee ajal vesi juhitakse, et seega tarbe korral põlde niisutada.

Riigi tekkimine ja langus. Arvatavasti umbes 4000—5000 a. e. Kr. asusid semi sugu egiptlased elama Niiluse orgu ja alistasid sealse rahva. Sel ajal kui nad Egiptusse tulid, polnud neil veel kindlat valitsust ega ühtlast riiki. Perekon-

dadest, suguvõsadest ja suguharudest kujunes siin alul hulk väikesi riigikesi. Nende vahel valitses aga alati vaen ja tüli. Aja jooksul vähenes väikeriikide arv, sest paljud neist lange- sid naaberriigikeste võimu alla. Üksikud väikeriigid muutusid seega aina võimsamaks. Viimaks ühendas kuningas Menes (a. 3400 e. Kr.) kogu maa üheks suureks riigiks, mille kuningat hakati nüüd vaaraoks kutsuma. Viimane valitses piiramatu võimuga, ühes kõrgemate ja alamate ametnikku- dega. Hiljemini sattusid egiptlased umbes 200 aastaks võõ- raste rahvaste (hüksode) võimu alla, selle järel saavutasid nad uuesti iseseisvuse. Nüüd hakkasid vaaraod teiste rahvaste maid sõjaga alistama. Vallutati osa Mesopotaamiast, Süü- ria, Palestiina jne. Kuid Egiptuse vägevus ei jäänud püsima. A. 525 e. Kr. langeb Egiptus Pärsia riigi võimusesse, kaota- des seega jällegi oma iseseisvuse.

Riiklik korraldus. Nagu öeldud, valitses vaarao piira- matu võimuga. Temale anti jumalikku au, kusjuures vaarao tahtele vaatas kogu rahvas kui jumala tahtele, sest teda loeti jumala pojaks, kellele jumal riigi andnud. Egiptuse kuningate võimust annavad tunnistust nende hauakambrid, püramiidid ja templid, mille ehitamisest oli rahvas kohustatud tasuta osa võtma, töötades seejuures valju järelevalve all. Rahvale näitas end kuningas ainult pidulikel sündmusil, olles siis ise hiilgavast saatjaskonnast ümbritsetud. Tema jutule ilmujad pidid laskuma põlvili ja kummarduma maani. Kõik- jal ümbritses vaaraod kui jumala asemikku toredus. Tal olid kallihinnalise mööbliga, kujudega, piltidega ja iluasjadega ülekujutatud lossid, kus ta teenistuses oli rohkearvuline tee- nijaskond. Säilinud piltkirjad templites kujutavad kuningat piiratuna ametnikest, preestrest ja väejuhtidest. Teda kait- sevad orjad jaanalinnusulgedest lehvikutega kõrvetavate päi- kesekiirte eest. Kuninga laud oli kaetud kallite ja maitsevate roogadega. Kuninga sööginõud, istmed ja isegi hobuserak- med särasid kõik kullast.

Kogu rahvas aga pidi vaaraole makse maksma põld- ja aedviljasaadustega ja tasuta temale tööd tegema.

Rahva ühiskondlik kihitus. Rahvas jagunes kindlatesse erikihtidesse. Ühed neist etendasid juhtivat osa usu-, riigi- ja majanduselus, teised pidid neile alistuma. Seejuures olid ühed vabad, teised aga elasid orjuses, töötades valju korra all, nagu see Hommikumaile iseloomulik. Kõige mõjuvõim- sam oli preestrite kiht. Preestrid valvasid usuliste kommete täitmise järele, olid kuningate kasvatajad ja

nõuandjad ning ainukesed õpetlased. Nad juhtisid rahvast, arvutasid Niiluse veetõusu ja tegelesid täheteadusega, et kindlaks määrata ajaarvamist. Neil olid kasustada suured maa-alad ning orjade hulga. Preestrite kõrval moodustasid tähtsama kihi sõjaväelased, rikkad maaomanikud. Kolmandaks kihiks oli vaba keskkihit: töös- turid, kaupmehed, pankurid, käsitöölised (tiserid, kingsepad, kullasepad jne.). Siia kuulusid ka väikepõllupidajad, kes oma perekonna tööjõuga või paari palgalisega põldu harisid.

11. joonis. Veinipress. Viinamarju sõtkuvad mehed hoiavad nõõridest kinni.

Suurem hulk põlluharijaid elas aga pärisorjuses, moodustades rohkearvulise osa rahvast. Preesterkonnalt või sõjaväelastelt saadud maa eest pidid nad maksu maksma ja tegu tegema, sest kogu maa kuulus kuningale, preestritele ja sõjaväelastele. Pärisorjade kõrval olid veel orjad, olgu siis sõjavangid või ostetud orjad. Ori oli täiesti peremehe oma ja temaga võidi teha mis taheti. Temal ei olnud maad ega iseseisvat majapidamist ega üldse mingit varandust. Orja võis peremees osta, müüa, vahetada, peksta ja tappagi.

Rahva töö. Rahvas elatus omas enamikus põlluharimisest ja karjakasvatusest. Peamiselt kasvatati veiseid, s.t. piimakarja, nende kõrval aga veel lambaid, hanesid ja veoloomadeks eesleid. Maad hariti kas köblase või lihtsa adraga, mille ette olid rakendatud härjad. Põldudel kasvatati nisu, otra, hirssi, datleid, puuvilla jne. Külvatud terad lasti loomadel mulda sõtkuda. Samuti lasti loomadel terad peadest välja sõtkuda. Vili hoiti alal vastavates salvedes või suurtes savinõudes. Osa õdrasaagist kulutati õlle valmistamiseks. Ka aedvilja kasvatati rohkesti. Varakult hakati ka linat kasvatama ja õpiti linast riidet valmistama.

Väga mitmekesiselt oli Egiptuses arenenud ka tööstus ja käsitöö. Kulla ja hõbeda ümbertöötamises olid egiptlased osavad, valmistades ilu- ja ehteasju. Nende järele

oli nõudmine suur. Mäekaevandus oli samuti hästi arenenud, eriti vasekaevamine. Egiptlased olid ka osavad relvade valmistajad. Riidetööstus oli väga mitmekülgne. Valmistati villast, puuvillast ja linast riiet ja ka vaipu. Valminud riiet värviti, kusjuures suursugusemaks ja kaunimaks värviks peeti purpurpunast. Egiptuses oli ka hästi arenenud klaasi ja paberi — papüüruse valmistamine.

Kaubanduses polnud egiptlastel nii suurt edu kui põllunduses ja tööstuses. Sisekaubandus oli enam arenenud kui

12. joonis. Jumal Anubis kaalub surnu südant. Tot iibise peaga märgib üles tulemused, millest raudkulli peaga Horus teatab Osirisele.

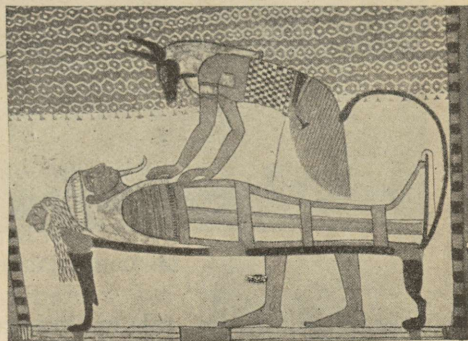
välismaadega kauplemine. Egiptusest veeti välja kulda, riiet, papüürust, teravilja ja kunstkäsitöö saadusi. Sisse veeti aga hobuseid, puid, õlut, veini, õli, vaske, hõbedat jne.

Kuidas oli korraldatud egiptlaste kodu ja perekonnaelu?

Egiptlased olid väga töökas rahvas. Töö kestis varasest hommikust hilise õhtuni. Et perekonnaisa suurema osa ajast viibis väljaspool kodu, siis lasusid kodused talitused täiesti naise õlul. Tema kasvas lapsi, valmistas toitu, hoolitses karja eest jne. Elumajad ehitasid egiptlased enamasti põletamata savist. Vaesema rahva elamud koosnesid peamiselt ühest ruumist, mille sisustus oli äärmiselt lihtne: madalad pingid, pilliroost asemed, käsikivid vilja jahvatamiseks, mitmesugused nõud jne. Ahjud elamutes puudusid, teataval määral andis sooja keedukolle. Jõukamate kihtide majad olid juba suured ehitised, kahe- ja kolmekordsed. Alumisel korral asusid harilikult orjad. Ülemised korrad olid hästi sisustatud, majariistad ja sööginõud olid kunstipäraselt valmistatud. Maju piirasid varjurikkad aiad ristlevate puisteedega. Aia sisemust mitmekesistasid lehtla, tiigid, mitmesugused viljapuud ja lillepeenrad.

Usund. Egiptlased olid väga jumalakartlik rahvas. Kogu nende igapäevne elu ja tegevus oli ususeadlustega seotud.

Mitmesuguste inimese elu mõjustavate loodusnähtuste taga arvasid nad seisvat jumalaid. Peajumalaks oli maailmavalitseja, päikesejumal Amon-Re. Peale selle oli rida teisi jumalaid, nende seas surnute jumal Osiris, tema abikaasa, Niiluse oru kaitseja Isis. Jumalate kõrval usuti headesse ja halbadesse vaimudesse, kes igal ajal võisid inimestele kas head või halba teha. Ka jumaldasid egiptlased loomi. Loomad olid nende juures üldse väga armastatud, seda juba sellepärast, et loom oli tähtsaks elamise võimaldajaks. See pärast arvati ka, et jumalatel on omad lemmikloomad, keda tuleb pühaks pidada. Pidades loomi pühaks, kujutasid egiptlased ka jumalaid loomade sarnasena. Suurima austuse osaliseks sai püha härg Apis. Selle härja peamiseks tunnuseks oli must karv, valge lauk ja sitika kuju keelel. Kui Apis suri, siis valitses kogu maal lein. Ta maeti suure pidulikkusega templisse, kus ta oli elanud ja kus pühad preestrid olid teda teeninud ta eluajal. Kui leiti uus Apis, siis rõõmutses ja pidutses jälle kogu maa. Pühaks loomaks peeti veel krokodilli, jõhobu, kulli, iibist, kassi ja madu.

13. joonis. Šaakali peaga Anubis hoolitseb Osirise mummia eest.

Egiptlased uskusid hinge surematusse. Nad uskusid, et surnu hing edasi elab, kuigi neil polnud selget kujutlust, kus ja missugustel kujudel hing edasi elab. Talupojad kujutlesid hauatagust elu hoopis teisiti kui suursugused inimesed. Nad arvasid, et hinge asukohaks on „suur väli, kus kõrsvili on seitse küünart kõrge; seal võivad nad künda ja lõigata ja õhtul sükomori¹ all istuda ja maletada“. Egiptlased uskusid ka, et surnu hing võib kehasse tagasi tulla, viibides vahepeal puhastamise otstarbel loomade kehas ja Osirise riigis viimasel kohtupäeval. Sellega on seletatav, miks egiptlased surnukehi balsameerisid, et neid hoida kõdunemise eest. Balsameeritud surnukehi nimetati mumiiteks. Need paigutati surnukirstu ehk sarkofaagi, hoiti

¹ Sükomor — viigipuutaoline puu.

kuivades ja hästiehitatud hauakambrites. Hauakamber oli laibale tõeliseks elutoaks, kuhu anti kaasa kõik, mis vajalik mugavaks eluks. Laibale pandi kaasa isegi mööblit

14. joonis. Püramiidid.

ja muusikariistu, et tal ei hakkaks igav, oodates surnute jumala Osirise kohut. Hauakambreist on leitud isegi pagarite, kokkade ja habemeajajate kujusid, kes pidid hoolitsema selle eest, et lahkunu ei kõnniks teises ilmas söömata ja korraldamata välimusega.

15. joonis. Sfinks.

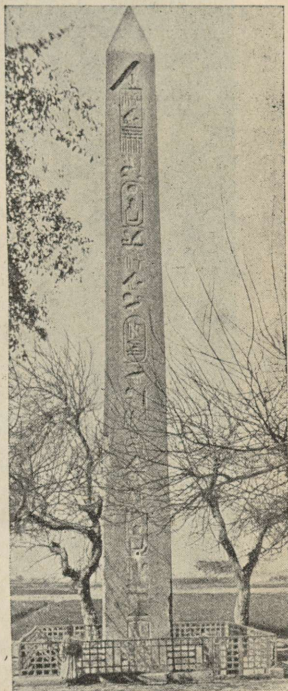
Kunst. Egiptlaste juures oli eriti arenenud ehituskunst. Hauakambreid ehitati suure innuga. Eriti hoolitsesid nende ehituse eest vaaraod ja rikkad inimesed. Roh-

kesti hauakambreid on säilinud just egiptlaste vanemast ajaloost. Nad kujutavad endist kaljusse raiutud elamutaolisi matusekohti. Siin leidub terve rida mitmesuguseid treppe, käike ja kambreid. Viimased on sisustatud mööbliga ja seinad ilustatud rikkalikult piltkirjaga ja joonististega. Viimased kujutavad tegevust maetu elust. Pildid on väga ilusad, värsked ja hästi säilinud.

Eriti suuri hauakambreid lasksid endile ehitada vaaraod. Neid hakkasid kreeklasted nimetama püramiidideks. Eriti suuri püramiide ehitasid vaaraod juba omal eluajal valmis. Püramiidi ehitati mitukümmend aastat ja kümneid tuhandeid inimesi oli seal sunniivisiliselt tööl. Töö oli väga raske, tappev, paljud töölisist hukkusid seejuures. Püramiidid olid sageli väga kõrged, tõustes üle 150 m.

Ükski rahvas pole jätnud järeletulevaile põlvedele oma ehituskunstist niipalju hiiglamälestussambaid kui egiptlased. See oli tingitud m. s. sellest, et Egiptuses leidub rohkesti vastavat ehitusmaterjali, graniiti, porfüüri, alabastrit, mida kuningad kasustasid hiiglaehitiste loomiseks. Palju neist mälestusmärgest on kadunud aja jooksul, kuid paljud on ka meie ajani säilinud kui imetlustväärivad tunnistused egiptlaste arenenud ehituskunstist. Egiptlaste ehituskunsti omapäraseks kuuluvad nn. sfinksid. Need on suured, tugevad, kivist raiutud lõvikujud, millel on aga harilikult inimese pea. Sellised kujud esinevad kas üksikult püramiidide juures kõrves just kui vahid või jälle salkade kaupa.

Templite juures moodustavad reastatud sfinksid sageli terveid alleesid. Iseloomustavad peale hauakambrite, püramiidide ja sfinkside on egiptuse ehituskunstile ka nn. obeliskid. Need on neljakandilised, ülevalt teravaks minevad sambad, 16—56 m kõrged. Obeliskid on enamasti ühest kivist välja raiutud, sageli punasest graniidist. Ka obeliskid on kaetud piltkirjaga. Neid on püstitatud mitmele poole, nii templiesisele, aedadesse ja paljudele õuedele.

16. joonis. Obelisk.

Ilusamate ehitiste hulka kuuluvad vaaraode lossid ja jumalate templid. Säilinud on lossidest hiiglasuur hoonevare, mida nimetatakse labürindiks. See on olnud hiiglane ehitis 12 õue ja 3000 toaga. Seal oli palju sammastega käike,

17. joonis. Vaarao haud Teebais 1300 a. e. Kr.

suuri õuesid, saale jne. Kõik oli väga suurejooneliselt ehitatud, maalitud ja kaunistatud. Ka templid on ilusad ehitised, mis rikkalikult kaunistatud piltidega, obeliskidega ja sfinkside ridadega.

Teadus. Mitte ainult kunsti, vaid ka teadusega tegelesid Egiptuse kõrgemad seisused, kellel oli seks aega ja võimalust. Egiptlane hakkas peatselt juurdlema paljude ime-

likkude küsimuste üle. Näiteks, kust tulevad tähed või kes tekitab äikest? Kes mõjustab Niiluse korrapärasast tõusu? Kes on inimene ise, selline väike, võimetu olend, keda ähvardab haigus ja surm ja kes võib end tunda õnnetuna ja õnnelikuna? Kõigi nende küsimustega tegelesid Egiptuse preestrid, rahva omapärase teaduse loojad. Nende teadus oli igapäevsest elust välja kasvanud, nad tegelesid kõigepealt sellega, mis oli otse igapäevses elus tarvilik. Palju ülesandeid teadusele aetas püha Niiluse jõgi oma eluvõimaldava veetõusuga, millest olenes kogu maa õnn ja rikkus. Oma töö ja tegevuse pidi põlluharija korraldama veetõusu järgi. Sellepärast oli tarvis esimeses joones kindlaks määrata veetõusu aega, kestust jne. Oli tarvis tähele panna selle esinemises korrapärasust ja ennustada tema algust. Siin pidid teadlased rahvale appi tulema. Veetõusu aega võis aga kindlaks määrata seega, kui hakati tähele panna taevakehade — päikese, kuu ja tähtede — liikumist ja sihti. Nii

18. joonis. Egiptuse kirja areng.

1 = k, 2 = l, 3 = e, 4 = o, 5 = p, 6 = a,
7 = t, 8 = r, 9 = a.

19. joonis. Hieroglüüfid.

tekkis täheteadus ehk astronoomia. Taevakehade liikumise järgi arvasid egiptlased ka aega, nimetades aastaks 365 päeva ja jagades selle 12 kuuks. Seega võtsid nad tarvitusetele kalendriaasta.

Täheteaduse kõrval põhjustas Niilus ühe teise teaduse tekkimise, nimelt maamõõtmise, seega geomeetria ja aritmeetika. Veetõusu ajal vesi kattis kogu maa, pühkides ära igasugused piirimärgid, aiad jne. Kui vesi alanes, siis oli tarvis maad mõõta ja kindlaks määrata maaühikuid. Maamõõtmisest ei olnud huvitatud üksnes talupojad, vaid ka kuningad ja üldse suurmaaomanikud, sest maa suuruse järgi maksti makse ja tehti neile tööd.

Kiri. Egiptlased omasid ka erilisi kirjamärke, mida nimetatakse hieroglüüfideks. Hieroglüüfid olid alul piltkiri, s. o. iga märk tähendas asja, mida ta kujutab. Nimetusi, milleledele otse asi ei vastanud, märgitseti mõistu, näit. tähendas päike päeva, suu juurde tõstetud käsi nälga jne. Hiljemini hakati piltide kaudu ka silpe ja häälikuid kujutama. Kir-

jutati kivisse, savitahvlile ja papüürusele, mida valmistati Nii- luses kasvavaist kõrgeist papüüruseroogudest. Egiptlased on kirjutanud palju muinasjutte, elulugusid, ajaloolise sisuga jutte, karjase-laule, sõjalaule jne.

Koolid. Ka koolid olid egiptlastel juba olemas. Seal leidis meie alg-, kesk- ja ülikoolitaolisi asutisi. Koolid asusid enamasti templite läheduses ja kuulusid templihoonete hulka. Lapsi õpetas vaimulik, preester. Õpetust anti enamasti õuel. Õpilased kui ka õpetaja istusid maas palmilehtedest valmistatud mattidel, jalad risti, pruunide kehade katteks ainult niudepõlled, õpetaja keskel ja õpilased ümber. Nooremad õpilased õppisid lugema ja kirjutama liivale, mida nad hoidsid põlvel väikeses kastikeses, või kivitahvlitele metallkrihvliga. Vanemad õpilased kirjutasid juba tindiga ja pilliroost sulega papüürusele. Õpiti ka kunstikoolides ja kõrgemates koolides. Palju pidi noor inimene õppima enne kui ta sai kirjutaja kutse, mis oli väga lugupeetud ametinimetus. Kuid palju enam pidi veel õppima, kui taheti saada „kirjaseletajaks“, s.t. preestriks — õpetajaks.

II. Mesopotaamia.

Babüloonlased ja assüürlased.

Looduslikud tingimused. Vana-Idamaa teiseks tähtsamaks kultuuritsentrumiks oli Mesopotaamia, mis asetses kaksikjõgede Tigriise ja Eufrati vahel. Mesopotaamia sarnanes looduslikult Egiptusega, kuid oli viimasest suurem. Ta oli väga viljakandev, mis tingitud jõgede üleujutustist; samuti etendasid siin tähtsat osa niisutamiskanaliid ja -kraavid.

Rahvad ja riigid. Mesopotaamia vanimaks kultuurrahvaks olid seni kindlaks määrata rahvatõust sumerlased. Kolmandal aastatuhandel e. Kr. ilmusid Mesopotaamiasse semiitide suguharud, kes endid sumerlaste väikeriikide peremeesteks tegid, maa päriselanikkude kultuuri vastu võtsid ja nendega lõpuks ühte sulasid. Väikeriike ühendas lõpuks Babüloonia riigikese vägev valitseja Hammurapi, luues seega suure Babüloonia riigi (2100. a. e. Kr.). Selle riigi pealinnaks oli Babülon ja linna järgi hakati rahvastki kutsuma babüloonlasteks. Babüloonia riik alistas ka Assüüria, Süüria ja Palestiina riigid. Kuid peagi sai Assüüria vabaks ja hakkas

ise vallutama teisi maid. Ta vallutas m. s. ka Babüloonia riigi. Assüürlased olid omalt tõult väga lähedad sugulased babüloonlastele, kuid arenemisastmelt olid nad babüloonlastest madalamal, kellelt nad kõigis asjus eeskuju võtsid. Kuid nad olid sõjakamad kui viimased. Neil oli tore pealinn Niinive. A. 612 vabastasid endid babüloonlased assüürlaste alt ja said jälle iseseisvaks. Nii tekkis Uus-Babüloonia riik, mille kestus aga oli lühike, sest a. 538 vallutas Pärsia riik Babüloonia.

Babüloonlaste ja assüürlaste majanduslik elu. Mesopotaamias oli maa juba tuhanded aastad tagasi viljakandvaks tehtud, tammid ehitatud ja kraavid kaevatud põldude niisutamiseks. Põldudel kasvatati teravilja, datlipalme, seesamit ja viinamarju. Kõrsvili andis rikkalikku saaki. Põllunduse kõrval oli arenenud ka karjandus. Kasvatati lambaid, veiseid, eesleid jne. Hobuseid oli vähe. Babüloonlased tegelesid veel küttijatena ja kalastajatena. Jahti harrastati küll enam lõbu pärast kui toiduvajaduse tõttu. Peamiselt peeti jahti lõvidele ja teistele kiskjaile.

Mesopotaamias oli arenenud ka tööstus. Babüloonia oli eriti kuulus puuvilla ja purpurriide valmistamises. Samuti

valmistati siin imeilusaid vaipu ja kunstipäraselt kulla ja siidiga tikitud riiet. Metallitööstus oli eriti arenenud Assüürias, kus valmistati rauast relvi, Babüloonias aga pronksist tarbe- ja ehteasju. Samuti klaasi, klaas- ja savinõude valmistamises olid babüloonlased osavad.

Kaubandus oli Mesopotaamias elav. Nii vett kui maad mööda liikusid kaubavoorid, varustades rahvaid nii oma kui ka väliskaupadega. Välismaist kaubeldi Indiaga, Foiniikiaga, Araabiaga ja Hiinaga.

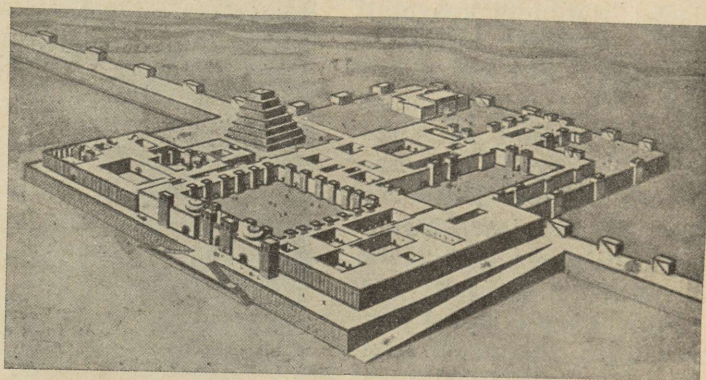
Ehitised. Nagu Egiptuses, nii ehitati ka Mesopotaamias võrdlemisi palju. Ehitusmaterjaliks tarvitati peamiselt savi. Vaesed tegid oma onnid kõrkjaist, kattes need saviga. Tempelite ja suurte kuningalosside ehitamiseks tarvitati tellis-

20. joonis. Babüloonia senior ja vasall.

kive ja lupja. Telliskivide valmistamisel esinesid babüloonlased tõeliste meistritena. Nad oskasid kive katta värvilise glasuuriga ning selliseist värvilisist kividest koostada toremaid seinapilte. Telliskividest ehitatud majad ei olnud muidugi vastupidavad. Neid tuli alatasa parandada ja uuesti üles ehitada. Seepärast ei olegi need meie ajani säilinud. Nad on kõik hävinud. Veevärk, mis oli hästi korraldatud, hävis samuti. Ehitamiseks tarvitati sõjavangide ja teiste rahvaste tööd. Babüloonias ehitati rohkem terras templeid, Assüürias peale nende veel losse.

Kuidas Babüloonia kuningaloss ja pealinn välja nägid, seda kujutab üks kaasaeglane elavates värvides. Babülön

21. joonis. Babüloonia kuninga loss.

olnud hiiglasuur linn, mis juba kaugelt kõrvest paistnud silma oma värviliste tornidega. Linn on olnud nii suur, et ümber müüri käimiseks on kulunud poolteist päeva. Müür on olnud pealt nii lai, et kaks nelja hobuse vankrit on võinud seal kõrvuti sõita. Müüridelt on tõusnud 250 torni ja 100 väravat on viinud linna. Keset linna asetsenud suur, lai turuplats, kust igale poole kulgesid sillutatud tänavad. Mitmel pool on olnud pargid, alleed, purskkaevud, lillepeenrad jne. Aedades on elanud kõiksugu linde ja loomi. Linnas on olnud ka „rippuvad aiad“, mis tehti nii, et samastest ja võlvidest kantud lagi kaeti paksu mullakorraga ja sinna istutati puud. Üle Eufraati jõe on tore sild ehitatud, mille mõlemas otsas leidusid lossid. Kuningalossi ümbruses asetses hulk templeid. Suurim neist oli pühendatud peajumalale Baalile. See oli seitsmekordne ning sarnanes kunstliku mäega, sest ülemised korrad olid ikka kitsamad

alumistest. Iga kord oli ehitatud eri värvi telliskividest ja pühendatud ühele planeetidest. Kõige ülemised olid aga pühendatud kuule ja päikesele. Siin kõige kõrgemas kohas asetseski pühim paik, kus Baalile suuri ohvreid viidi. Seal oli ka kullast valmistatud Baali kuu ja ta troon.

Suurepäraseid inimpeadega tiivuliste härgade kujud, milledena jumalaid on kujutatud, ilustasid templeid ja losse. Seintel oli pilte, mis kujutasid linnade piiramist ja võidetud rahvaste vangiviimist või ka kuningaid jahti pidamas. Ka on seinad kaetud kirjaga.

Babüloonia ja Assüüria kuningad valitsesid piiramatu võimuga ja olid tihti vägivaldsed. Eriti toored ja halastamatud olid assüürlased oma alamate ja sõjas võidetute vastu. Samuti kui Egiptuse kuningad ehtasid nemadki uhkeid losse ja olid ümbritsetud suure toredusega, kuna alamrahvas vaevles orjuses ja vägivalla all.

Ka siin maeti surnud hauakambritesse, mis olid osalt maa all. Haudadesse pandi surnuid kõrksamattides või maeti nad telliskividest hauda. Neile pandi kaasa peekreid, õngi, odasid, korve, ehteid jne. Surnu hauapanuste järgi hinnati siin nagu Egiptuseski surnu rikkust.

Usk. Surnuid ei austatud siiski nii nagu Egiptuses, nagu näha juba sellestki, et hauda kaasa pandi väärtuseta asju. Surnukeha ei püütud ka alal hoida. See oli tingitud sellest, et babüloonlaste arvates kandis inimene karistuse pattude eest juba maa peal ära. Pärast surma ei mõistnud jumalad enam kohut inimese üle.

Muidu uskusid Mesopotaamia rahvad samuti kui egiptlasedki vaime peituvat kõigis loodusnähtustes. Ühed neist olid head, teised pahad vaimud. Eriti tähtsat osa mängisid rahva kujutluses pahad vaimud, kes ilmusid nii kõrvest ja mägedest kui ka meresügavusest või maapõuest, tuues kaasa haigusi, viljaikaldusi, maavärisemisi, veeuputusi jne. Nad piinasid inimesi igal ajal. Kaitsevahendina nende vastu kanti talismane ja tarvitati lausumist, mida hästi tundsid preestrid. Jumalad olid kas taevakehade või loodusjõudude kehastised. Jumalaid kujutati inimestena ainult mõne väikese üliloomuliku tunnusega. Nii varustati jumalakujud sarvedega, päikese ja tähtede kujutistega. Tähtsamad jumalad olid maailma looja Baal — Marduk, päikesejumal Šamas, jumalanna Istar jne. Jumalaid teenisid preestrid, kes olid ühtlasi ka haritumad inimesed Mesopotaamias.

Kiri ja teadus. Babüloomlased võtsid sumerlastelt üle nende kirja, mida kutsutakse kiilkirjaks, sest kirjamärgid koosnevad nurgelistest kiilukujulistest kriipsudest. Kiilkiri oli alul ka piltkiri, hiljemini aga hakati silpide ülestähendamiseks tarvitama lihtsustatud märke. Kirjutati seintele, müüridele, sammastele, aga kõige enam niisketele savitahvlitele neljakandiliste krihvlitega. Papüürust kirjutamisvahendina ei tuntud. Pärast ärakuivamist või koguni põletamist seoti täiskirjutatud tahvlid kokku raamatuiks. Kirjatöid koguti ja asutati isegi raamatukogusid.

Preestrid tegelesid ka täheteadusega. Nad ennustasid taevakehade käigu ja asendi järgi tulevikku. Preestrid oskasid kindlaks määrata kuu- ja päikesevarjutusi, jaotasid nädala seitsmeks päevaks, öö ja päeva 24 tunniks, tunni 60 minutiks ja minuti 60 sekundiks. Seega on meie ajajaotus pärit vanast Mesopotaamiast. Päevadele andsid nad jumalate nimed. Babüloomiast on pärit ka meie aja pikkusmõõdud ja kaalud, nagu küünar ja nael. Väärismetallid rahana võeti kaubavahetusel siin esmakordselt tarvitusele.

III. Foiniiklased.

Maa ja rahvas. Süürias elavaist rahvaist on tähtsamad ajaloo seisukohalt foiniiklased. Foiniiklased kuulusid semi sugu rahvaste hulka nagu egiptlasedki ning asusid juba varakult Vahemere rannikule oma ajaloolisse asupaika, Foiniikiasse. See on pikk ja kitsas maariba, mis asetseb Vahemere, Liibanoni ja Hermoni mägede vahel. Maapind oli siin soodus mitmesuguste põld- ja aedviljade kasvatamiseks, kuid maad oli liiga vähe ja seega ei saanud Foiniikiast kujuneda põllunduse ja karjakasvatuse riik. Inimestel tuli asuda muule tegevusele. Selleks pakkus võimalust lähedane meri, mis meelitas oma kauguse ja tundmatusega rannaelanikke mere-sõitudele.

Kaubandus ja meresõit. Meresõitudele asumiseks läks tarvis aga laevu. Foiniiklased pole küll laevade leiutajad. Nad õppisid laevade ehitust tundma teistelt rahvastelt, kuid nad on neid täiendanud ja uusi vorme leiutanud. Laevade ehitust soodustasid suuresti Liibanoni mägedes kasva- vad seedripuud, milledest oli soodus ehitada laevu. Foiniiklaste laevad olid kas pikad kiirsõidu- või jälle madalad, laia ninaga kaubaveolaevad. Mõlemad olid sõutavad. Esi-

mesed laevasõidud tehti Foiniikia vastas olevale Küprose saarele. See vallutati ja elanikud orjastati. Aja jooksul arenes laevasõit ja peagi sõideti juba kaugemaile Vahemere rannikuile ning kaubeldi elavalt tundmatu rahvastikuga. Foiniikiast sai kuulus kaubandus- ja meresõidumaa. Siia tulid pikad karavanide read Babülooniast ja tõid kaasa foiniiklastele müümiseks toredaid vaipu, klaas- ja savivaase, vürtse ja pärle, s. t. ka neid kaupu, mida babüloomlased ise on Indiast toonud. Kuid enamasti käisid foiniiklased ise Idamaal sealsete kaupade järel ja vedasid neid siis Vahemere rahvastele, tuues sealt jällegi nende maade kaupu Idamaale. Musta mereni ja Atlandi ookeanini ulatusid foiniiklaste meresõidud. Ka Briti saartel olfä nad käinud tina toomas, millest vasega segades saadi pronksi relvade valmistamiseks. Foiniiklased tarvitasid ise peamiselt vilja, mida nad Vahe- ja Musta mere äärseist riigest vahetasid pronksasjade ja relvade vastu. Tüüros ja Siidon olid nende tähtsamaid kaubalinnu, kuhu saabusid laevad kõikidest maadest. Siia toodi Aafrikast ele- vandiluud, Hispaaniast villa ja mett, Lääne- ja Põhjamerelt merivaiku ja kogu Vahemere rannavetest tigused, kel- lede limast saadi purpurvärvi. Eriti kuulus oli Tüüros oma purpurriide kudumise poolest. See oli väga kallis ja ainult rikkad ja suursugused inimesed jõudsid seda osta.

Foiniikia kartmatud ja suurte kogemustega kaupmehed ja merimehed olid väga osavad laevasõidus, juhtides hästi laevu suurtel meredel ilma kompassi ja kaardita. Päeval määrasid nad kurssi päikese ja öösi tähtede liikumise järgi. Foiniiklased said peagi rikkaks rahvaks. Oma rikkuse võlgnesid nad merele, millel nad endid nii hästi tundsid kui kodus. Nagu Niilus toitis egiptlasi, nii meri — foiniiklasi.

Asumaad. Foiniiklased polnud üksnes esimene rahvas, kes julgelt ja suurejooneliselt kauples meretaguste maadega, vaid esimestena muretsesid nad ka endile asumaid, kuhu võis välja rännata. Väljarändamisele sundis neid peale kauplemishuvi veel rahvaarvu kiire kasvamine ja omavahelised tülid.

Uuteks asukohtadeks valisid foiniiklased harilikult üksikuid kohti Vahemere rannikul, mis olid kauplemiseks soodsad. Nii asusid nad Väike-Aasia rannikule, Egeuse mere saartele, Malta ja Sitsiilia saartele, Itaaliasse, Hispaaniasse ja Põhja-Aafrikasse. Põhja-Aafrikas oli nende kõige tähtsamaks asunduseks IX s. lõpul asutatud Kartaago.

Riiklik korraldus. Valitseva kihi moodustasid Foiniikias rikkad kaupmehed, kes olid väga iseteadlikud ja iseseisvad ega tahtnud alluda sõnakuulelikult kellelegi. Sellest oligi tingitud, et siin ei saanud tekkida suurriik, vaid juba varakult leiame siin omaette elavaid väikesi riigikesi. Nende kesk-kohaks oli mingi linn ja seepärast nimetati neid linnrii-gek s. Linnriike valitsesid kuningad, kuid mitte iseseisvalt, piiramatu võimuga, vaid ühes kaupmeeskonna esinda-jatega.

Foiniiklaste ajalooline tähtsus. Endistel aegadel peeti foiniiklasi väga tähtsaks kultuurrahvaks. Foiniiklased kuulu-vad küll vana-aja kultuurrahvaste hulka, kuid nad pole palju omapärast loonud. Nende tähtsus seisab aga selles, et nad nagu kaubanduseski esinesid vahendajaina, tutvustades teisi rahvaid Idamaa rahvaste — egiptlaste ja babüloon-laste kultuuriga (tehnikaga, tööstusega ja kunstiga). Ka lae-vandust edendav tähtsus on neil. Nende leiutiseks loetakse ka tähestikku, mis koosneb 22 tähest, täis- ja umbhääli-kuist. Foiniiklased tarvitasid varemini sumerlaste kirjutus-kunsti. Kiilkiri aga tundus neile liiga aegavõtvana. Olles praktilised äriinimesed, ei tahtnud nad mitut tundi viita mõne kirja kirjutamisega. Nad hakkasid mõtlema, kuidas kirjutamist lihtsustada. Nii löid nad kõige praktilisema kirja, võttes osa egiptlaste kirjast, osa babüloonlaste omast lihtsus-tatud kujul.

Aja jooksul meresõitude tõttu tutvusid kreeklased nende alfabeediga ja võtsid foiniiklaste tähed tarvitusele muu-detud ja lihtsustatud kujul. Hiljemini andsid nad tähestiku edasi roomlastele, kelle tähestikku tarvitame praegu meiegi. Nii on meie praegune tähestikki foiniiklaste algu-päraga.

IV. Pärsia.

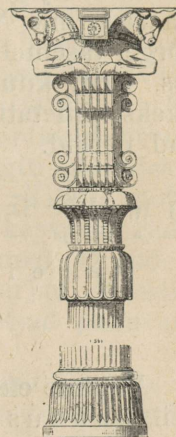
Maa ja rahvas. Pärsiaks nimetatakse Iraani kilt-maa läänepoolset osa. See maa on piiratud kõrgete mäge-dega, mistõttu vihma sajab harva ja jõgesid on vähe. Suur osa maast on rohtla, kus vili ei kasva. Siin on ainult karja-kasvatus võimalik. Steppide kõrval leidub siin rohkesti liiva-ja soolakõrbi, kus elu võimatu. Põldu on võimalik harida ainult neis kohis, kus saab maad kunstlikult niisutada, s. t. jõgede orgudes ja mäekallastel.

(saksalased...!!!)

Pärslased kuuluvad aaria tõugu rahvaste hulka, on suure kasvuga ja saledad. Pärslaste sugulusrahvaks olid meedlased, kes elasid Kaspia mere lõunaranniku mail.

Riigi tekkimine ja valitsus. Pärslased elasid kaua meedlaste võimu ja ikke all. Vastumeelselt andsid nad oma paremad veised ja hobused Meedia kuningale maksudeks ning saatsid oma osavamad vibumehed kuninga väkke sõduriteks. Lõpuks a. 550 tõstsid nad mässu Meedia kuninga vastu, võitsid viimase ja said iseseisvaks rahvaks. Mässajate juht Kyros saab nüüd ise pärslaste ja meedlaste kuningaks. Meedia ja Pärsia ühendas ta nüüd ühiseks Pärsia riigiks. Hiljemini vallutas ta rea teisi maid. Kyros kuningana oli hea ja tark valitseja. Võidetuisse suhtus ta armulikult, austades nende usku ja kombeid ning leppides mõõdukate maksudega. Tema poeg Kambyses vallutab ka Egiptuse ja on seega Pärsia maailmariigi looja. Viis suurt riiki sisaldas nüüd Pärsia riik (Pärsia, Meedia, Lüüdia, Babüloonia ja Egiptus). Kõik Lääne-Aasia ja Kirde-Aafrika maad maksid võimsale kuningale makse ning andsid mehi tema sõjavägedesse. Pärslaste riik oli nüüd väga suur ja laialdane ning ta valitsemine vajas head korraldust. Selle maailmariigi korraldamise teostas kuningas Dareios I. Ta jagas riigi 20 ossa ja seadis nende osade üle valitsema kõrgemad ametnikud, keda nimetati satraapideks. Need võtsid rahva käest makse, mõistsid kohut ja hoolitsesid kuninga sõjaväe eest. Kuningas valitses muidu ka piiramatu võimuga nagu Egiptuse ja Babüloonia kuningad.

Kuidas elasid pärslased? Meedlaste alamatena elasid pärslased väga lihtsalt, olles seejuures terved ja tugevad. Nad sõdisid ja küttisid palju ning rõivastusid metsloomanahkadesse. Kuid peale iseseisvuse saavutamist ja maade vallutamist hakkasid nad himustama elumõnusus ja välist hiilgust. Ehitati suurejoonelisi maju, kusjuures ruume kaunistati kallite vaipadega. Nad armastasid väga kuldehteid, kalteid lõhnaõlisisid ja värvisid nägu. Kuid oma toredusearmastuse juures olid pärslased väga ausad ja õiglased. Valet ja sõnamurdmist loeti suureks patuks. Noorsoole õpetati kolme asja: ratsutamist, vibulaskmist ja tõerääkimist.

22. joonis. Pärsia sammas.

Perekondades peeti lasterohkust suureks väärtuseks. Ka said suured perekonnad kuningailt kingitusi. Vaesemates perekondades õpetas isa poegi kodus, kuna rikkamate pojad said õpetust ja haridust vastavais kasvatusasutistes. Neid kasvatati usus, vooruses, seaduste tundmises ja spordis.

Pärsia riiki läbisid hästisillutatud maanteed. Üle riigi olid tarvitusel ühesugused rahad ja head seadused. Kõige selle tõttu oli kaubandus õitseval järjel. Kuningas Dareiose ajal ehitati kaubavahetuse elustamiseks isegi suur kanal, mis Niiluse jõge Punase merega ühendas. Niisama kõrgel tasemel seisis põlluharimine ja aiandus pärslaste juures. Eriti kuulsad olid pärslaste aiad, mida otse paradiislikeks nimetati. Aedu oli igal pool. Losside ümber olid toredad pargid.

𐎠 𐎡 𐎢 𐎣 𐎤 𐎥 𐎦 𐎧 𐎨 𐎩 𐎪 𐎫 𐎬 𐎭 𐎮 𐎯 𐎰 𐎱 𐎲 𐎳 𐎴 𐎵 𐎶 𐎷 𐎸 𐎹 𐎺 𐎻 𐎼 𐎽 𐎾 𐎿
 da a ra ja wa u sch . ch scha a ja th i ja . wa za r ka .
 Dareios , s u u r k u n i n g a s .

23. joonis. Pärsia kiilkiri.

Vaimne elu. Pärslased olid küll hästiharitud rahvas, kuid neil puudus omapärane kunst. Ehituskunstis ja kujuraiumises seisis nad teiste rahvaste: egiptlaste, babüloomlaste, assüürlaste ja kreeklaste mõju all. Pärsia omapäraks on vaid ehituse juures loomakujude kasustamine sammaste kaunistamiseks. Kui nad inimest kujutasid, siis alati suure pea ja väikese kehaga. Omapärase kunsti puudumine ei ole tingitud aga mitte nende kunstivõimete puudusest, vaid nende usust, mis ei soodustanud kunsti nii nagu egiptlaste oma.

Pärslaste usk on väga omapärane ja eeldab kõrget vaimset arenemist. Nende usu loojaks on olnud prohvet Zarathustra. Tema õpetuse järgi on maailmas olemas kaks võimu, kes teineteisega võitlevad. Ühe võimu esindaja on jumal Ormuzd, kes on kõige hea, hingepuhtuse ja tõe kaitseja. Teist võimu kujutab Ahriman, kes on pimeduse vürst, kõige paha ja vale allikas. Need võimud on vastastikusel võitluses inimhinge pärast. Inimene peab ise osa võtma sellest võitlusest, toetades Ormuzdi. Siis pärrib ta igavese õndsuse valguse ja tõe riigis, mis on iga inimese elu lõppsihiks.

D. Kreekamaa.

I. Vanem aeg.

1. Maa asustamine.

Maa ja rahvas. Kreekat, Balkani poolsaare lõunapoolsemat osa, piirab lääne poolt Joonia ja idast Egeuse meri. Ükski maa pole nii rikas poolsaarte ja lahtede pooltest kui Kreeka. Merelahed, mis kaugele mandrisse tungivad, jaotavad Kreekamaa kolmeks suuremaks osaks: Põhja-, Keska ja Lõuna-Kreekamaaks. Peale merekäärude jaotavad arvukad mäeahelikud omakorda maa pikuti ja põigiti paljudeks pisemaiks osadeks, üksikuteks maakondadeks. Kliima pole siin kunagi väga kuum. Soojemates kohtades kasvavad sidrunid, oliivid, palmid ja teised lõunamaa taimed. Orgudes kasvab hästi teravili, mäejalgadel aga viinamarjad. Mäestikud on kohased karjakasvatamiseks, kuna metsad pakuvad rikkalikku saaki küttilaile.

Kreeklased ehk hellenid, nagu nad endid ise nime-tasid, kuuluvad indogermaani ehk aaria tõugu rahvaste hulka.

Nad tulid Kreekamaale karjaste ja küttilatena põhja poolt, alistades maa päriselanikud ja omandades nende maa. Tol ajal oli suurem osa Kreekamaast kaetud põliste metsadega, mis kubisesid lõvidest, karudest, huntidest, metssigadest, -kitsedest ja teistest loomadest. Uuel asukohal võisid seepärast kreeklased esialgu jätkata oma endist eluviisi.

Hiljemini, rahvaarvu suurenedes, ei suutnud nad endid enam jahi ja loomakasvatusega toita ja pidid vähehaaval hakkama põldu harima.

Mäeahelikud jaotasid siin terve maa väikesteks maakondadeks, riigikesteks, mille üle valitsesid kuningad. Need riigikesed ei saanud üksteisega läbi, valitses alatine vaen ja üks riik püüdis teist alla heita. Pikapeale pidid nõrgemad tugevamatele alistuma ja oma saatusega leppima. Nii tekkisid suuremad riigid. Üht suurt riiki, mille võim oleks üle kogu maa ja rahva ulatunud, kreeklased siiski luua ei suutnud. Vaatamata alatistele tülidele ja vaenule, tundsid kreeklased endid võõraste suhtes, eriti sõja korral, siiski ühe rahvana, sest neil olid ühine keel, usk ja kom-

bed. Ühiseile pidustusile kogunedes ja ühiseile jumalaile ohverdades unustati ka rahu ajal vihavaen ja tülid ja tunti endid selgesti ühise perena.

Kreeklased jagunesid kolme tähtsamasse suguharusse: eoollased elasid Tessaalias ja peaaegu kogu Kesk-Kreekamaal ja Peloponnesose poolsaare läänepoolses osas; dooralased elasid Peloponnesose idapoolses osas; joonlased Kesk-Kreekamaa idaosas, Attika maakonnas.

Kuidas kreeklased asumaid omandasid? Paigalpüüvaks ja põlluharijaks rahvaks muutumisega hakkas kreeklaste rahvaarv aina kiiremini kasvama ning maa ei suutnud varsti kõiki toita. Seetõttu tekkis eriti alates IX sajandist e. Kr. (väiksemal määral aga ka varemini) väljarändamine Kreekamaalt. Maapuuduse pärast lahkujatega seltsisid vabadusjanulised noormehed, kes olid vaenujalale sattunud kodumaiste kuningatega, ning kaupmehed, kes tahtsid sõlmida ärisidemeid kodumaa ja võõraste randade vahel. Väljarändajad käisid Delfis Kesk-Kreekamaal küsimas nõu päikesejumala Apollo kõikteadjalt naispreestrit, tõid ohvreid merejumalale Poseidonile ning soodsa pärituulega purjetasid merele. Väljarändajaid meelitasid esmalt ida pool asetsevad Egeuse mere saared. Saari oli palju ja nad asetsesid üksteisele võrdlemisi lähedal. Sageli oli ühelt saarelt näha terve rida teisi. Saarest saareni rännates jõudsid kreeklased viimaks Väike-Aasia rannikuni, kus nad rannikumaad vallutasid. Eoollased asusid siin põhjapoolseile aladele, joonlased ranniku keskmisse ossa ja dooralased lõunasse. Kuulsaimaks ja tähtsaimaks kaubalinnaks kujunes Egeuse mere idarannikul Miletos, „merede kuninganna“, nagu hüüdsid teda kreeklased. Miletose elanikud kasvasid palju ja hea villaga lambaid, seepärast kujunes Miletosest maailma kuulus villaturg, kuhu kauged ostjad tõid kokku palju raha. Miletosest omakorda lähtusid tihti väljarändajad, asutades rea uusi asumaid. Kõikjal allutasid nad päriselanikud, kes osalt langesid võitluses, enamasti aga sulasid lihtsalt kreeklastega ühte. Pärismaalased muutusid harilikult leplikuks võõraste vastu, kui need pakkusid vahetamiseks omi kaupu. Nad tulid uudishimulikult vaatama, kui kreeklased korraldasid rannikul spordivõistlusi või ohverdusi jumalatele, ning kutsusid varsti kreeklasi ka omile pidustusile. Nii harjusid rahvad üksteisega, õppisid vastastikku üksteise keelt, sõlmisid abielusid ning õppisid elama kõrvuti rahu. Aegamööda sulas rannikute madala kultuuriga pärisrahvas täiesti kreeklas-

tega ühte. Nende rännakute tagajärjel muutusid kreeklased ettevõtlikuks meresõitjaks rahvaks. Nad tüürisid hiljemini oma laevu ka lääne poole ja asutasid sinna terve rea kolooniaid, näit. Sitsiilias Sürakuusa linna ja Lõuna-Itaalias Napoli ja Tarentumi, Gallias Massilia Rhône'i jõe suudmel (praegune Marseille) jne.

Kokku puutudes idamaalastega, kes olid hariduse poolest kreeklasist ees, õppisid nad neilt mõndagi. Kõigepealt oli neil kökkupuuteid foiniiklastega, kes ilmusid Kreeka rannikule ja saartele kauplema. Nad pakkusid vahetada linast ja villast riidet, klaasi, elevantiluust asjakesi, merivaiku jne. Kreeklastelt said nad aga esialgu karusnahku ja muid jahisaadusi. Foiniiklastelt omandasid kreeklased kaalud, mõõdud, vahetusraha ja tähestiku, kuna egiptlaste kaudu õppisid nad kasvatama teravilja ja viinamarju.

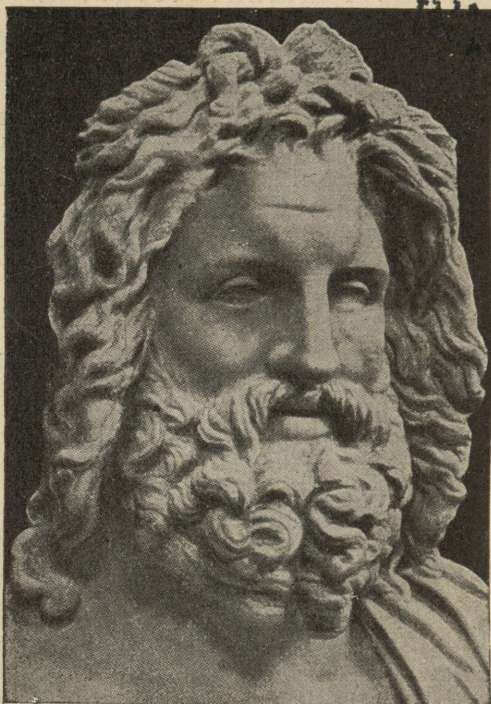
2. Kreeklaste usund.

Kreeklaste jumalad. Nagu kuulsime, oli rida asjaolusid, mis lasksid kreeklasi tunda endid ühise perena — vaatamata riigikeste suurele arvule ja asumaade laialipillatusele. Üks tähtsamaid ühendavaid tegureid oli usk. Kreeklased olid usklik rahvas. Nad arvasid, et ükski nähtus ei toimu jumalate tahtmiseta. Jumalad juhivad kogu rahva elu, saates inimestele õnne ja õnnetust, tasu ja karistust, elu ja surma. Jumalad asusid kreeklaste arvates igal pool: taevas ja maa peal, meres ja allilmas, jõgedes, metsades, puudes, mägedes jne. Nad kujutlesid jumalaid inimestena ja omistasid neile inimeste omadused. Neil olid inimlikud tarbed: nad sõid, jõid ja magasid. Ka inimlike pahesid omasid jumalad, olles sageli sallimatud ja kadedad, valelikud ning petlikud. Kõige selle peale vaatamata olid jumalad inimestest siiski võimsamad, ilusamad, täiuslikumad, igavesti noored ja surematud.

Peajumalaid oli kreeklastel 12, kes elasid kõrgel Olympose mäel, mis lumega kaetud ja pilvedest ümbritsetud. Zeus, taeva ja maa valitseja, inimeste ja jumalate isa, kes kogub pilvi, müristab ja lööb värku, saadab vihma ja lund, juhtis kogu maailma elu oma vendade Poseidoni ja Hades'ega. Poseidon oli mere, Hades allilma jumal. Hera, valju ja uhke Zeusi abikaasa, oli abielu kaitseja.

Apollo, Zeusi poeg, ilus ja noor päikesejumal, oli luuletajate, laulu ja tantsu kaitseja. Igal hommikul tõusis päike tema tahtel idapoolsest merest ja vajus õhtul läände.

Pallas Athena, Zeusi tütar, oli tarkuse ja sõjakunsti jumalanna, ühes sellega ka Ateena linna kaitseja. Lind tema käel oli tarkuse kujutis. Ares, Zeusi poeg, oli sõjajumal. Aphrodite, Zeusi merevahust sündinud tütar, oli armastuse ja iluduse jumalanna. Hestia, Zeusi õde, oli kodu ja perekonna kaitseja. Tema templis ei tohtinud preestrinnad

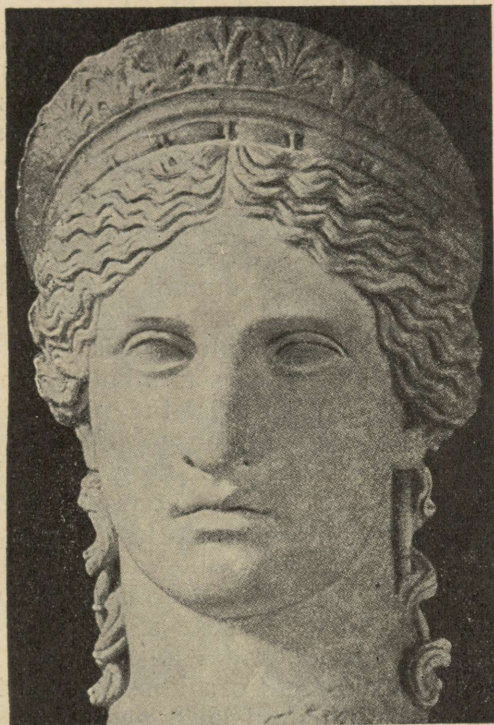

24. joonis. Zeus.

kunagi altaritulel kustuda lasta. Artemis, Apollo õde, jahi ja kuu jumalanna, oli allikate, jõgede, mägede ja metsade kaitseja.

Allilm, surnute riik, asetses kreeklaste arvates maa sismuses. Sissekäik sinna pidi olema kuski lõunarannas, seal, kus rand järsult merre langeb. Siin juhtis üks jumalatest, Hermes, surnute hinged maa-aluse Styxi jõeni, mis oli surnute riigi piiriks. Kuni laip veel matmata, eksis hing rahuvalt merekaldal. Seepärast ruttasid kreeklased surnu matmiseks, mis oli nende juures tähtsaks usuliseks kohustuseks.

Kui laip oli maetud, sõidutas hinge üle jõe karm ülevedaja, kellele surnu hing pidi tasu maksma ta töö eest. Allilma väravavaht, kolme peaga koer Kerberos, laskis hinged allilma, millest polnud tagasipääsu. Selle järel läksid sisselastud surnutekohtu ette. Kes olid elanud jumalate meele püües, need võisid juua Lethe jõe veest, mis laskis unustada kõik

25. joonis. Hera.

maa peal talutud vaevad, ning siis pääsesid nad õndsate saarele, mida nimetati Elysiumiks. Seal elasid nad tülideta ja muretult. Kurjategijad aga vajusid sügavusse, pimedasse Tartarose riiki, kus neid ootasid rasked karistused. Allilma valitsejaks oli Hades, kelle saatjad ja abilised kurjategijaile kunagi rahu ei andnud.

Jumalateenistus oli kreeklaste elus väga tähtsal kohal. Nad austasid oma jumalaid palvete ja ohverdamisega. Mõned kohad olid eriti pühitsetud teatavale jumalale ning seal teeniti teda eriti meelsasti, sealsete templite eest hoolitseti kõige pare-

mini. Tihti ühinesid mitu riigikest templiühinguks, et hoolitseda mõne kuulsa templi ja ta preestrite eest. Paljud Kesk- ja isegi Lõuna-Kreekamaa riigid kuulusid Delfi templiühingusse. Egeuse mere saarlastel oli aga ühiseks pühamiseks ja palverännakute kohaks Apollo tempel Delose saarel.

Delfi oraakel. Kreeklastel, nagu teistelgi rahvastel, oli püüd jumalate tahtmist ja tulevikku teada saada. Seejuures usuti, et jumalad kuulutavad tulevikku ainult teatavais kohtades. Neid kohti ja jumalate otsuseid nimetasid kreeklased

26. joonis. Püütia.

oraakleiks. Tähtsaim oli Delfi oraakel, mis asus Kesk-Kreekamaal. Kes tahtis tulevikku teada saada, see reisis Delfisse ja läks päikesejumala templisse, kus poolpimedas ruumis oli näha „maa suu“, suur lõhe, kust uimastav aur üles tõusis. Selle avause kohal asetses kolmjalgne kullaga kaunistatud pink, mille läheduses sulises püha allika vesi. Kõige istus keegi oraaklilt nõu, siis istus templi naispreester püütia, kes kandis valgeid rõivaid ja säravaid kuldilustisi juukseis, ülalmainitud pingile. Siin hakkas ta uimastavate aurude mõjul ebaselgeid lauseid rääkima. Neist püüdsid preestrid jumalate tahtmist välja lugeda.

Kreeklased uskusid Delfi oraaklisse ja käisid selle nõuande järgi. Kui ateenlased kord naabritega sõdisid, kuulutanud oraakel, et see rahvas võidab, kelle kuningas sõjas langeb. Seda teada saades pani ateenlaste kuningas endale talupojarõivad selga ja läks vaenlaste leeri, kus ta surnuks löödi. Varsti kuulsid vaenlased, et nad Ateena kuninga teadmatult surmanud. Teades oraakli ennustust, taganesid nad. Ateena oli päästetud.

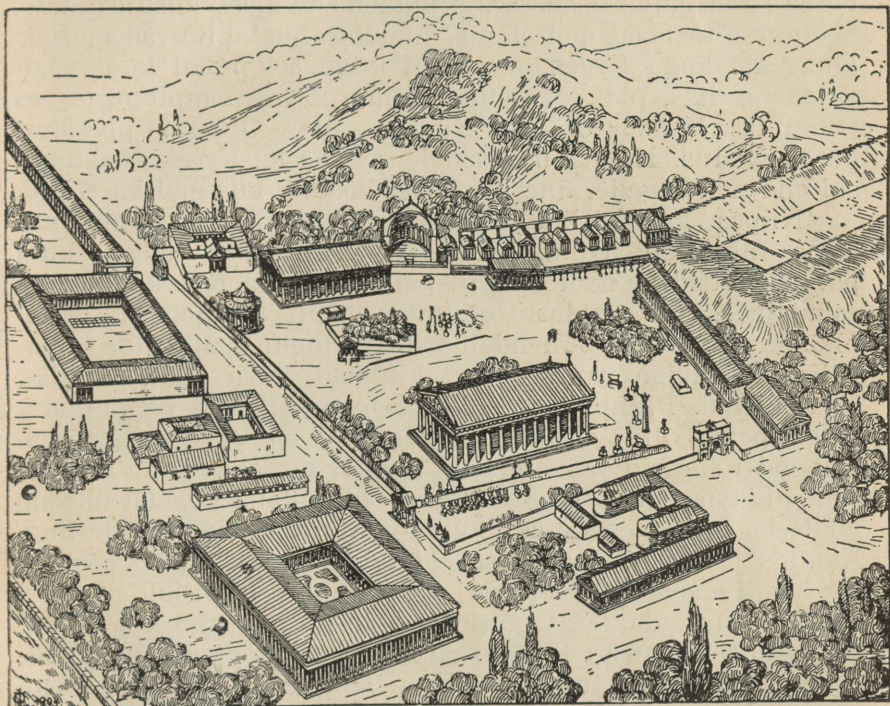
Olümpia pidud. Piduliste tulek. Kõiki kreeklasi ühendavaks teguriks olid peale usukommete, Delfi oraakli, Olümpia pidud. Viimaseist võtsid osa kreeklased igast maakonnast ja nende kestel unustati omavahelised tülid ja üldine vaen.

Kreeklased korraldasid mitmesuguseid rahvapidustusi jumalate auks.

Kuulsaimad neist olid Olümpia pidustused. Siin ei toodud mitte ainult ohvreid jumalaile, vaid korraldati ka spordivõistlusi, sest kreeklased lugesid võimlemist pühaks asjaks.

Vaatleme, kuidas Olümpia pidupäevadel välja nägi ja kuidas seal elati.

Olümpias oli näha ilus ja suur Zeusi tempel, mitmed altarid ja palju muid ehitisi. Siin elas juba vanematest aega-

27. joonis. Olümpia piduplats Kreeka ajal. Vasakul gümnaasium; keskel müüridega piiratud piduplats; ees Zeusi tempel; paremal staadion (võistlusplats).

dest alates rohkearvuline preesterkond. Preestrid ühes hulga teenijatega süütasid iga päev ohvrituled põlema. Need põlesid päevatõusust lõunani, mil päike kõige kõrgemal seisis. Siis kustutati tuled, sest pealelõunane aeg polnud kreeklaste arvamuse järgi mitte valguse jumalaile, vaid surnute varjudele allilmas. Kõige suurem altar asetses väikeses metsatukas (hiies), mis oli pühendatud Zeusile.

Siin ohverdati pidulikult. Aastate jooksul kogunes altari ümber üsna suur tuhamägi. Ohverdamistega käis kaasas laul ja mäng ning hiljemini võistlused. Tol ajal valitses

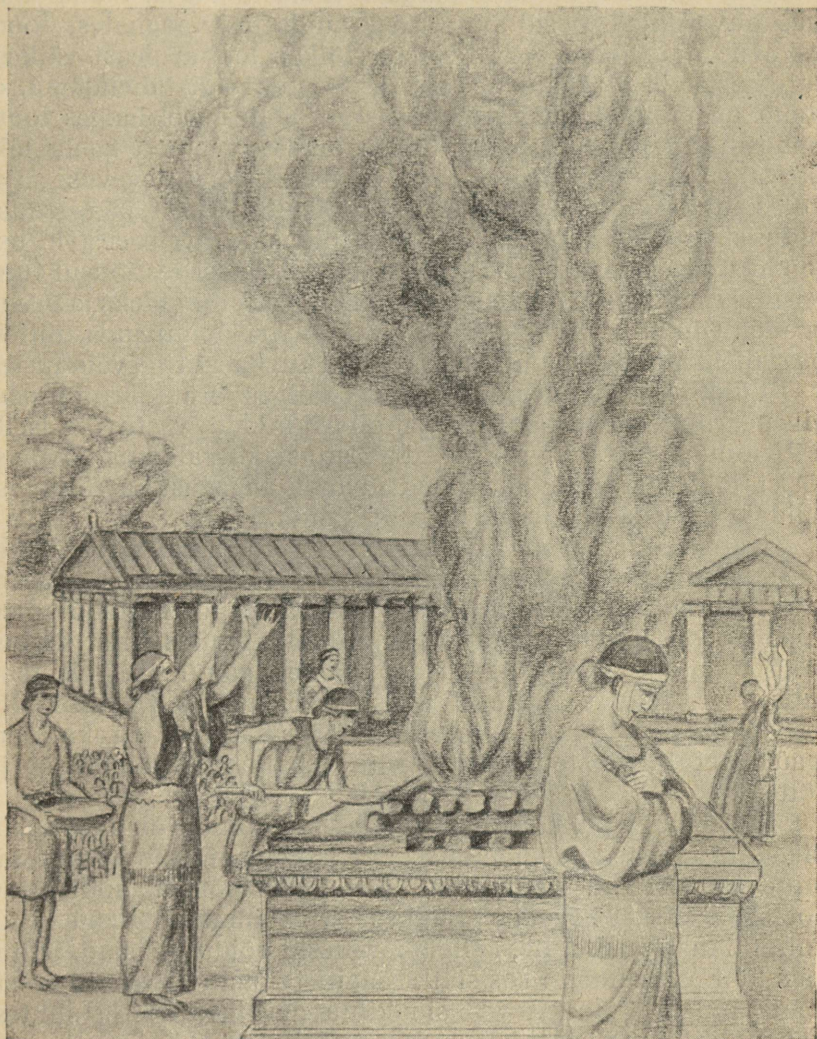
vaade: kes oma keha tugevaks teeb, see austab jumalaid. Kes aga võitjaks jääb jooksus või maadlemises, saab jumalate ja inimeste armastuse osaliseks. Neist võistlustest võttis osa hulk noormehi üle kogu Kreekamaa. Pidulikke võistlusi peeti alul kindlaksmääratud ajal peale viljalõikust. Viimaks hakati neid korraldama iga nelja aasta tagant suurepärase toredusega.

Kindlaksmääratud ajal läksid käskjalad Olümpiast kõikidesse Kreekamaa osadesse, et kutsuda inimesi võistluspidule. Seejuures teatasid nad alanud jumalarahust. „Relvad maha!“ kõlas üle kogu Kreekamaa. Kui keegi sel pühäl kuul vägivaldta tarvitas, pidi ta vastust andma karmi templikohtu ees Olümpias. Maksev oli ainult üks seadus — Olümpia preesterkonna seadus. Kõik allusid sellele seadusele. Kreeklased tundsid end neil aegadel ühe rahvana, ükskõik kus nad ka elasid.

Niipea kui käskjala pidukutse rahvale teatavaks sai, algas rahvavool Olümpiasse. Tuhanded tulid jalgsi, kuid paljud sõitsid vankritel. Eriti paistsid silma Kreeka linnade esindajad, kes toredasti ehitud vankrites lähenesid piduplatsile, et Zeusile pühendatud ohvrikingitusi üle anda. Jalakäijate ja hulga vankrite vahel tõusid taeva poole tihedad tolmupilved. Piduplatsile liikusid terved karjad ohvriloomi, kelle pead olid ehitud lilledega ja värviliste lintidega. Heledasti särasid päikese paistel ohvrihärgade kullatud sarved. Piduvõõrad asetused Olümpia piduplatsi lähedal olevale laiale legendikule. Sinna tekkis nagu mõni suur telkide linn. Kaubitsejad avasid kauplused ja pakkusid valju häälega oma kaupa. Siin-seal tekkisid tülid ja turupolitseil oli küllalt tööd, et rahu säilitada. Tüli põhjuseks oli sageli raha, sest turul liikus mitmesuguste Kreeka riikide raha. Telkide linnas liikusid ka sirged ja tugevad noormehed, kes ootasid võistluste algust. Nad tervitasid tuttavaid ja sugulasi ning vaatlesid väljapandud kaupu, mis kreeka tööstus peenemaitseiselt valmistanud. Siin võis näha ilusate joonististega kaunistatud vaase ja õlikruuse, kangaid, peeni raidkujusid jne. Hilise õhtuni kestis turuplatsil ja telkide linnas kisa ja elav liikumine. Päikese loojenemisega jäi kõik vaikseks. Pidulised heitsid puhkama. Nad magasid ilusal suviööl lageda taeva all.

Ohverdamine. Hakkas koitma. Esimesed päikesekiired kuldasid loodust. Templi piirkonnast kõlas muusika. Pidupäev oli alanud. Kõik seadsid, ehtisid, valmistasid ja rõivasid end pidustusile. Eriti silmapaistvad olid Kreeka linnade saadikud, kes olid rõivastunud toredasse pidurüüsse ning liikusid läbi templilinna Zeusi altari juurde. Aukartlikult

andsid nad kullahelgis hiilgavad ohvrikingid Zeusi altari juures pidukorraldajaile edasi. Need olid kuldsed kolm-

28. joonis. Ohverdamine.

jalad, ilusad jumalakujud ja palju muid asju, mis paremate kreeka kunstnikkude valmistatud.

Zeusi kõrgelt altarilt tõusis suits sirge sambana taeva poole. Pidulikult ehitud ohvriloomad viidi altari juurde ja

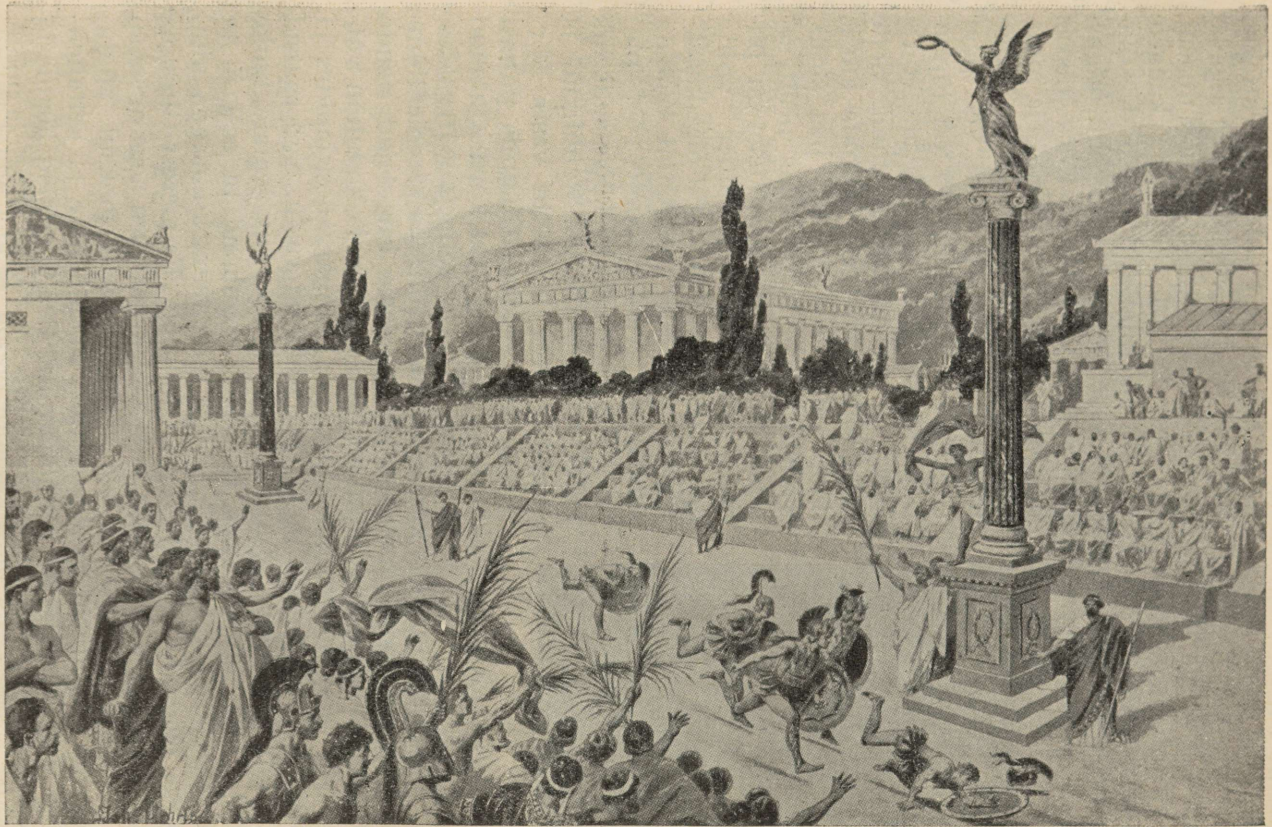
preestrid, templiteenijad ning templimuusikamehed asusid kohale. Zeusi ohvripreester alustas pidulikku ohvri laulu, kusjuures kõik pidulised palusid vaikselt kaasa. Samal ajal kui ohverdajad pesid oma käsi kuldsetes vaagnates, toodi esimene ohvri loom ette. Preester löikas looma peast väikese tuti karvu ja viskas selle leekidesse, mis pidi tähendama, et loom on pühendatud ohverdamiseks. Selle järel langes loom pähesihitud löögist. Nüüd löikas preester looma kaela läbi ja valas anumasselastud vere altarile. Kogu tegevuse ajal kõlas muusika ja vägev laul, mis ülendas meelt ja ühendas pidulisi usulises tundes. Hiljemini löiksid ohvripreestrid osa loomast ära ja viskasid ohvrileekidesse. Pragisedes tõusid tuleleegid ja suits taeva poole. Looma liha lõigati tükkideks ja praeti oradel. Olümpia pidustused lõppesid ohvrisööminguga, millest osa võtsid nii ohverdamisest osavõtjad kui ka võitjad võistlustel.

Võidujooks. Vanematel aegadel langes Olümpia pidupäevil pearõhk ohverdamisele ja ohvrikinkide vastuvõtmisele. Hiljemini hakkasid kreeklased võistlusi korraldama ja neist tõsisist lõbu tundma. Nad püüdsid oma tugevust ja liikuvust näidata ning seega jumalatele meeldida.

Kui piduliste rongkäik ja muud piduga ühenduses olevad toimingud möödaks olid, sammusid võistlustest osavõtjad pidulikule vandeandmisele. Vandevalem loeti ette ja võistlejad kordasid seda valjusti sõna-sõnalt. Igaüks neist tõotas, et ta kümne kuu jooksul, nagu püha seadus nõuab, kõik harjutised on teinud ja Zeusi auks paastunud, s. t. mitte liha ja veini, vaid ainult taimtoitu on tarvitanud. Ka kinnitas igaüks, et ta võisteldes ei tarvita lubamatuid abinõusid ja võtteid.

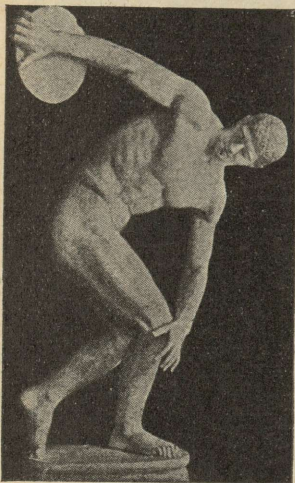
Suurt huvi pakkus sel ajal elu staadionil, võistlusplatsil. Staadion kihas pealtvaatajaist, kes istusid mäekülgedele ehitatud astmestikul. Kannatlikult, kuid täis põlevat uudishimu ootasid nad seal kõrvetava päikese all. Viimaks ilmusid vahekohtunikud staadionile, kellele järgnesid võidujooksjad. Sahin käis läbi rahvahulga: sosistati, räägiti ja otsiti tuttavaid võistlejate hulgast. Mõned vedasid kihla arvatava võitja suhtes. Vahekohtunikud asusid marmoraltarist eemal, kuid selle vastas, sest kreeklaste arvamuse järele vaatasid jumalad võistlust marmoraltari juurest.

Sügava tõsidusega ja vastutustundega ootasid võistlejad võistluse algust. Nad polnud väljas mitte isikliku hülguse või juhusliku edu eest. Igaüks püüdis saavutada oma nime surematust nii jumalate palge kui ka kogu rahva ees.

29. joonis. Võidujooks Olümpias.

Pealegi tegi võit kodulinna kuulsaks üle kogu Kreekamaa. Kohtunik tõstab pika kepi ja päevitunud võistlejad ruttavad jooksurajale. Kes saab võitjaks? Nii küsis igaüks, kes algavat võistlust jälgis. Jooks algas, jooksjad pingutasid äärmuseni. Kord oli üks, kord teine ees. Mõned jäid üsna kaugele teistest maha. Kui pinevus oli haripunktini jõudnud, kõlasid esimesed hüüded. Mõned neist mõjusid õhutavalt, julgustavalt, teised aga sisaldasid pilget ja laitmist. Kära kasvas

30. joonis. Kettaheitja.

kord-korralt ikka suuremaks ja muutus lärmiks. Mõned pealtvaatajad tõusid ärevuses isegi püsti. Veel paar silmapilku ja võidujooks on lõppenud. Varsti teatati rahvale võitja enese ja ta kodulinna nimi. Selle järel anti õnnelikule võitjale kitsas linik, mille see ümber pea sidus. Kiiduavaldiste torm kõlas pealtvaatajate hulgast. Rõõmuhõisetega piirasid sõbrad võitja ümber. Võitja aga laskis silmad alla, sest õige kreeklane ei tohtinud meelitatult vaadata juubeldava rahva poole. Ta pidi enese üle valitsema ka kõige suurema õnne ja au osalisena. Rahulikult ja sirgelt seistes võttis ta vastu kõrgeima tasu — oksa Olümpia pühast õlipuust, mille olevat kord islutanud kuulsaim Kreeka kangelane Herakles.

Kes ei tahtnud siis kreeka noortest võitjana särada Olümpias ja oma kodulinnas! Võitjaid ülistasid luuletajad, nende kuulsust kandsid rändlaulikud linnast linna ja kodulinn võttis teda vastu suurte auavaldistega. Lillepärgades, lauldes ja tantsides tulid temale poisid ja tüdrukud vastu. Nad saatsid ta läbi pidulikult ehitud värava linna, kus temale kinke jagati. Isegi terve eluaeg hoolitses kogukond ta eest ja ta oli maksudest vabastatud. Võitja ning tema kodulinna nimi ilutses jäädavalt võitjate lehel Olümpias. Esimesest Olümpia pidust (776. a. e. Kr.) peale hakkasid kreeklased aega arvama.

Olümpia pidude eeskava muutus aegade jooksul. Võidujooksule lisandusid rusikavõistlus, maadlemine ja kettaheitmine ning viimaks ka võiduajamine. Pealtvaatajad jagunesid isegi erakondadesse. Osa hoidus ühe, osa teise võistleja poole. Ühed avaldasid kiitust, teised laitmist.

3. Kangelaslood ja lugulaulud.

Kangelaslood. Kreeka esiajaloolisest ajast saame teateid muinaslugudest. Neis lugudes räägiti kangelaste suurtest tegudest, kusjuures neid kujutati olevat üliinimliku jõuga ja ehiti nende tegusid väga mitmesugusel kujul. Kreeklaste arvates sündisid kangelased jumalate ja inimeste abielust, mispärast neid nimetati kangelasteks, s. t. pooljumalateks.

Tähtsaim kangelane oli Herakles, Zeusi ja Teebai kuninga tütre poeg. Juba kätkis kägistas ta kaks madu. Need saatnud sinna noore Heraklese vastu vaenlik Hera, Zeusi abikaasa. Suureks kasvanud, tulid temale ühel ristteel vastu kaks naisterahvast. Üks neist, ilus ja toredalt ehitud, lubas Heraklesele, kui see tema järele käib, õnnelikku, mureta ja lõbusat elu. Teine neist seletas, et kui minu järele käid, on elu täis muresid, vaeva ja tööd, kuid selle eest oled surematu ja jumalate ning inimeste juures suure au sees. Herakles valis viimase tee. Temast saigi ilusaim ja tugevaim mees kogu Kreekamaal, kes suuri asju korda saatis ja rahvale palju head tegi.

Delfi oraakel käskinud Heraklest minna Mückeene kuninga juurde ja teha kõik tööd, mis kuningas käsib. Kuninga käsul sooritas ta 12 kõige raskemat ja hädaohtlikumat tööd. Tähtsamad neist olid järgmised:

1. Kord tapnud ta lõvi, kes karjale suureks nuhtluseks olnud ja ka palju inimesi surmanud.

2. Üheksa peaga maol, Hüdral, kes inimestele ja karjadele väga hädaohtlik oli, lõõnud Herakles pead üksteise järel maha. Et aga iga pea asemele kaks uut kasvanud, siis lasknud ta oma saatjat tule teha ning põletanud tuletukiga mao veriseid kaelu, mille tõttu uued pead enam ei kasvanud.

5. Suurem töö, millega Herakles hakkama sai, oli kuninga Augeiase hiiglalautade puhastamine sõnnikust. Seda polnud keegi hulga aastate jooksul teinud, kuigi laudas oli 3000 veist. Kuningas naeris, kui kangelane lõvinahas tema ette ilmus, lubades lauda puhastada ühe ainsa päevaga. Herakles ei mõelnud kaua. Ta kaevas kanali ja juhtis lähedalolevast jõest vee lauda. Ühe päevaga uhtis vesi lauda puhtaks.

10. Kuninga käsul pidi Herakles kaugelt lääne poolt Hispaaniast veistekarja ära tooma, mida kaitsesid kolme keha ja peaga, kuue kää ja jalaga hiiglane ning kahe peaga koer.

Ta surmas koletised ning jõudis õnnelikult ühes karjaga läbi Hispaania ja Itaalia tagasi. Oma teekonnal seadis ta mõlemale poole merekitsust, mis Euroopat Aafrikast lahutab, kaks kaljumäge, „Heraklese sambad“. Seda nime kandid Gibraltarit kaljud kogu vana aja kestel.

11. Herakles käis kaugel läänes ka hesperiidide kuldõunu toomas. Et neid kätte saada, kutsus ta hiiglase Atlase, kes taevavõlvi oma õlul hoidis, enesele appi. Atlas läks õunu tooma, kuna Herakles hoidis tema asemel taevavõlvi. Surmanud sajapealise koletise, kes kunagi ei maganud ja hoolega õunu valvas, Atlas tuli õuntega õnnelikult tagasi. Ta ei tahtnud aga enam taevavõlvi oma õlule võtta. Selle peale ütles Herakles: „Võta silmapilguks võlv oma õlgadele, et ma saaksin padja alla panna, muidu läheb see kooremulle liiga raskeks.“ Hiiglane oli nõus. Nii pea kui Herakles vabanes, võttis ta õunad, ja jõudis õnnelikult kuninga juurde.

12. Lõppeks saadeti Herakles allilma, kus ta võitis kolme peaga põrgukoera, tuues selle kuninga juurde.

Kõigile suurtele tegudele vaatamata ei saanud Herakles väärilist tasu siin maa peal. Ta elu lõppes isegi väga kurvalt. Põlv kandnud tema hirmsates valudes jumalate juurde Olümpia mäele. Rahvas mälestas oma armastatud kangelast ohvrite ja pidudega ning ehitas tema auks templeid.

Theseus. Kreeklaste teine tähtsam kangelane oli Theseus, merejumal Poseidoni poeg. Ta kasvas üles Lõuna-Kreekas oma ema juures. Enne ta sündi oli ta isa Ateena kuningas Ågeus õelnud, kui Theseus nii tugevaks saab, et suudab kaljusid paigalt tõsta, siis saadetagu ta Ateenasse, kus teda tulevaseks kuningaks kasvatatakse. 16-aastasena asuski Theseus Ateena poole teele. Teel tuli tal suurte raskustega võidelda. Teiste hulgas kohtas ta ühes metsas roimarit, kes oma ohvreid reisijaid metsikult hukkas. Ta sidus neid jalgupidi allapainutatud puulatvade külge, nii et need üles viskudes ohvri lõhki kiskusid. Mere kaldal kohtas ta hiiglast, kes sundis reisijaid oma jalgu pesema ning tasuks selle eest neid merre lükkas. Ateena läheduses kohtas ta mõrvar Prokrustest, kes kutsus reisijaid oma majja ning neid seal omal viisil hukkas. Nimelt asetas ta väikesekasvulise võõra pikka voodisse ning venitas teda seni, kuni pea ja jalad puudutasid otslaudu. Pikakasvulise asetas aga lühikesse voodisse ja raius jalgade otsast niipalju maha, kuni külaline voodisse mahtus.

Theseus surmas kõik need koletised samal viisil nagu need seni teisi olid surmanud.

Theseuse tähtsamaks teoks oli ateenlaste vabastamine Kreeta kuninga Minose omapärase, koleda maksukohustuse alt. Juba kaua aega pidid ateenlased iga üheksa aasta järel Kreeta vägevale kuningale saatma andamina seitse neitsit ja seitse noormeest. Need õnnetud langesid kuningas Minose koletise Minotauruse ohvriks. Viimane asus ülikeerukas palees, kus oli rohkesti ruume ning keerdkäike ja mida seejärel nimetati labürindiks. Kes sinna sattus, see eksis ega osanud sealt enam väljuda, sattudes nii Minotauruse ohvriks. Saabunud Ateenasse, Theseus otsustas Ateena sellest kurvast kohustusest vabastada. Ta purjetas ühes Ateenast viidavate ohvritega Kreetasse. Seal võitis ta kuningatütre poolehoiu, kes annetas Theseusele labürinti minemisel punase lõngakera. Theseus sidus labürinti laskudes lõnga otsa ukse külge, et sel viisil lõng näitaks tagasituleku teed. Kohanud Minotaurust, ta surmas selle ning väljus labürindist õnnelikult.

Ateenast lahkudes oli Theseus isale lubanud tagasi tulles ettevõtte õnnestumise korral laevale tõmmata mustade purjede asemel valged. Ent kangelane unustas teel selle. Aigeus, nähes saabuval laeval musti purjesid, arvas, et Theseus on hukkunud, ja heitis end merre. Sellest olevatki Egeuse meri oma nime saanud. Isa surma järel sai Theseus Ateena kuningaks. Ateenlased omistavad Theseusele Ateena linna asutamise. Enne teda olevat linn sarnanenud enam külaga. Theseus olevat aga korraldanud linna ja ühendanud kreeklased.

Jutud Heraklesest ja Theseusest on tähtsamad kreeka kangelaslood, milles peegeldub aeg täis võitlusi ja sõjakust. Nendest kangelaslugudest õpime tundma kreeklaste elu-olu, nende elamistingimusi ja nende iseloomu.

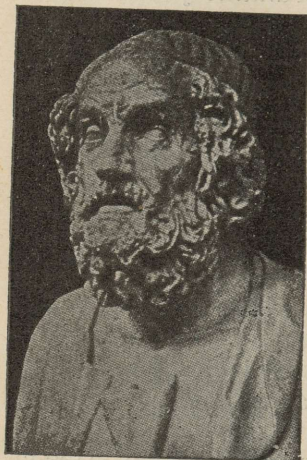
Esiajalooliste kreeklaste meresõitudest ja nendega seotud võitlusist räägib muinasjutt „Argonautide sõidud“. See on kangelaslugu argonautidest, kes oma juhi Jasoniga sõidavad Argose-nimelisel laeval Musta mere idarannikule ära tooma kuldvillakut, mis Euroopast sinna viidud. Kuningaläitar Medeia abiga lähebki neil see ettevõtte korda.

Lugulaulud. Palju suuremal määral ja elavamalt kui eespool-vaadeldud muinasjuttudes on kreeklaste esiajalooline elu leidnud kirjeldamist lugulauludes „Ilias“ ja „Odüsseia“, mis käsitlevad Trooja sõda. „Ilias“ jutustab sõjast

endast, kuna „Odüsseia“ räägib kreeka kangelase Odysseuse eksisõitudest koduteel Trooja sõjast oma vürstiriiki Itakasse.

Kreeklaste lugulaule „Iliase“ ja „Odüsseia“ nimetatakse sageli ka Homeroselauludeks, sest arvatakse, et keegi Homeroselaulu nimeline luuletaja olevat need laulud loonud.

Muinasajal käisid laulikud ringi, lauldes kangelaslugusid kuningakodades ja teiste rikaste inimeste juures nagu seda „Odüsseiaski“ on kirjeldatud. Nendest väikestest kangelas-

31. joonis. Homeros.

lauludest võiski Homeroselaulu luuletaja koostada lugulaulu „Iliase“ ja „Odüsseia“. Need mõlemad lugulaulud, millede loomisaeg oli umbes 850 a. e. Kr., „Odüsseial“ vähe hiljem, avaldasid suurt mõju kreeka rahvasse, eriti kasvavasse noorsoosse, mõjustades rahvast isamaalises vaimus. Ka meie huvi väärib mõlema lugulaulu sisu, seepärast tutvume pisut nendega.

Trooja sõda. Hästikindlustatud Trooja linnas, mis asetses Väike-Aasia ranniku lähedal, valitses kuningas Priamos. Üks tema poegadest, Paris, röövis ära Sparta kuninga abikaasa, ilusa Helena, mida Kreeka kuningad ei võinud andestada. Nad otsustasid Sparta kuningale tehtud

ülekohut kätte maksta. Kreeka kuningad ühes kangelase Achilleusega ja kavala, targa Itaka vürsti Odysseusega sõitsid üle mere ja asusid Trooja linna piirama, sest troojalased ei tahtnud röövitud kuningannat vabatahtlikult tagasi anda. Kümme aastat kestis sõda. Nii ühelt kui teiselt poolt astusid üles kangelased, pidades kahevõitlust. Nii võidelnud Achilleus ja Trooja kangelane Hektor, Parise vend. Viimane neist langenud ägedas võitluses. Mitte kaua peale Hektori surma langes ka Achilleus Parise käe läbi. Suur oli kreeklaste kurvastus. Alles kümnendal aastal said nad linna kavallusega kätte. Kaval Odysseus lasknud suure puuhobuse ehitada, mille kõhtu paigutatud 30 osavat sõdurit. Ülejäänud sõdurid purjetanud laevaga merele. Troojalased arvasid, et kreeklased on sõja lõpetanud, olles sealjuures huvitatud puuhobusest. Neile seletas üks mahajäänud kreeklane, et hobune olevat ehitatud Trooja kaitsejumalale lepitusohvriks. Tar-

32. joonis. Laokoon.

vis olla hobune tervelt linna viia ja linn saavat võitmatuks. Troojalasi hoiatas küll preester Laokoön, kuid tagajärjelt, sest merest tulid kaks madu ja mässisid endid Laokooni ja ta kahe poja ümber. Troojalased lõhkusid osa müüri maha ja viisidki hobuse linna. Öösi ronisid kreeklased hobuse seest välja, avasid linnavärad ja lasksid merelt tagasi tul-

33. joonis. Penelope telgede juures. Attika vaasilt, a. 450 e. Kr.

nud sõdurid linna. Kreeklased süütasid linna põlema, tapsid troojalased maha, ja sõitsid rikkaliku sõjasaagiga ja suurt-sugu sõjavangidega koju. Üks Trooja kangelastest sõitis Itaaliasse, kus ta enesele Tiberi jõe ääres uue kodu lõi. Romulus ja Remus, kes hiljemini Rooma linna asutasid, on selle kangelase järeltulijad.

Odysseuse eksisõidud. Väga huvitava saatuse osaliseks saanud kaval Odysseus. Trooja sõjast koju reisis eksinud ta kümme aastat võõrsil. Merel vintsutanud teda torm, uputanud ta kaaslasi ja ajanud laeva tundmata maade tonda, kus ta suurt viletsust kannatanud. Kord sattunud ta sõõrsilm

Polyphemose juurde, kes palju ta kaaslasist ära tapnud. Selle järel tarvitanud Odysseus kavalust. Ta jootnud Polyphemose purju ja torganud tules teravaks põletatud kepiga ta silma peast välja. Polyphemos ei tahtnud neid siiski koopast välja lasta. Odysseus mõelnud, mis teha. Ta sidunud Polyphemose lambad kolmekaupaks kokku ja käskinud oma kaaslaste iga keskmise lamba kõhu alla minna ja nende suust villast kinni hoida. Enese peitnud ta aga kõige tugevama oina kõhu alla. Pime Polyphemos kobanud koopast lahkuvaid lambaid ainult seljast. Nii vabanes Odysseus oma järelejäänud kaaslastega Polyphemose koopast.

Kord pika raske reisu järel jõudis Odysseus tundmatule maale. Väsinuna istus ta palmi alla puhkama, kuid jäi raskesti magama. Järgmisel hommikul tuli kuningatütar Nausikaa ühes oma teenijatega rannale riideid pesema. Kui töö oli lõppenud, viitsid nad aega pallimänguga. Ootamatult kukkus pall vette ja neiud hakkasid valjusti kilkama. Odysseus ärkas ja tõusis üles. Neiud võõrast ja imelist meest nähes jooksid suure kisaga laiali; ainult Nausikaa jäi julgesti seisma, et võõra soovi kuulda. Odysseus palus enesele ihukatet. Nausikaa laskis tuua mantli, aluskuue ja kallist lõhnaõli. Kangelane võttis meeldiva kingituse, läks varjulisse paika ja pesi end puhtaks. Ilusana ja säraval palgel astus ta põdsastiku tagant välja. Kõik jäid teda imetelles vaatama. Nausikaa seletas temale, et ta olla faiaakide maal, ja kutsus Odysseust oma vanemate majja, kus teda lahkesti vastu võetavat.

Kui Odysseus kuningakotta astus, nägi ta kuningannat kudumas. Odysseus kummardus ja palus lahket kaitset, mis temale ka lubati. Ta sai faiaakide lugupeetud külaliseks. Järgmisel päeval korraldati tema auks pidu ja võidumängud. Kui vürstid lubatud kingitused järgmisel päeval Odysseuse laeva tõid, sõitis ta kodu poole, kus teda truu abikaasa Penelope ootas. Penelopel käinud vahepeal palju kosilasi, kes temale sugugi rahu ei andnud. Viimaks tulnud ta kavalale mõttele. Ta seletanud, et peab enne Odysseuse isale surmarüü kuduma. Kui see valmis, siis võib ta mehele minna. Ta kudunud päeval küll virgasti, kuid öösi harutanud oma päevase töö üles. Nii ei saanud riie kolme aasta jooksul valmis. Viimaks jõudnud Odysseus koju Itakasse ja maksnud kätte Penelope kosilastele. Odysseus ja Penelope elanud õnnelikku elu surmani.

II. Kreeklaste tähtsamad riigid — Sparta ja Ateena.

1. Sparta, elukutseliste sõdurite riik.

Kreekamaa riiklik killustus. Kreeklastel oli hulk väikesi riike ja iga kreeklane armastas väga oma väikest koduriiki. Kreeklased teadsid, et suurtes riikides kodanikud muutuvad kergesti alamaiks, kel ei jää muud üle kui miljonite üle valitseva kuninga sõna kuulda, väikesis riiges aga võisid vabad kreeklased ise juhtida riigielu rahvakoosolekuil otsuseid tehes. Väikesis riiges tundsid inimesed hästi üksteist ja oma maad ning armastasid teda rohkem kui suures riigis. Väikesis riiges arvestasid inimesed enam üksteist kui suuris ning jõudsid seepärast vahel isegi ühiselu kõrgema vormini — vabariiklikule riigikorrale. Aga isegi neis Kreeka riiges, kus vabariikliku korrani ei jõutud, oli kodanikel õigus suurel määral kaasa rääkida riigi valitsemises.

Sparta rahvastik. Tähtsamad ja suurimad kreeka riigikestest olid Sparta ja Ateena. Spartlased kuulusid doorlaste suguharru. Nad tulid põhja poolt Peloponnesose poolsaarele ja vallutasid Lakoonia maakonnad, kus nad ühes viljarikkas jõeorus asutasid Sparta linna. Maa võeti päriselanikkude käest ära ja jaotati võitjate vahel ühesugusteks osadeks. Maa jäi seejuures siiski ühisomandiks — keegi ei tohtinud oma osa ära müüa ega üksikult oma maaga teha, mis tahtis. Võitluses alistatud pärismaalased ei kaotanud ainult oma varandust, vaid ka isikliku vabaduse, muutudes orjadeks, nn. helootideks. Heloodid olid jaotatud spartlaste vahel, kellele nad pidid tegema kõige mitmesugusemaid töid. Nad harisid põlde, tegid käsitööd, olid sõudjateks laevastikus ja sõja korral peremeeste relvakandjaiks. Kõigi võimalikkude vahenditega püüdsid spartlased heloote hoida rumaluses ja kestvas töös, et nad ei saaks koos septseda mässuplaane. Orjastatud pärismaalaste arv ei tõusnud üle $\frac{2}{3}$ kogu rahvaarvust. Kui aga siiski nii juhtus, siis tuli üle selle arvu olevad ära hukata. Heloote loeti riigi omanduseks ning seepärast ei tohtinud maaomanik neid vabaks lasta, müüa ega surmata ehk olgu siis, et riik nad ise lindpriiks kuulutas, kui helootide arv oli kasvanud liiga suureks.

Spartlaste ja helootide kõrval oli veel kolmas liik rahvast, nn. perioikid, s. t. „ümberkaudu elavad“, kes olid isiklikult vabad, kandsid kõiki kodanikukohuseid, kuid olid

kodanikuõigusteta. Nad said spartlaste käest maad, mille eest neile makse maksid.

Kuidas spartlased oma riiki valitsesid? Et spartlasi oli vaevalt $\frac{1}{10}$ rahvastikust ning nad suure vaenliku rahvahulga üle valitsesid, kelle liikmed nad olid orjastanud, kelle varandused ja maad endale võtnud, siis pidi neil maksma kindel kord ja valjud seadused. Nende riigi eesotsas seisid kaks kuningat, kelle võim oli pärandatav, s. t. nende pojad järgnesid isadele troonil. Kuningatel oli suur võim sõja ajal, sest nad juhtisid sõjaväge. Rahu ajal piirdusid nende kohustused peamiselt ülempreestriametiga. Nad juhatasid jumalateenistust ja „vanade nõukogu“ koosolekuid. „Vanade nõukogu“ oli tähtsam riigi juhtimisasutis. See koosnes kahest kuningast ja 28 mehest, kes olid vähemalt 60 aastat vanad ja omasid seega riigivalitsemiseks vajalikke elukogemusi. Nõukogus arutati kõiki riiklikult tähtsaid küsimusi, nagu seaduste väljaandmist, sõja kuulutamist ning rahu tegemist jne. Kui mingi küsimus oli „vanade nõukogus“ otsustatud, läks see rahvakoosolekule hääletamiseks, kus see siis lõplikult kas vastu võeti või tagasi lükati. Noorkuu ajal peetud rahvakoosolekust võtsid osa spartlased, kes olid vähemalt 30 a. vanad. Peale „vanade nõukogu“ otsuste kinnitamist valis rahvakoosolek ka tähtsamad riigiametnikud efoorid. Nende ülesandeks oli järelevalve riigivalitsemise, aga ka kodanike üle. Kõigisse neisse ametisse pääsesid ainult spartlased, ning neistki ainult mõned tähtsamad perekonnad, kes moodustasid nn. aadliseisuse ehk aristokraatia. See pärast nimetataksegi Sparta riiklikku korda aristokraatlikuks. Aadlikud ise arvasid, et nad põlvnevad kangelasest Heraklesest ja nende suguvõsa isaks on seega isegi jumal Zeus, Heraklese isa.

Kuidas spartlased elasid ja lapsi kasvasid? Riiklikust korrast on suuresti sõltuvad riigielanikkude elamisviisid. See selgub näiteks lastekasvatusest. Et arvukate pärismaalaste üle valitseda, püüti noori kasvatada hästi julgeiks ja sõjakaiks. Lastele vaadati kui riigi omandusele. Tugevad ja terved lapsed jäeti ellu, nõrgad ja vigased heideti kuristikku, sest spartlaste arvates ainult tugevad suudaksid heloote ja perioike valitseda ning riiki kaitseda.

Poisslapsed võisid vanemate juurde jääda seitsmenda eluaastani. Selle järel võeti nad riigi kasvatuasutisse, kus neid kasvasid vastavad ametnikud. Iga päev sooritasid

poisid rea harjutisi: nad õppisid relvi tarvitama, matkasid, jooksid, hüppasid, maadlesid ja ujusid, et oma keha tugevaks ja painduvaks teha. Neid harjutusi tehes ei küsitud ilmaga ega aastaaja järele. Ujuma mindi isegi kesktalvel, kui jõe ole tekkimas kerge jääkirme. Sellised harjutused kasvatasid võitlushimu ja auahnust. Kord kasvatusmajas oli väga vali: sõnakuulmatud langesid karmi karistuse alla. Kord aastas kutsuti kõik poisid kokku ja peksti neid Artemise templis palja ihu peale piitsaga, et neid õpetada vastupidavusele ja valu kannatamisele. Olgu valu kuitahes suur — noore spartlase au nõudis hammaste kokkusurumist ja vaikimist. Janu ja nälga pidid nad nurisemata taluma. Kui mõni poistest ei jõudnud näljale vastu panna, siis tohtis ta ka varastada, sest varastades võis ta näidata osavust, leidlikkust ja julgust. Häda aga sellele, kes ei osanud oma tegu varjata — see langes valju karistuse ja häbistamise alla. Viimast aga kartsid auahned Sparta poisid väga. Kord oli üks poistest varastanud rebase ja peitnud oma mantli alla. Loom purustas teda küünte ja hammastega, aga ta kannatas varguse varjamiseks seni vaikides, kuni ta suri.

Spartlased teadsid, et lihtne eluviis teeb inimese terveks ja tugevaks. Seepärast rõivastusid noored nii lihtsalt kui võimalik ja toitusid samuti äärmiselt lihtsalt. Harilikuks toiduks oli supp, mis valmistati lihast, verest, jahust ja äädikast. Poisid magasid pillirool, mida nad ise pidid jõest kiskuma. Tütarlapsi kasvatas ema — õpetades neile koduseid töid. Tütarlapsed aga ei tahtnud poistest maha jääda. Nad tegid samasuguseid harjutisi kui poisidki, et oma keha samuti karastada ja vastupidavaks teha. Sparta tütarlapsed olid seepärast kuulsad üle Kreekamaa. Imesteldi nende ilu ja kaunist kehaehitust.

Vaimuharidusele aga ei pannud Sparta kasvatajad sugugi rõhku. Küll õpetati natuke lugemist ja kirjutamist, enam siiski muusikat ja laulu, sest need olid tähtsad sõjaka meeolelu loomiseks. Marssimise harjutusel mängiti flööti ja lauldi sõjalaule. Noorte mõistuse teritamiseks õpetasid kasvatajad kui ka vanemad andma lühikesi ja tabavaid vastuseid. Säärast kõneviisi nimetati lakooniliseks, see tähendab, spartaliseks, sest spartlased asusid ju Lakoonias. Kui kord üks Ateena noormees kiidelnud, et ta võivat terve tunni ühel jalal seista, siis vastanud spartlane: „Seda suudab meie juures iga hani.“ Kord ilmunud tugev vaenlane Kreekamaale ja nõudnud, et kreekased relvad vabatahtlikult käest annaksid.

Üks Sparta väejuhtidest vastanud: „Tulge ja võtke.“ Kui ema ulatas sõttaminevale pojale kilbi, siis on harilik ütlus olnud, et poeg peab tagasi tulema kas „kilbil või kilbiga“, s. t. kas surnult või võitjana. 30 a. said spartlased täiskasvanuks. Nüüd võisid poisid endid meesteväärilisena tunda ja kuuluda seega Sparta riigi kodanikkude hulka. Kuid sõjaväelisi harjutisi jätkati nüüdki. Et heloodid põldu harisid, oli spartlastel seks aega küllalt. Kui aga sõda puhkes, siis ei läinud ainult kõik spartlased, vaid ka perioikid sõjaväkke. Sõtta mindi pidurõivastes ja pärjatatud peaga, sest sõda arvati olevat kõrgema väärtusega kui igapäevne elu. Nii sõjas kui ka rahuajal jagunesid spartlased 15-mehelisteks salkadeks, nn. telkkondadeks. See salk võitles koos sõjas, aga rahuajal pidas koos sõjaharjutisi. Viimased moodustasid Sparta täiskasvanud meeskodanikele otse kui elusisu. Kauplemine, põllutöö, lihtsamad käsitööd polnud spartlaste arvates vaba mehe väärilised, neid võisid teha ainult heloodid, perioikid ja naised. Sparta täiskasvanud mehed ei tundnud perekonnaelu meie mõttes, elades kestvalt koos teiste meestega nii sõjalisil harjutisil, jahil kui ka söögiaegadel. Ühelgi spartlasel, alates 30. eluaastast, polnud õigust süüa kodus oma perekonna keskel. Isegi kuningad pidid sööma ühes teistega sõjaväelaagris. Kulud kanti ühiselt. Alles hilja õhtul võis spartlane minna koju oma perekonna keskele.

Spartlaste riiklik korraldus oli vali ja püsiv. Uuendusi ei tuntud. Igivanad seadused pidid püsima, sest Delfi orakel oli ennustanud, et Sparta seni püsib võimsana, kuni püsivad vanad seadused, mis arvati kellegi Lykurgose poolt antud olevat. Sellepärast hoidusid ka spartlased teiste riikidega läbi käimast. Reisud välismaale olid keelatud, sest kardeti, et keegi ehk hakkab enam teise riigi seadusi ja kombeid pooldama. Võõraid koheldi väga umbusklikult, nendega räägiti ainult hädavajalikku, tihti saadeti nad koguni maalt välja. Seks, et raskendada toredusajade sissevedu väljast, oli Spartas käibel raudraha, mille eest väljaspool Spartat midagi ei müüdüd.

Et spartlased olid alati sõjavalmis ja omasid alalist sõjaväge, mis teistel riikidel puudus, siis võitsid nad tihti teisi riike ja tegid võidetud maa elanikud perioökideks. Naabermaad, kes sama saatust kartsid, otsisid liitu Spartaga ning kuulasid kõigiti Sparta vahitsuse soove. Nii said spartlased peaaegu terve Peloponnesose poolsaare peremeesteks.

2. Ateena, töö ja kaubanduse riik.

Rahvastik. Kesk-Kreekamaa idapoolses osas, Attika maakonnas, elas joonia suguharu, kelle kaitsejumalaks oli Pal-las Athena. Sellest saigi rahvas ja ta pealinn nime Ateena. Rahva enamus koosnes mittevabadest. Ateena õitseajal oli tema kodanikkude arv ühes naiste ja lastega 100 000, kuid samal ajal ulatus orjade arv 400 000-ni. Orjad olid kas ostenud võõraste maade orjaturgudelt või sõjavangid. Ka ateen-lased ise muutusid orjeks, kui nad oma võlgu ei suutnud tasuda. Maksvate kommete järgi võis võlausaldaja võlgniku orjastada. Nagu spartlastel, nii ka paljudel ateenlastel polnud tarvis teha raskemat tööd, vaid see lasti teha orjadel ja pal-galistel. Ometi oli Ateenas päris palju ka selliseid vaeseid, kuid vabu kodanikke, kes ei omanud orje ning tegid ise rasket tööd, olgu siis, et nad valmistasid iseseisvalt midagi tellimiste peale või müügiks või olid tööle palgatud suure-mate ettevõtjate juurde.

Kuidas tekkisid Attikas käsitöölised ja kaupmehed? Lakoonias toitis maa oma elanikke, kuid Attika pind ei tei-nud seda kaugeltki mitte. Siin oli palju kiviseid maatükke, mis ainult kitse- ja lambakarjadele pakkusid kehva toitu. Viljakasvatamiseks kõlblikku maad oli vähe. Ainult viinapuu väädid ronisid mööda kaljuseid mäekülgi ning hõbehallid õlipuumetsad ajasid juuri mäenõlvakute õhukesse mullakihti. Kui rahvaarv kasvas, siis vaese maapinna tõttu ei saanud kau-geltki kõik Attika elanikud elatuda põllutööst ja karjandu-sest. Paljud neist hakkasid käsitööliseks, valmistades savipotte ja -kruuse või kududes kangaid lambavillast. Mõned ateenlased jällegi hakkasid kaupmeesteks ja laeva-meesteks, et toimetada Ateena saadusi mere taha võõraste kätte, või müüa neid ka Ateena turul, sest sinnagi ilmusid varsti võõraid keeli kõnelevad kaupmehed Foiniikiast ja Egiptusest ning Kreeka asulinnadest. Ateena lähedale Pireuse sadamasse jäid ankrusse nende toredad, hulga aerudega kaugesõidulaevad.

Ateena kuningriik muutub aristokraatlikuks vabariigiks. Vanematel aegadel valitsesid ka Ateenas kuningad. Hiljemini aga läks võim riigis tähtsamate ja jõukamate perekondade, s. t. aadliseisuse kätte, kes riiki üksinda ilma kunin-gata valitses. Nii muutus Ateena riik kuningriigist aadli-vabariigiks.

Riiki valitsema valiti üheksa arhonti, s. t. tähtsamat riigiametnikku. Neid valiti ainult aadliperekonnist, iga kord ühe aasta peale. Nii said mõned tähtsamad perekonnad võimu endi kätte ja valitsesid oma huvides.

Kuidas kujunes ja kasvas aadliseisuse võim? Kuidas ometi juhtus, et Attikas osa perekondi kujunes tähtsamaks teistest, moodustades nn. aadliseisuse? Kui joonlased kaua aega tagasi maa vallutasid, siis ei saanud kõik sõdurid samaväärseid maatükke, vaid juhid ja vahvamad sõdurid said viljakamaid ja suuremaid. Halbade maade omanikud elasid majanduslikult raskes seisukorras, koidust päevaloojakuni tegid nad palgehigis tööd ning võisid siiski süüa ainult peost suhu. Paremate maade omanikud said kergema vaevaga oma maadelt suure saagi. Nemad kui suure saagi omanikud võisid turul odava hinnaga vilja müüa, mille tõttu kehva põllupinnaga talumehed sattusid aina raskemasse seisundisse. Jõukaks saanud, viljakate maade mehed hakkasid aga varsti kokku ostma naabrite väikesi talundeid ning moodustama suuri mõisu. Mitmed kehvikud müüsid ära oma maalapid, et õnne katsuda käsitöoga. Selle asemel et ise töötada põldudel ja viinamägedel, võisid rikkamad oma jõukuse juures osta või rentida selleks orje. Neil kui rikastel jäi ka aega küllalt üle, et pidada kohtuniku- ja preestriameteid, mille eest ei makstud palka. Kehvadel ei olnud alguses selleks aega, kuigi neil oleks olnud õigus. Hiljemini hakkasid aga rikkad väitma, et kehvad, kes pole iial mõistnud kohut ega korraldanud jumalateenistusi, ei sobigi neisse ameteisse. Sellega kasvas rikaste mõjuvõim aina suuremaks. Endi eraldamiseks harilikust rahvast kuulutasid suurmaaomanikud endid suletud aadliseisuseks, kes põlvneb jumalate soost ning on seepärast kutsutud valitsema maa peal. Kuningad, kes pidid arvestama võimsate ja rikaste mõisnikkude soove, jagsid oma võimu nendega. Hiljemini õnnestus aadlil koguni kõrvaldada kuningat valitsemisest. Valitsedes veeretasid nad kõik maksud talupoegadele, kes jäid tihti väga vaeseks, kuni ei suutnud viimaks oma perekondagi toita ja makse maksta. Nad pidid nüüd võlga tegema oma mõisniku käest. Võla protsent oli sel ajal väga kõrge, umbes 20. Kui aga talupoeg ei suutnud võlga ära maksta, mida juhtus sageli, siis võis võlausaldaja tema maa ja varanduse endale võtta. Vahel müüdi isegi talupoeg oma perekonnaga orjaks. Talupoeg võis küll kohtus endale õigust otsida, kuid harilikult mõistisid kohtunikud ikka kohut isandate kasuks. Seda kergendas

veel asjaolu, et ateenlastel ei olnud kaua aega kirjutatud seadusi, millest oleks võinud näha, kellel õigus on. Kohtunikud mõistsid kohut kombeõiguse (s. o. vanade suusõnaliselt edasi jutustatud harjumuste) järgi, mida nii ja teisiti võis käänata.

Drakoni seadused. Viimaks ei suutnud ega tahtnud rahvas enam oma seisundiga rahul olla. Rahulolematus kasvas väga suureks. Nõuti kirjutatud õigust, mis oleks kindel ja kõigile kättesaadav. Lõpuks oli valitsus sunnitud tegema arhont Drakonile ülesandeks seadused üles kirjutada ja nii seadusraamat koostada. See toimuski umbes 620 aastat enne Kristuse sündi. Kuid kirjutatud seadused olid väga valjud, nii et rahvas nimetas neid „verega kirjutatud seadusteks“. Kergeid ja raskeid kuritöid karistati ühesuguselt raskelt, näit. ootas puuviljavarast sama karistus kui mõrtsukat. Rahvale ei antud ikkagi õigust valitsemisest osa võtta ja igasugune rõhumine ja vägivald jäi püsima. Seega kasvas rahulolematus veel enam ja näis puhkevat juba kodusõda. Kuid nüüd sai Solon riigi päästjaks.

Solon korraldab ateenlaste elu. Solon põlvnes aadlisoost. Kaupmehena oli ta palju reisinud, tundma õppides rahvaid, nende kombeid, seadusi jne. Ta valiti a. 594 arhondiks. Soloni tegevus seaduseandjana oli kõigepealt sihitud vaba talupojaseisuse päästmiseks. Seks laskis ta orjastatud kodanikkude võlad kustutada ja kinkis neile vabaduse. Ka tulevikus ei tohtud enam kedagi võlgade pärast orjaks teha.

Ta muutis ka riigivalitsemist, jaotades kodanikud sisetuleku suuruse järgi nelja klassi. Kõik said poliitilised õigused, kuigi jõukuse suuruse järgi. Viimase järgi pidid jagunema ka maksud. Jõukamad kodanikud maksid rohkem makse ning pääsesid tähtsamasse riigiametisse, kuhu vaesemad ei pääsenud. Arhondid valiti esimese kodanikkude klassi hulgast. Nende võimu piiras Solon „neljasa ja nõukogu“ läbi. See valitsusasutus, mis koosnes 400 mehest, kes olid küllaldaselt elukogenud, valiti kolme esimese klassi liikmete hulgast. Kõrgem võim riigis aga oli rahvakoosolekul. Rahvakoosolekust võisid osa võtta kõik vabad kodanikud, kes 20 a. vanad. Tegelikult aga jäid siit eemale vaesed, sest koosolekust osavõtu eest ei makstud mingit tasu. Et rahvakoosolekud keetsid õige kaua aega, siis vaesed tööliised ei võinud tema pärast ära raisata oma tööpäeva. Kõik tähtsamad riigiasjad, nagu uute seaduste andmine, sõja ja rahu küsimused, otsustati esmalt nõukogus, kuna otsus lõp-

likult vastu võeti või tagasi lükati rahvakoosolekul. Rahvakoosolekul võis iga kodanik ka kõnedega esineda ja oma arvamust avaldada, mida Spartas ei tohtud. Kui rahvakoosolek seaduse vastu võttis, siis hakkas see maksma.

Solon säilitas ka kõrgema kohtu, mida nimetati areopaagiks. Arhondid, kelle ametiaeg oli läbi, said areopaagikohtunikeks. Siin otsustati suuremate kuritegude üle. Hiljemini aga muutus areopaagi ülesandeks valvata seaduste täitmise järele.

Solon püüdis seadustega ka ateenlaste igapäevset elu korraldada. Ta nõudis, et kodanikud teeksid riigile ja rahvale kasulikku tööd ja elaksid kõlblat elu. Alaline lõbutsemine ja pillamine oli keelatud. Igaüks pidi isamaale kasulik olema.

Türannivalitsus (560—510). Kui Soloni seadused maksma hakkasid, ei saanud siiski üldine rahulolu. Aristokraadid olid pettunud, kaotades palju oma võimust ja varandusest. Vaesed väiketalunikud aga ei olnud Soloniga kaugeltki rahul, sest ta oli jätnud jagamata suurmaaomanikkude maad. Üks Soloni sugulasist, auahne Peisistratos, kasustas ära üldise rahulolematuse. Paljulubavate kõnedega võitis ta alamrahva poolehoidu, värbas enesele salga palgasõdureid ja valutas Ateena. Nii sai ta Ateena ainuvalitsejaks, keda nimetati Kreekas türanniks. See toimus a. 560 e. Kr. Tema valitsus oli aga heatahtlik ja õiglane. Peisistratose surma järel valitses tema poeg Hippias esialgu küll hästi ja õiglaselt, kuid hiljemini omavoliliselt ja ülekohtuselt. Lõpuks tõstis aadel tema vastu mässu ja ajas ta minema. Selle järel sai Ateena uuesti vabariigiks a. 510 e. Kr. Türannivalitsuse aeg oli Ateenale vägagi kasulik olnud. Peisistratos hoolitses talupoegade majandusliku olukorra parandamise eest. Ta võimaldas talupoegadele maasaamist ja laenu maaparandustöödeks. Hästi hoolitseti ka tööstuse ja kaubanduse eest. Ehitati häid teid, muretseti riigile asumaid Musta mere ääres, kust võis sisse vedada vilja ning kuhu võis saata kreeka käsitöösaadusi. Keskseisuse ja talupoegade jõukus kasvas sel ajal. Ateena linna püstitati tema ajal rida toredaid avalikke ehitisi ning seati sisse veevärk.

Vabariigi taastamine. Jällegi vabariigiks muutunud Ateenas võeti mõningaid muutusi ette Soloni seadustes. Riiginõukogu liikmete arvu suurendati saja võrra. Liikmeid ei valitud enam, vaid määrati loosiga. Nii võis ka mittekõlb-

likke isikuid valitsusse sattuda. Nõukogu liikmeid nende ameti ajal peeti ülal ühiskonna kulul, mispärast nüüd ka kehvemad võisid endid määrata lasta nõukogusse.

Et ainuvalitsus tagasi ei tuleks, seks seati sisse killukohus. See seisis selles, et igal kodanikul oli õigus rahva koosolekul kivikillule kirjutada isiku nimi, keda arvati püüvat ainuvalitsejaks. Kui 6000 tahvlikest ehk killukest kandsid ühe ja sama isiku nime, siis pidi see isik 10 aastaks maalt lahkuma. Selliste seadustega suurenes rahva võim. Ateenas riigikord muutus seega õige lähedaseks demokraatlikule riigikorrale. Demokraatlik riigikord on selline riigikord, kus kõigil kodanikel on ühesugused õigused, kõik võivad osa võtta riigi valitsemisest ja riigiameteist. Valitsevad need kodanikud, kes võitnud rahva poolehoidu ja usalduse. Demokraatlik riigikord aga eeldab rahva ühistunnet, et omakasu pärast ei tehtaks midagi, mis tooks kaasinimestele ja kogu riigile halba. Rahvajuhid ei tohi sellise riigikorra juures oma isiklike huve tähtsamaks pidada riigi omist. Paljud Ateenas riigimehed eksisid selle nõude vastu, paljud aga suutsid teda ka täita. Palju ülearuseid kõnesid peeti rahvakoosolekul lihtsalt auahnuse või kõrgete kohade igatsemise pärast, aga ka palju asjalikke otsuseid tehti seal. Igatahes oli ateenlaste kõlblas tasapind ja riigitarkus küllalt kõrge, et nad suutsid palju sajandeid säilitada demokraatlikku riiki ning teha ta jõukaimaks ja harituimaks kogu Kreekamaal.

III. Kreekamaa õitseng Ateenas juhtimisel. (500—431 e. Kr.)

1. Väikese Kreeka sõjad Pärsia hiiglarriigiga.

Sõja põhjused. Kreeklaste asumaad Väike-Aasia läänerrannikul olid kaua aega iseseisvad. Kuid VI sajandil vallutas hiljuti tekkinud suure Pärsia riigi kuningas Kyros Väike-Aasia rannamaal asuvad kreeklased. Pealegi ilmnis pärslaste tung oma mõju ja võimu suurendada edasi läänesuunas. Õeldu osutus kahjulikuks kreeklasile, kes elavalt kaubitsesid neid ümbritsevatel meredel. Pealegi oleks Pärsia võimu kehtima pääs Egeuse mere rannikuil tähendatud kreeklastele ilmajäämist Lõuna-Venemaalt sisse veetavast viljast. Nii oli sõjaks põhjusi küllalt.

Kuid peagi hakkas võõras võim tüütuna tunduma vabadusega ja iseseisvusega harjunud kreeklastele, eriti neilt nõutavate maksude ja sõjaväekohustuste tõttu. Tekkisid rahutused ja enda vabastamiskatsed võõra võimu alt. Olgugi et need ebaõnnestusid, süvendasid nad siiski rahulolematust ja vabadustungi. Pärslaste võimsus Väike-Aasias ei meeldinud ka emamaa kreeklastele. Pärslased oleksid võinud väga kergesti tungida Euroopasse. Kreeklased olid seni väga tulutoovalt kaubitsenud Egeuse ja Mustal merel. Nüüd võisid pärslased kergesti neid selles takistada. Läbikäimise katkemine Musta mere äärsete rahvastega tähendas aga kreeklastele ilmajäämist viljast. Viimast toodi praeguselt Lõuna-Venemaalt suuri hulgi sisse, sest Kreekamaa ei suutnud end oma viljaga ise toita.

Ehkki Kreekas oli palju riike ning rahvas seega killustatud, siiski esinesid nad võõraste suhtes ühe rahvana, kelle ühine rahvastunne ja suur isamaa-armastus südames. Pärsia riik seevastu oli küll üks riik, ühise valitseja all, kuid tegelikult kujutas eneses kirjut rahvaste peret, kellel polnud midagi ühtlast peale kuninga, kes neid kõiki valitses. Loendatud asjaolud mõjusid otsustavalt sõja saatusele nende kahe vastase vahel. Ühelt poolt võitles piiramatu võimuga kuningas, kes käsutas kokku hulga orjastatud rahvaid maade võitmiseks, mille vastu neil polnud enamasti mingit huvi; teisel pool aga sõdis vaba rahvas, kaitsedes oma vabadust ja iseseisvust.

Sõja ajend. Sõda algas umbes a. 500 e. Kr. Selle ajendiks sai Väike-Aasia Miletose linna mäss. Et mässu algatasid joonlased, siis loomulikult paluti abi ateenlastelt. Miletose käskjalg tuli seks Ateenasse.

Käskjalg Miletosest. Oli ilus päikesepaistene ilm. Ateena kodanikud viibisid igaüks oma töö juures ega mõistnud aimatagi lähenevaid suuri sündmusi. Korraga kihutavad teadete kuulutajad läbi tänavate ja kutsuvad rahvast koosolekule, sest Miletosest, Väike-Aasia rannikult, olla kohale jõudnud käskjalg. Rahvakoosolekule tõttasid nii riigimehed kui teised kodanikud.

Koosolekul asus käskjalg Miletosest kõrgele kivile ja hakkas rääkima: „Vaprad Ateena mehed! Teie vendi sealpool merd kurnab Pärsia kuningas üle jõu käivate maksudega. Rikkused, mida meie palgehigis loome, lähevad kuningale ja ta suguvõsale. Nad elavad toredat ja pillavat elu, millest pole kellelgi kasu. Ma palun teid, armsad suguvennad, toetada meie vabadusvõitlust pärslaste vastu. Meie oleme sattunud viletsasse seisukorda, mis on teile tõsiseks hoiatuseks. Kui vabadusvõitlus õnnestub, võidate, vaprad ateenlased, palju, sest seal on maid, kus voolavad kullarikkad jõed ja kus leidub ka teisi metalle.“

Oma kõne lõpetas ta sõnadega: „Pärslasi võita pole raske, sest nende sõjavägi koosneb 40 rahvusest, kusjuures üks ei mõista teist. Ja siis, missugune on nende sõjavarustus! Vibud ja piigid, mida nad ei mõista sageli käeski hoida! Hiljuti hakkasid nad nendega harjutisi tegema. See pole sõjavägi, vaid mingi kari, mis piitsadega aetakse, kuhu tarvis. Nad ei tea isegi, mille eest nad sõdivad. Tulge ja aidake meid. Teile paneme kõik lootused!“

34. joonis. Kreeka sõdurid.

Rahvakoosolek võttis käskjala kõne tormiliste kiiduavaldistega vastu. Üks rahvanõukogu liikmeist tegi ettepaneku, et saadetaks 20 laevaga abivägesid Väike-Aasia kreeklastele ühe väljapaistva ateenlase juhatusel. Ettepanek võeti kiiduavaldistega vastu.

Möödusid päevad. Polnud mingisuguseid teateid suguvendadele appi läinud kodanikest. Kojujäänud tundsid suurt muret võõrsil viibivate omaste eest. Varsti ilmusid aga rõõmsõnumid, mis rahva meeleõlu tõstsid. Kohalejõudnud laevamehed seletasid, et kreeklased piiravad Sardest. Suur osa linnast olevat maha põletatud. Teade levis kiiresti linna-rahva hulgas.

Kahjuks oli rõõm üürike. Paar nädalat hiljem randusid laevad, millel varem lahkusid abiväed Väike-Aasiasse. Rahvas ruttas sadamasse. Tagasitulnud kurvameelsed sõdurid

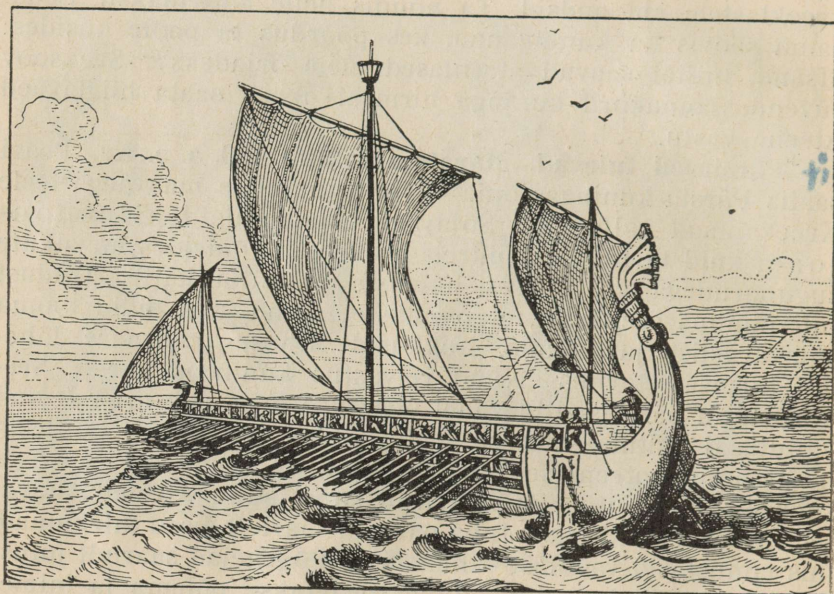
jutustasid: „Kõik on kadunud, meie sõbrad pidid Sardese piiramisest loobuma, sest pealetungivaid pärslasi oli palju. Meie olime sunnitud kiiresti taganema. Kõik, mis päästa suutisime, on laevades. Kõige kurvem on, et pärslased tegid Miletose rusuhunnikuks ja meie suguvennad orjadeks.“ Kaebed langemise üle täitsid kogu elurõõmsa Ateena. Keegi kodanikest tähendas väga õieti: „Nüüd läheb meil halvasti.“

Pärsia kuningas oli väga pahane ateenlaste üle, kes idakreeklastele abi andsid. Ta nõudis neile kättemaksu. Seda sama soovis ka kuninganna, kes pöördus ta poole küsides: „Isand, millal saavad ateenlased meie orjadeks?“ See soov süvendas omakord kuninga hirmsat otsust saata hiiglaväed Ateena vastu.

Pärslased tulevad. Maratoni lahing 490. a. e. Kr. Peagi saatis Pärsia kuningas oma väejuhi mere- ja maaväega teele Kreekamaad vallutama. Sõjavägi saadeti üle Hellesponto se, kuid ta hukkus suurelt osalt teel, võideldes metsikute suguharudega või sures haiguste ja nälja kätte. Toidust tuli puudus seepärast, et pärslaste laevad, mis pidid tooma sõjavarustist ja moonat, hukkusid Athose poolsaare lähedal hirmsas tormis. Nüüd relvastus kuningas uuesti. Seekord tulid pärslased laeval otse üle Egeuse mere. Nad vallutasid mitmed saared. „Meil läheb halvasti,“ mõtlesid nüüd paljud ateenlased. Seda arvamust süvendasid veel igasugused kuulujutud, mis liikusid suust suhu Ateena tänavatel. Ärevus ei kadunud. Juba paistsid saartelt öised tulekumad, mis ennustasid vaenlase lähenemist. Põgenejad saartelt jutustasid hirmsaid lugusid: „Majad pistetakse põlema ja inimesed tehakse orjadeks. Häda teile, kui satute barbarite kätte. Vaevalt suudab väike Kreekamaa vastu panna sellele määratud inimhulgale.“ Oli viimane aeg teotseda. Tarvis oli kiiresti otsustada. Rahvanõukogu astus kokku, et seisukorra üle nõu pidada. Avaldati mitmesuguseid arvamusi. Ühed leidsid, et kohane on neile vastu astuda lahinguväljal, teised aga arvasid, et ainus tee on kaitseda end linnas. Rahvas samal ajal ootas põnevusega nõukogu lõppotsust. Turul, kus valitses alati liikumine ja sagimine kui sipelgapesas, valitses nüüd õudne vaikus. Poed olid suletud ja kodanikud kogunesid salkadena kord siin, kord seal, ning arutasid erutatult kodumaa kaitse küsimusi. Vahet pidamata aga marssisid relvastatud kodanikud läbi tänavate kogunemisplatsidele. Seal äkki kuulsid kõik pasunapuhumist. Anti teada rahvanõukogu otsus: „Vaenlasele tuleb vastu panna lahtisel väljal,

kujuures teid juhib Miltiades. Linnast lahkuda ei tohi. Kõik töövõimelised, kes ei teeni sõjaväes, lähevad linnamüüridele ja asuvad nende parandamisele. Paluge linna kaitsejumalannat Pallas Athenat, et meil ei tuleks müüre kaitseks tarvitada.“

Juba oli ohverdamine linnamäel alanud. Varsti teatasid preestrid rõõmsalt: „Ohvrid töötavad õnne, Athena on meiega.“ Seal ilmuvad käskjalad lähedasest mäestikust ja

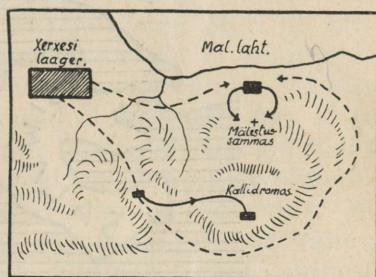

35. joonis. Kreeka sõjalaev.

teatavad, et meri mustavat pärslaste laevadest. Vaenlane liigub Maratoni suunas. Samal ajal korraldas Miltiades oma väeosasid. Viimased marssisid kindlal sammul Maratoni madaliku poole, mis Ateenast eemal ligi 25 km. Neid oli ainult 9000 meest, kõik aga vabad kodanikud, kes teadsid, mille eest nad sõdivad. Õhtu lähenes, kui ateenlased jõudsid kohale. Nad sammusid madalikule lõuna poolt ja asusid laagrisse mäestiku jalal. Sealt avanes väljavaade kitsale, kuid pikale orule. Kolmest küljest piirasid orgu mäed, neljandast aga meri. Siin-seal kasvasid puud, ainult lääne poolt paistis tihe mets. Kirde pool suure mädase soo taga olid aset võtnud pärslased. Eemalt paistsid nende laevad, mis olid merest üsna kõrgele rannale tõmmatud. Mitte kau-

gel seal oli näha kaks-kolm külakest suurte viinamarja-aedadega. Oli kuulda lammaste ja kitsede määgimist, mille sekka kostus laste kilkamist.

Nii üks kui teine pool ei tahtnud esimesena lahingut alustada. Ometi algasid viimaks pärslased, sest need teadsid, et spartlased varsti pärale jõuavad. Kümndal septembril nägid kreeklased, kuidas pärslased oma laagrist lahkusid ning hakkasid laskuma alla orgu. Nad olid juba madaliku keskel, kuid kreeklased ei liikunud veelgi oma kohalt. Kui pärslased tulid üle oja ja olid ateenlastest vaevalt $1\frac{1}{2}$ km kaugusel, andis Miltiades käsu peale tungida. Valjult hüüdsid pasunad ja vaprad kreeklased liikusid tihedalt külge külje vastas flöödihelide saatel vaenlaste poole. Pärslased ei suutnud oma vibusidki veel laskevalmis seada, kui kreeklased neile peale tormasid. Algas käsitsivõitlus. Kreeklased surmasid ja haavasid alul paljusid odadega. Kui need murduisid, võeti abiks mõõgad. Võitlus oli äge ja verine. Pärslastel oli alul õnne: nad murdusid keskelt ateenlaste read läbi.

36. joonis. Thermopylai.

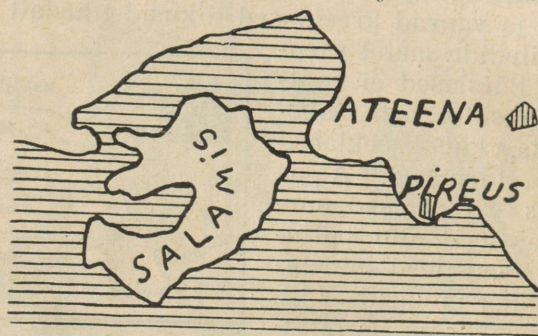
Vaevalt oli see sündinud, kui Ateena vägede tiivad kahelt poolt peale surusid ja pärslaste read täiesti segi löid. Algas pärslaste põgenemine. Ateenlased olid nende kannul.

Samal ajal ootasid Ateena kodanikud suures ärevuses sõnumeid. Äkki nähti tolmutpilve tänaval tõusvat. See oli kiirkäskjalg. Ta ruttas läbi linnavärava ja hüüdis: „Võit! Ateenlased võitlevad juba laevade juures. Palju pärslasi on merre surutud, kuid küllalt on neid ka laevadele põgenenud.“ Ateenlaste rõõm oli suur, sest tugev vaenlane oli tagasi löödud ja kodumaa seks korraks päästetud.

Samal ajal tegid pärslased uusi kavatsusi ja asusid nende täitmisele. Nende laevastik lähenes mere poolt Ateenale. Nii pea kui Miltiades sellest teada sai, kogus ta oma sõjaväed kokku ja pöördus nende poole järgmiste sõnadega: „Julged kodumaa kaitsejad! Oma kodulinna päästmiseks peame enne pärslaste maabumist Ateenasse jõudma. Mis on see meile? Kas pole me kõik kord võidu joosnud püha õlipuu võiduksa cest? Lähme julgesti tagasi Ateena poole!“ Kuigi väsinud võitlusest ja täies varustises, Ateena kodanikud tõttasid

nii ruttu kui suutsid oma kodulinna kaitsema. Kui pärslased nägid ateenlaste helkivaid kilpe ja odaotsi, pöördusid nad tagasi, mõeldes: „Siin pole midagi peale hakata.“

Leonidas. Merelahing Salamise juures 480. a. e. Kr. Mõõdusid aastad. Pärsia kuningas katsus uuesti Kreekamaad võita. Ta käskis oma merirahvaid, eeskätt foiniiklasi, oma laevadega sõjakäigust osa võtta. Ateenlased said sellest teada. Nad kulutasid suure osa oma varandusest ja hõbedatagavara-dest uute laevade ehitamiseks. See tasus end mitmekordselt. Pärsilased lähenesid seekord põhja poolt, mandrilt, kuna laevastik vedas sõjamoona. Juba oli Põhja-Kreekamaa vaenlaste

37. joonis. Salamise lahingu koht.

käes. Thermopylai mäekitsuse juures oli neil vastas Sparta kuningas Leonidas, kes võitles seal oma meestega imes-tamisväärse julguse ja meelekindlusega. Nad langesid lahin-gus viimse meheni, kuid ei taganenud. Suure lugupidamise ja uhkusega mälestasid kreeklased oma kangelaste ohvri-surma. Neile püstitati lahingukohale mälestussammäs peal-kirjaga: „Võõras, kui Spartasse jõuad, teata, et meie lange-sime siin isamaa seadusi austades.“ Nüüd oli tee Ateena poole lahti. Pärsilased liikusid maad rüüstates. Nad süü-tasid linnad põlema. Et pärslastest võitu saada, tarvitas lae-vastiku juht Themistokles kavalust. Ta saadab Pärsia kun-ninga juurde käskjala, kes seletab järgmist: „Themistokles saadab vägevale Pärsia kuningale aukartlikke tervitusi. Ta laseb, oh kuningas, öelda, et kreeklased on kartma lõõnud ja omavahel tülli sattunud. Paljud laevadest kavatsevad öösi põgeneda. Neid on võimalik kinni püüda ja kogu laevastik hävitada, kui meri ümber Salamise saare, kus asub Kreeka laevastik, suletakse. Võit on sinu käes, oh kuningas!“ Nii pea kui kuningas seda kuulis (ta arvas, et Themistokles

tahab oma elu päästa), käskis ta laevastiku juhatajat peale päikese loojenemist sulgeda kolmelt realt merekitsus Salamise saare ja mandri vahel. Öö möödus. Ükski kreeka laev ei lahkunud. Juba nihkusid kreeka laevad merekitsuses asuvate suurte pärsia laevade ette. Esimesed päikesekiired valgustasid merd. Kõik oli vaikne. Äkki kõlas Kreeka laevastikust pühalik laul. Pärsilased ehmusid, sest nii ei kõla põgenejate laul. Varsti oli kuulda ka julget pasunate puhumist. Kreeklased alustasid pealetungi. Nad lähenesid rahulikult, kindlas taktis löid nende aerud ja sealjuures hüüdsid nad vahetpidamatult laevalt laevale: „Hellenid, üles! Kaitske isamaad, lapsi, naisi ja jumalate altareid pärsilaste viha eest. Sõdigem vapralt!“ Üle kaheksaja kreeka laeva tormas merekitsuses olevale foiniiklaste laevastikule peale. Meri oli kitsas ja madal, mispärast pärsilaste suured laevad ei saanud siin vabalt liikuda. Selle-eest liikusid aga kreeklaste väikesed laevad takistamatult kui pääsukesed. Juba tagus üks kreeka laev oma vaskse ninaga üht pärsia laeva. Teised purustasid vaenlase laevadel aerud, mis tegi need võitlusvõimetuks. Mõnedel neist purunesid tüürid. Pealetung õnnestus. Meri oli laialt kaetud laevarusude ja surnutega. Ainult vähestel laevadel, nende hulgas suurel kuninga omal, õnnestus põgeneda.

Kreekamaa on jälle vaba! Kirjeldamatu oli kreeklaste rõõm, kui nad kuulsid Pärsia laevastiku purustamisest. Kuid veel viibisid Kreekamaa pinnal suured Pärsia maaväed. Nendega löid järgmisel aastal ühinenud Kreeka väed kuulsa Platia lahingu ühes Attika naabermaakonnas. Lahing peeti tasases orus, kus Pärsia ratsaväel oli soodus teotseda. Kuid siiski võitsid lahingu kreeklased. Samal ajal hävitati ka teine pärsilaste laevastik kreeklaste poolt Väike-Aasia rannavetes. Kreekamaa oli nüüd tülikast vaenlasest täiesti vaba, ning mitte ainult emamaa, vaid ka Kreeka asulinnad Väike-Aasias julgesid jälle mässu tõsta ning heita endilt pärsilaste ikke. Suur võitlus oli lõpul. Kogu maa hingas vabamalt. Jumalaile toodi kalleid tänukingitusi, pühalikult mälestati „vabanemispühadel“ isamaa eest langenuid. Nii lõppesid Kreeka-Pärsia sõjad kreeklaste võiduga.

Pärsia sõjad olid Kreekamaale kangelasajaks. Kreeka üksikud riigid olid seni vaenlikult üksteisesse suhtunud. Nüüd aga ühinesid nad lühikeseks ajaks ja saatsid korda suurima teo: nad päästsid oma isamaa. Ateena oli saanud ülikuulsaks, Spartagi oli vahvasti ja hästi või-

delnud. Kui mõlemad linnad oleksid osanud elada ilma omavahelise kadeduseta ja tülideta, siis oleksid nad võinud nüüd juhtida ühendatud Hellast. Paraku ei osanud nad seda.

Kreeklaste võit päästis ühtlasi ka Euroopa kultuuri hävitamisest Aasia barbarite poolt.

gria

2. Ateena tõuseb varemeist ja muutub Kreekamaal esivõimuks.

Ateena ülesehitamine ja kindlustamine. Kättemaksumulised pärslased olid põletanud ja lõhkunud suurema osa Ateena linnast. Kuid kaua ei jäänud Ateena varemetesse. Kui vaenlased olid välja kihutatud kogu Kreekamaalt, tulid põgenikud ja igapäevsest elust eemale kistud sõdurid tagasi linna ning ehitasid ta üles palju suuremana ja toredamana. Kitsaste ja keerukate tänavate asemele astusid sirgemad ning avaramad, uued majad olid stiilsemad ja suuremad.

Ateena tõusu ei näinud aga meelsasti tema naabrid. Vaevalt olid sõjad lõppenud ja väline hädaoht möödunud, kui jälle kreeklaste keskel lahkhelid esildusid. Ateenat, kes oli sõdades tähtsat osa etendanud ja väljapaistvamaks riigiks kujunenud, hakkasid kadestama spartlased. Kui ateenlased otsustasid Ateena linnale ja Pireuse sadamale müüri ümber ehitada ning mõlemaid sõja puhuks pärslaste vastu kindlustada, seisid spartlased sellele kindlasti vastu. Sellele vaatamata viidi Ateenas kindlustustööd läbi.

Rannariigid ühinevad Delose meriliiduks a. 478. Ka paljude teiste Kreeka linnriikidega muutus Spartal vahekord halvaks, kui ta neile püüdis türanniliselt peale suruda oma tahet. Peale muu levisid kuuldused, nagu oleks Sparta vägede juhatus astunud salajasse läbikäimisse Pärsia kuningaga. Sellises olukorras löid Ateena ja Egeuse mere saarriigid ja asulinnad Musta mere rannikuni liidu a. 478 vastastikuseks kaitseks sõja korral. Sellest liidust ei võtnud spartlased enam osa. Iga liiduliige oli kohustatud andma liidu ülesannete jaoks laevu ja meeskondi või raha. Liidukassa hoiti Apollo templis Delose saarel, siit on pärit ka liidu nimetus „Delose meriliit“. Delose saarel peeti ka liidu koosolekuid, kuhu liikmed-riigid omad esindajad saatsid. Liidusse puutuvate küsimuste üle otsustas riikide esindajaist koosnev nõukogu.

Liiduriigid satuvad Ateena ülemvõimu alla. Aja jooksul kasvas liidus järjest Ateena võim ja liidukassa toodi üle Ateenasse, kusjuures teisi liiduriike Ateena hakkas kohtlema kui oma alamaid. Ka hakkas Ateena liidukassat oma huvides kasutama, mitte enam ainult sõjapidamiseks. Liidunõukogu kaotas seega oma tähtsuse ja liit muutus lihtsalt Ateena riigiks. Kuid teised liidu liikmed tunnustasid Ateena ülemvõimu ainult sunnitult, sest Ateena ei arvestanud sugugi enam nende huvisid ja nõudis teistelt ainult makse, millega toimis oma heaksarvamise järgi. Sellega ei suutnud sagedasti teised riigid leppida. Tekkis rahulolematumus, mis hiljemini saatuslikuks muutus Ateenale.

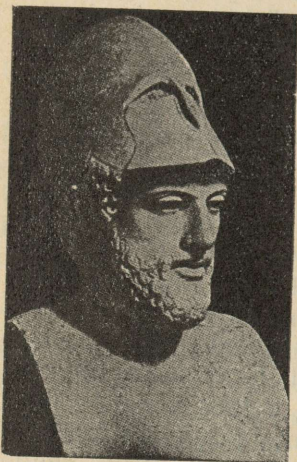
3. Ateena Periklese ajal.

Erakondade võitlus. Delose meriliidu asutamisega ja pärslaste-foiniiklaste laevastiku hävitamisega muutus Ateena riik tähtsaks kaubandusriigiks. Olid ju tema võistlejad nüüd osalt välja tõrjutud merelt (foiniiklased), osalt alistatud Ateena korraldustele (Delose meriliidu riigid). Riigi sisemises elus ei saanud pärast sõdasid aga mitte rahu. Sõjast olid kõik rahvakihid osa võtnud. Eriti suuri ohvreid oli kandnud arvukas ja vaene alamkiht, kellest koosnes sõjalaevastiku meeskond. Olles seni aga eemaldatud igasugustest riigiametitest, püüdsid neljanda klassi kodanikud nüüd saada jõukamate kihtidega võrdseid õigusi. Selle vastu võitlesid muidugi jõukad. Juba varakult, umbes Soloni ajal, olid Ateenas kujunenud kaks erinevat poliitilist parteid. Vanameelne erakond kaitses mõisnikkude ja rikaste huvisid ja teine rahvapartei laiemate rahvakihtide omi. Need kaks parteid seisis teravalt teineteise vastu juba sõja ajal. Tülide ohvriks langesid mõned tähtsamad riigimehed nagu vabameelne Themistokles, kellel oli suuri teeneid Ateena meririigi kujunemises. Tema ettepanekul nimelt hakkasid ateenlased laevu ehitama ja Salamise lahingu võit tuli ka tema leidlikkuse arvele kirjutada. Killukohtu kaudu saadeti Themistokles maalt välja.

Riigikorra uuendamine. Viienda sajandi kuuekümnendail aastail pääsesid võimule vabameelsed ehk rahvapartei eesotsas Ephialtse ja Periklesega. Nende kahe teeneks tuleb lugeda Ateena riigikorra demokratiseerimine, s. o. rahvale veel suuremate õiguste andmine valit-

semisel. Suurimaks muutuseks sellel alal oli areopaagi võimu murdmine a. 462. Areopaag oli aristokraatne asutis laialiste võimupiiridega. Omades järelevalveõigust, võis ta igal ajal rahvakoosoleku ja nõukogu otsuseid seisma panna ja muuta. Kuid nüüd need asutised omandasid iseseisvuse ja riik muutus puhtal kujul rahva poolt juhitavaks.

Areopaagi võimu murdmisega läks ka kõrgem kohtuvõim rahva kätte vannutatud kohtunikkude näol. Kohtunikud valiti loosiga rahva seast nagu teisedki ametnikud.

38. joonis. Perikles.

Kohtunikuks valitud saada võis iga kodanik, kes oli vähemalt 30 a. vana. Kohtunikke valiti võimalikult palju, sest arvati, et mida rohkem kohtunikke, seda õiglasem otsus. Ametisse astudes pidid kohtunikud ametivande andma. Nad töötasid juhul, kui seaduse kaudu ei saa asja lahendada, toimida südametunnistuse järgi, ilma vihata ja paha tahteta, kuulates ühtlasi üle nii kaebelust kui ka kaebajat.

Et võimalik oleks kõigil riigiteenistusest osa võtta, pidid ametnikud tulevikus tasuta saama. Kohtu rahva kätte minek oli aadlile väga vastumeelt. Nad moodustasid vandeseltsi ja tapsid Ephialtse.

Perikles (499–429 e. Kr.). Ephialtse asemele sai rahvapartei uue juhi, kes esimese tööd jätkas samas vaimus. Perikles põlvnes rikkast ja tähtsast suguvõsast, ja juba varakult Kreeka-Pärsia sõja päevil muutus ta isik silmapaistvaks. Ta oli välimuselt pikk, sale ja ilus, ühtlasi väga andekas ja haritud inimene. Peale selle oli ta hea kõnemees. Periklese austajad ütlesid tema kohta: „Ta kõrge kaju seisis liikumatult nagu marmorkuju päikeses. Ta sarnanes Olympose Zeusiga ja võis uskuda, et ta kannab keelel äikest.“ Perikles ei püüdnud kunagi rahvale meeldida, kuid rahvas pooldas teda siiski väga. Ta võttis harva sõna rahvakoosolekutel. Kui ta aga seda tegi, siis kuulati teda suure huviga. Keegi ei rääkinud temale vastu ja ta juhtis koosolekut oma tahte järgi. Ateenlased valisid teda kõrgematele riigiametitele. Ta oli sõjaväe ülemjuhataja, linna ehitusasjade toimetaja, riigi rahaasjanduse valitseja jne.

Rahvas usaldas teda, sest ta pidas alati seadusest kinni ja kaitses rahva huve. Ta valitses riiki 30 a. nagu piiramatu võimuga kuningas, kuigi ta seda nime ei kandnud. Periklese aeg oli Ateena hiilgeaeg, võiks isegi öelda, et kogu Kreekamaa elas üle suure tõusuaja nii vaimse kultuuri kui ka majanduslikul alal. Periklese sihiks oli Ateena teha välja paistvaimaks riigiks kogu Kreekas.

Ateena majanduselu puhkeb õitsele. Peale sõdasid olid olud Ateenas muutunud palju lahedamaks, mille tõttu kodanikkude arv kiiresti kasvas. Osalt tuli see ka sellest, et paljud talupojad maalt linna asusid, kavatsedes siin käsitööga ülalpidamist teenida. Linna asusid ka paljud suurmaaomanikud, sest viljakasvatus muutus mitmetasuvaks. Attika suurmaaomanik ei saanud oma vilja nii odavalt müüa kui kaupmehed, kes vedasid teda sisse Musta mere äärest. Sellepärast asusid paljud suurmaaomanikud linna, kus avasid töökojad. Nendes töötasid kümned ja sajad inimesed, peamiselt orjad. Valmistati mitmesugust hästiminevat kaupa, näit. lampe, kunstmööblit, värvilisi kaunimustrilisi kangaid, mis idamaa omist isegi kuulsamad olid, relvi, õlikannusid, vaase jne. Eriti kuulsad olid värviliste jooniste ja maalidega kaunistatud Ateena vaasid ja värvilised kangad. Ateena tööstussaaduste kuulsus kasvas alatasa ja töösturid muutusid ikka rikkamaks. Rikkad olid ka õli-, veini- ja viljakaupmehed, jäädes siiski maha tööstureist, kes ehitasid enestele suured kaubalaevad, mis vedasid Vahe- ja Musta mere maadesse Ateena kaupu. Samad laevad tõid Ateenasse tooraineid töökodadele ümbertöötamiseks, näit. tina, vaske ja rauda. Vahete-vahel toodi ka terved laevatäied papüürust Egiptusest. Elu Ateena turul oli väga kärarikas ja elav. Müüjad pakkusid valju häälega igaüks oma kaupa üksteise võidu. Turul müüdi m. s. ka uuemaid raamatuid ja papüürust.

Kogu Egeuse mere piirkonnas liikus Ateena raha, mis oli kindla väärtusega ning leidis lahkelt vastuvõtmist ja tarvitamist igal pool. Ateenas tekib ka pangandus. Alus sellele pandi templeis. Riigid ja rikkad eraisikud andsid oma raha hoiule templeisse, sest siin oli nende varandus hästi kaitstud. Hoiusummade pealt protsente ei makstud, kuid hoiu eest maksid küll omanikud teatavat tasu. Peagi selgus, et raha, mis templeis seisab, võiks kasustada muuks otstarbeks. Nii hakatigi andma välja laene. Peagi tekkisid templites asutatud pankade kõrvale ka eraisikute poolt

ellu kutsutud pangad. Et järjest tõusev tööstus vajas suuri summasid, siis oli nõudmine laenude järele suur ja laenuks antava raha protsent kaunis kõrge. Kõrget protsenti võidi aga seepärast maksta, et tööstus kasustas odavat orjade tööjõudu.

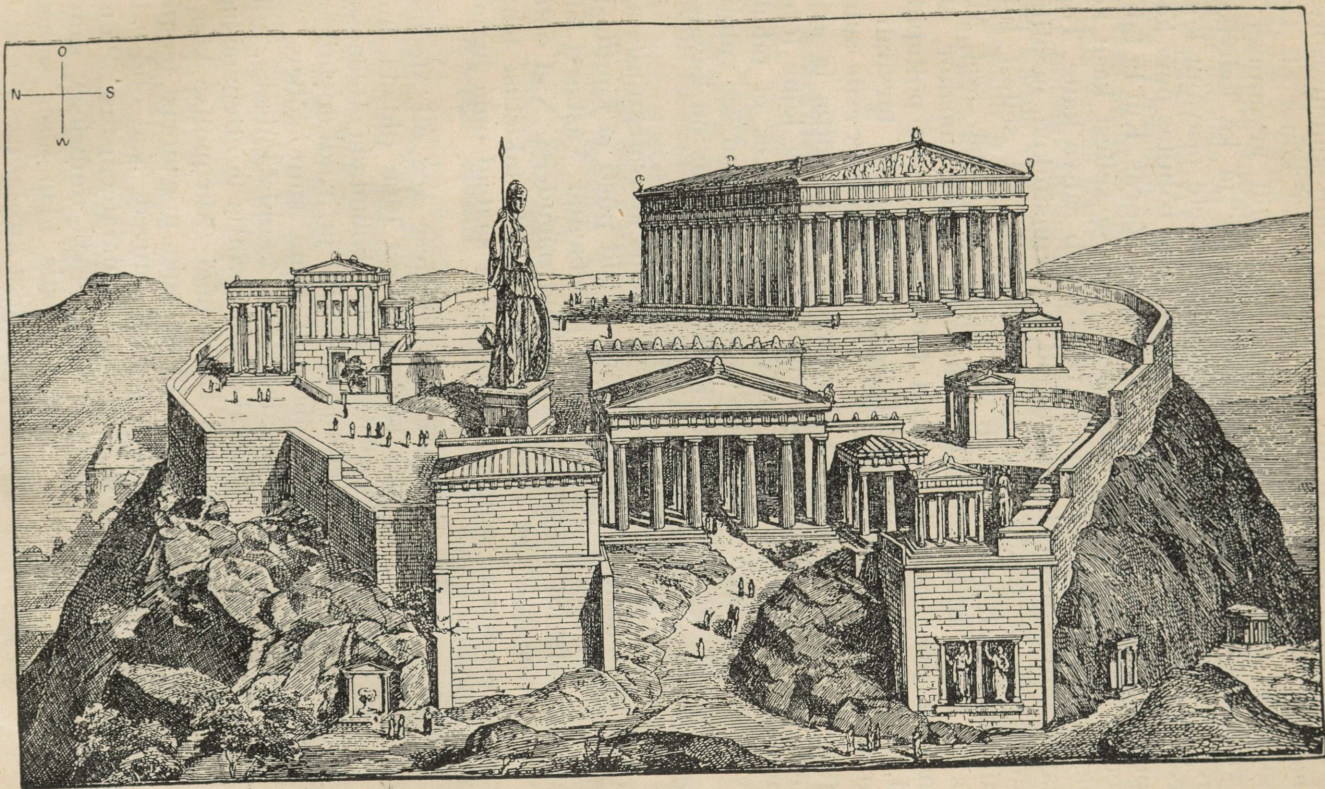
Perikles hoolitses ka Ateena kaunistamise ja riigikorra põhjaliku demokratiseerimise eest. Kuidas ta seda tegi, seda näitab meile järgnev rahvakoosoleku kirjeldus.

Rahvakoosolek. Lipp, millega teatati rahvale rahvakoosolekust, lasti maha, mis tähendas koosoleku avamist. Rahvast voolas murruna koosolekukohale. Valjult kõlas käskjala hää. Ta kutsus rahvast korralt, sest varsti pidi algama ohverdamine. Ilmuski preester, ning siis tilgutati ohvrilooma verd koosolekuplatsile. Selle järel hakkas ohvrituli loitma. Preester palus pidulikus palves jumalaid, et need kaitseksid rahvakoosolekut väärsammude eest. Selle järel esines üks rahvanõukogu liikmeist ja luges Periklese ettepanekud valju häälega ette:

1. Kohtunikud ja rahvakoosolekul käijad peavad oma töö eest tasu saama.
2. Riik peab kehvemaile kodanikele teatripiletite ostmiseks raha andma.
3. Linnamäele tuleb ehitada Pallas Athena tempel ja veel muid ehitisi linna kaunistamiseks.

Ühes mainituga tehti teatavaks ka rahvanõukogu jaatav seisukoht neis küsimusis.

Väga mitmed, kes rääkida soovisid, lasksid oma nimed üles kirjutada. Nad asusid üleskirjutatud järjekorras kõnetooli (suur lai astmega kivi), kusjuures igaüks neist kõnetooli astudes pani mirdiokstest pärja pähe. Suure huviga kuulati nii poolt kui ka vastu rääkivaid kõnemehi. Oli kuulda ägedaid vahelehuudeid. Eriti vihased olid Periklese vastased, kes nimetasid teda riigiraha raiskajaks ning lausused, et ta tahtvat rahvale meeldida. Kui üks Periklese pooldajaist soovitas ta ettepanekud vastu võtta, läks koosolijate vahel veel teravamaks. Oli karta käsitsi kokkuminekut. Vastaste kõnemehed rääkisid hässitavalt. Üks neist rääkis järgmiselt: „Periklese ettepanekud pole vastuvõetavad. Neist pole rahvale kasu, sest Perikles ajab isiklikku kasu taga. Tema tahab riigi raha raisata, mida meie aga ei luba. Ateenlaste liitlased maksavad liidu maksu mitte selleks, et Ateenat kaunistada, vaid et Kreekamaad kaitseda pärslaste vastu. Kui

39. joonis. Ateena linnamägi.

Perikles tahab ehitada, siis püüab ta selle kaudu rahvale meeldida. Ta tahab kuningaks saada.“ Sel kõnel oli suur poolehoid maaomanikkude keskel, kes olid arvamusel, et Perikles kaitseb ainult linnakodanikkude ja ka kehvikute huve. Nüüd astus kõnetooli uuendusmeelsete osavaim kõnemees. Ta rääkis rahulikult ja selgelt, ning rõhutas oma kõne lõpul järgmist: „Periklesele on omakasu võõras. Kui ta tahab Ateenat kaunistada uute ehitistega, siis on sellest kasu kõigile. Inimesed leiavad tööd ja raha läheb rahva kätte. Tööd leiavad ehitusmeistrid, kiviraiujad, raidkunstnikud, maalijad, müürsepad ja teised. Ka meie liitlastele on sellest tulu. Ehitusmaterjali vedu annab ka neile teenistust, sest Attikas ei leidu kõike tarvilikku materjali (puu, marmor, elevandiluu jne.). Samuti peaksid tänulikud olema põllupidajad, sest kui rahval on tööd ja teenistust, siis tarvitab ta suuremal määral ka toitaineid.“ See kõne kutsus esile suure poolehoiu. Kui viimaks ka Perikles ise sõna võttis ja asjalikult kõik vastuväited ümber lükkas ning oma kõne lõpul tähendas, et vaevalt leidub mõni ateenlane, kes ei tahaks ohverdada osa oma varandusest templi jaoks, kui see valmib nii nagu seda kreeka tähtsam kunstnik Pheidias on kavatsenud, siis polnud enam mingit vastuseismist.

Kui Perikles oma kõne lõpetas, kutsus koosolekujuhataja rahvast hääletama. Tuhanded käed tõusid püsti ja kinnitasid kõik, mis Perikles ja Pheidias olid kavatsenud. Vastased lahkusid koosolekult üsna pikaks veninud nägudega. Nad ootasid uut võimalust, et Periklese uuendustele takistusi teha. Periklese pooldajad aina rõõmutsesid ja saatsid oma jumaladatud riigimehe koju.

Ateena — Kreeka kunstilinn. Periklese aeg oli Ateenas kunsti õitseae. Ta mõistis kõigest sellest lugu pidada, mis oli ilus ja kaunis. Periklesele läks korda koondada Ateenasse kuulsamaid kirjanikke, ehitusmeistreid ja raidkunstnikke. Tähtsam raidkunstnik Pheidias oli tema suur sõber. Ta kulutas suure osa riigisummadest linna kaunistamiseks, millega ka rahvas päri oli. Rahvakoosolek võttis ta ettepanekud vastu. Väga kauniks kujunes Linnamägi (Akropolise kink), kuhu ta laskis ehitada Pallas Athena auks marmorist templi Partenoni. Kreeka templid polnud suured. Nad olid väikesed ja ilusad, ning neis ei peetud jumalateenistust. Piduliku ja meeldiva ilme andis templile teda ümbritsev sammastik. Aknad puudusid. Valgus paistis idapoolses seinas oleva ukse kaudu templi pühamasse paika, kus asetses jumala-

kuju. Mitte kaugel Partenonist asetses Pheidiase valmistatud Pallas Athena hiiglakuju (12 m kõrge), mis igale linnatulijale kaugelt silma paistis ja oma suurusega Ateena võimu ilmutas. Mere poolt lähenevatele laevadele paistis selle kuju läikiv kiiver ja kuldne odaots juba 30 km kauguselt silma. Linnamäe lõunapoolsel küljel oli suur teater, millesse mahtus ligi 30000 vaatajat ja mis oli ehitatud kivist. Rahvas vaatas näitemängu lahtise taeva all, sest sooja kliima tõttu polnud tarvidust kinnise ruumi järele. Ateena Linnamäel leidis veel rida muid toredaid ehitisi, mis iga vaataja tähelepanu köitsid. Sel ajal elas Kreekas ka rida tähtsaid kirjanikke, kes teatri jaoks näitemänge kirjutasid.

4. Kreeklaste kodusest ja vaimsest elust.

Kreeklaste mõõdukus. Kuigi jõukamad vabadest kreeklastest töötasid ise vähe ning suurema hulga tööd tegid neile orjad, ometi püüdsid nad elada võrdlemisi lihtsalt. Seepärast ei olnud ka orjade seisund siin nii halb nagu hiljemini Rooma riigis — neile jäi vaba aega ning neid ei koheldud põlastavalt ning väga hoolimatult. Kogu kreeklaste elu ja tegevust iseloomustab suur mõõdukus. Keegi ei tahtnud criti silma torgata kaaskodanikkude keskel oma toreda elu ja suure rikkusega. Rohkem kui luksuslikke pillavaid eluviise, hinnati Kreekas kodanikkude vaimset ja kehalist tublidust.

Kreeka elamu. Kreeka elamud olid lihtsad, peaaegu viletsad. Suure ühistundega kodanikud mõtlesid linna kaunistamise juures rohkem üldisile avalikele ehitistele kui oma eramajadele. Teiseks põhjuseks, miks elamutele rohkem rõhku ei pandud, oli asjaolu, et suur osa ajast vedeti väljaspool kodu, näiteks külastustel, koosolekuil, teatris, gümnaasiumes, nii et kodu jaoks jäi vähe aega üle. Seepärast olid kreeklaste avalikud ehitised, nagu templid, teatrid, gümnaasiumid jne., suurepärased ja toredad.

Vanim elamu Kreekas oli ühekordne ja üheruumiline. Ehitusmaterjalina tarvitati savi ja kivi. Katused tehti lame-dad. Hiljemini aga mindi üle mitmeruumilise, siseõuega elamu valmistamisele. Eluruumid koondati väikese õue ümber. Majja pääseti tänavalt eeskotta mineva ukse kaudu ja sealt õue, mis oli kolmest küljest piiratud sammaskäikudega. Õu

oli elamus üldse tähtsaim osa. Siin veedeti suurem osa ajast, mis kodus oldi, ning temas võeti ka võõraid vastu. Siin asetses ka ohvrialtar. Õue taga, otse sissekäigu vastas, asetses saal. See oli tähtsaim ruum kogu majas, olles kogu perekonna kogunemise ja võõraste vastuvõtmise kohaks. Siin asetses Hestia ohvrialtar igavese tulega. Sellest ruumist paremal ja vasemal pool asetsesid ühel pool ruumid meestele,

40. joonis. Kreeka naiste rõivastis.

teisel pool naistele. Maja taga asetses sageli aed. Rikkais majus oli oma saun ja pagariruum. Maja seemus oli sageli must. Seinad olid kaetud nõega, sest majadel puudusid korstnad.

Ruumide sisustis oli lihtne. Seinte ääres lavad, seljatugeteta toolid, kõvad diivanid, kirstud, madalad ja kõvad voodid — see oli kõik.

Kreeklased, kes üle kõige armastasid vabadust, teadsid, et see, kes omab üleliigseid asju, muutub nende orjaks, sest ta peab ühtelugu nende eest muret tundma ja hoolt kandma, seepärast ei taotelnud nad erilist toredust.

Rõivastis. Rõivastis koosnes särgitaolisest alusrõivast kas lühikeste käistega või käisteta, mille peal kanti ülerõivast. Viimane oli lihtsalt suur neljanurgeline villane riidetükk, mis

ilusti voltidesse langedes kattis keha kaelast jalgadeni. Jalas kanti sandaale. Mehed käisid harilikult palja peaga, ainult mõningail pidulikel juhtudel kandsid nad rohelist pärga peas, näit. kõnelejaina rahvakoosolekuil, võitjatena olümpiapidudel ning ohverdajatena. Naised kandsid välja minnes kas peärätti või tanu ja muid ehteid. Suursugused naised kandsid õlgkübarat, päikesevarju ja lehvikut, kaelas ja käsivarrel kullast ja elevantiluust ehteasju. Seljas oli neil harilikult valge särgimoodi rõivas ja selle peale tõmmati teine samasugune, kuid pikem ülerõivas.

Üldiselt peab kreeklaste rõivastisest ütleva, et see oli küll kaunis, kuid ei mõjunud silmatorkavalt. Iialgi ei kandnud nad karjuvaid värve ega liiga silmatorkavaid mustreid nagu suurustlevad asiaadid. Naised armastasid küll ehteid, kuid iialgi ei liialdanud nad nende arvu ja kirevusega.

Toitumine. Kreeklased sõid kolm korda päevas. Hommikueineks oli vaid tükk veinis niisutatud leiba. Öhtusöök oli tähtsaim sööminguist. Siis võeti vastu võõraid, kutsutud ja kutsumata külalisi. Mehed sõid lamades, naised seistes, kusjuures keegi ei tarvitanud ei nuga ega kahvli. Söödi sõrmedega, sest toit oli enne juba lõigatud tükkideks. See pärast tuli käsi pesta enne ja pärast söömist. Öhtusöögi järel oli kreeklastel viisiks veini juua. Sealjuures lisati veinile ligi pool vett juurde. Puhta veini joomist, mis inimese purju paneb, loeti harimatuse tunnuseks. Kreeklaste road, ka pidusöökid korral, olid võrdlemisi lihtsad ning nagu muis asjus, nii armastasid nad söömiseski mõõdukust.

Ateena naine ja perekond. Vanematel aegadel oli Kreeka naine üheõiguslik mehega. Kreeka usus esineb Hera üheväärsena Zeusiga ja Pallas Athenat kujutatakse targa naisena ja sõjajumalana. Lugulaulus „Odüsseia“ Odysseuse äraolekul Penelope teotseb iseseisvana ning ilmub meesseltskonda siis, kui soovib. Kuid hiljemini kaotas Ateena naine Hommikumaa mõjul oma senise iseseisvuse ega võinud olla mehele tõeliseks eluseltsiliseks kõigil aladel. Naised pühendasid nüüd oma elu peajasjalikult perekonnale kodus. Avalikult näitasid endid mõnikord pidulikel juhtumel, näit. Pallas Athena auks korraldatud pidudel. Naised ei käinud teatris ega võistluspidudel, millest ainult mehed osa võtsid. Naiste peategevus oli rõivaste valmistus: kudumine, ketramine ja õmblemine. Toitu valmistasid orjad. Töö vaheaegadel veetsid naised aega väga mitmeti, kas tantsides, palli mängides või lauldes. Mehed teetsesid peajasjalikult väljaspool kodu —

töökodades, kaubakontoreis, sadamas laevadel, rahvakoosolekuil, võimlemisharjutustel jne.

Kasvatus ja haridus. Lastekasvatamine jäi Ateenas vanemate hooleks. Isad olid kohustatud poegadele mõnd kasulikku ametit õpetama, kuna lapsed omalt poolt olid kohustatud vanemate eest hoolitsema, kui need vanaks ja väetiks jäid. Poisid käisid koolis ja võimlas, mida gümnaasiumiks

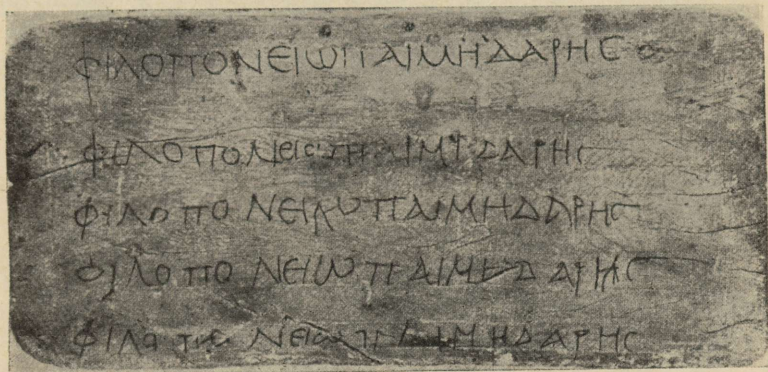
41. joonis. Lugema ja kirjutama õppimas.

nimetati, kuna tütarlapsi kooli ei saadetud. Neile õpetasid emad kodus ketramist, kudumist, õblemist, keetmist ja leivaküpsetamist.

Ateenas puudusid riiklikud koolid ja üldine koolisundus. Valitses täielik vabadus hariduse alal. Õpetust andsid eraisikud eramajades. Üldiselt aga nõudis riik, et kodanikud oleksid kirjaoskajad ning vaimselt kui ka füüsiliselt hästi arenenud. Poisslapsed 7—14 aastani käisid koolides, kus õpetati esialgu lugemist, kirjutamist ja arvutamist, seejärel aga õpetati lapsi tundma tähtsamate luuletajate töid. Õpilased pidid pähe õppima kasulikke õpetusi sisaldavaid luuletisi, kangelaslugusid ning tähtsamate meeste elulugusid. Õpetust anti koolis üksikult. Klassid puudusid. Õpetaja õpetas üht õpilast kirjutamises, teist lugemises, muusikas jne.

Muusikal oli suur tähtsus kasvatuses. Tähtsamaiks instrumendeks olid tsitter, lüüra ja flööd. Ka laulmist ja selle saadet õpiti. Muusikat ei õpitud mitte ainult naudingu ega kunsti pärast, vaid arvati ka, et see inimest hingeliselt paremaks teeb.

Kehaline kasvatus. Niisama kõrgelt kui vaimset arenemist, hindasid kreeklased ka kehalist kasvatust, mida nad nimetasid võimlemiseks. Kreeklased panid suuresti rõhku gümnaasiumide ehitusele. Tänapäeval mõeldakse nende all keskkoole, kuid kreeklaste juures tähendas see kohta, kus toi-

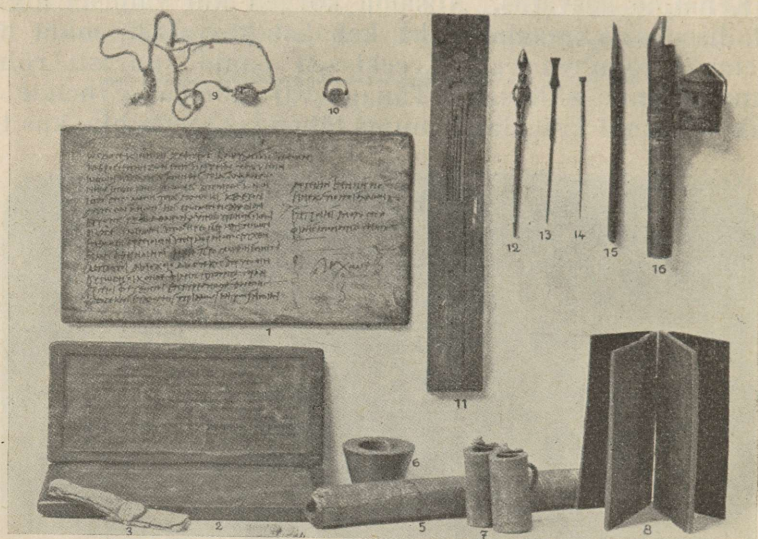
42. joonis. Koolitahvel ühes karistustöö teemaga: „Ole virk, muidu saad naha peale.“

musid kehalised harjutused. See koht on meie aja mõttes võimla. Gümnaasiumis asetsesid võimlemissaalid ja platsid. Enamasti oli selline asutus piiratud aiaga ja ümbruses olevate supelasutistega. Gümnaasiumid olid kõikide vabade kreeklaste armastatuimad viibimiskohad. Siin võimlesid nii noormehed kui ka täiskasvanud. Vanadusastmete ja võimete kohaselt moodustati grupid, kes pidid sooritama teatavaid harjutisi. Isegi perekonnaisad ja vanemad mehed tegid neid kaasa või vähemalt tundsid lõbu pealtvaatamisest. Siin hüpati, joosti võidu, visati ketast jne.

Kõrgem haridus omandati peasjalikult retoorika ja filosoofia õppimise kaudu.

Vaimne elu. Teadus. Filosoofia. Kreeklased andsid võrreldes teiste rahvastega väga palju ka kõrgeväertuslikku teaduse ja kunsti alal. Kreeka kultuuri sünnipaigaks, tema esimeseks keskuseks pole olnud mitte emamaa, vaid kultuur tekis joonlaste asulinnades Väike-Aasias. Siin õppisid kreeklased

lased tundma vana Idamaa kultuurrahvaste kunsti ja teadust, kujundasid foiniiklaste mõjul oma tähestiku, võtsid nende eeskujul tarvitusele kaalud ja mõõdud. Egiptlastelt õppisid nad tundma maamõõtmist ja babüloonlastelt ajaarvamist. Kuid kreeklaste teaduse omandamine ei olnud alati

43. joonis. Kreeka kirjutusmaterjale: 1. Puutahvel ühes kirjutus-
harjutusega. 2. Kahekordne vahatahvel. 3–4. Pitsseeritud kirjad.
papiürusest. 5. Papiüruserull. 6. Tindipott. 7. Kahekordne tindi-
pott pronksist. 8. Meeslespea vahatahvlitest. 9. Kivipitsat. 10. Ringi-
kujuline pitsat. 11. Kirjutaja palett ühes sulgedega ja värvikausi-
kesega. 12–14. Metallist krihvliid. 15. Hanesulg. 16. Tindipott
ühes pinaliga.

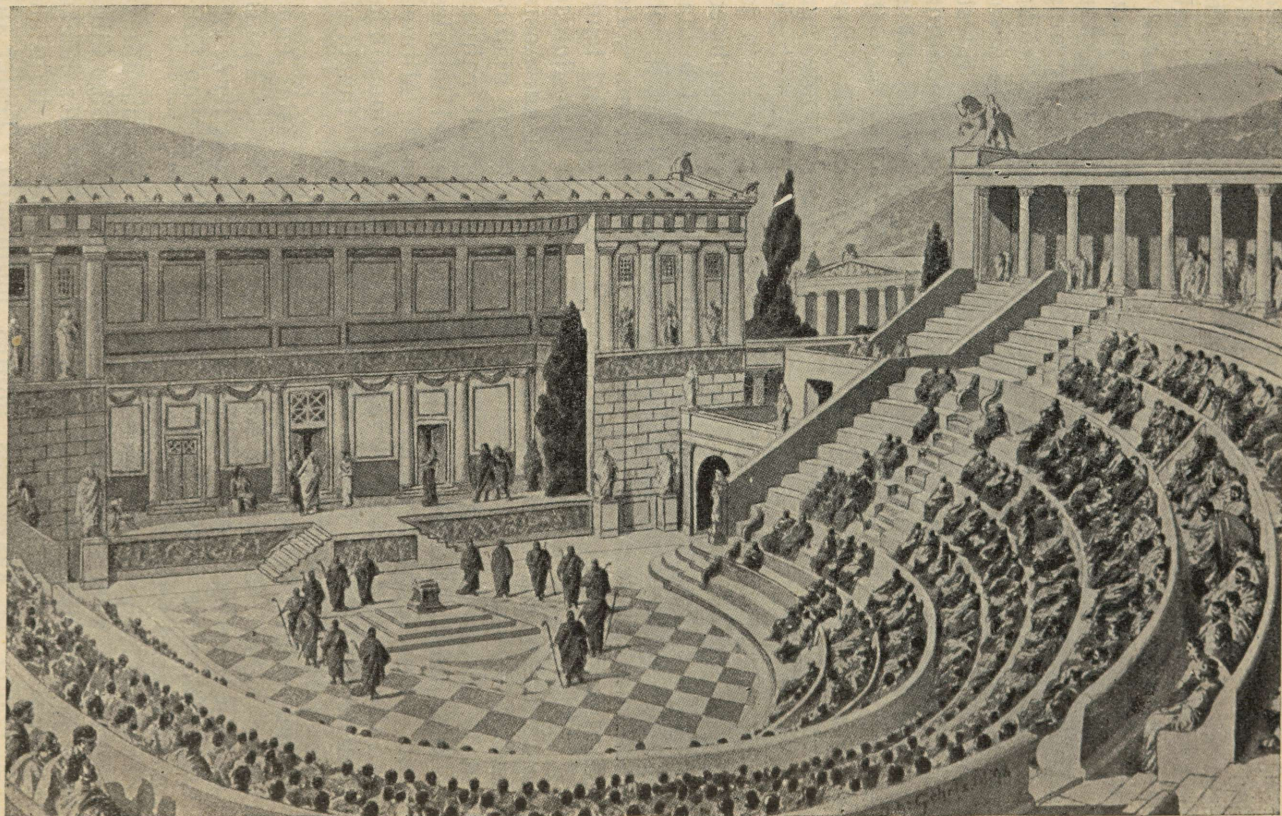
puhtpraktiliste huvidega seotud, vaid nad püüdsid teadusega tegelda ka teadmise enese pärast ja sellepärast nimetatakse kreeklasi tõelisteks teaduse loojaiks. Kreeklased nimetasid neid inimesi, kes teadmisi ihaldavad mitte praktilise kasu pärast, vaid teaduse armastusest, filosoofideks, s. t. tarkuse sõpradeks. Siit ongi pärit nimetus filosoofia.

Kreeka teadlased püüdsid seletada maailma tekkimist, taevaaloatuse ehitust ning mitmesuguseid muid loodusnähtusi. Nad ei suutnud leppida vana usuga, mis iga loodusnähtuse põhjuseks pidas mõnd jumalat. Paljud teadlased üldse kahtlesid, kas on olemas inimestesarnaseid jumalaid. Üks neist (Xenophanes) ütles umbes järgmist: „On imelik, et neegrid

kujutlevad jumalaid mustadena ja laianinalistena; aga traaklased meist põhja pool arvavad, et neil on heledad juuksed ning sinised silmad. Tõesti, kui loomad mõtleksid jumalate üle, nad kujutleksid neid loomadena. Aga kellel neist on siis õigus? Minu arvates võib maailmas olla ainult üks jumal, kes ei sarnane surelikkudega ei oma välimusest ega hingelt.“ Teised filosoofid arutasid küsimust, millest on tekkinud maailm. Mõned arvasid (nii nagu Thales Mileetosest), et kogu maailm on tekkinud veest. Kui veest võib tekkida aur ning lumi ja jää, kui vett on igas elavas olendis, miks ei võiks veest olla tekkinud tihenemise teel kõik kehad? Teiste arvates oli maailm kujunenud õhust, kolmandate arvates tulest. Veel mitmesuguseid muid arvamusi avaldati. Ka maailma kuju kohta erinesid teadlaste arvamused. Enamus neist uskus siiski, et maa on sarnane kettaga, mida igast küljest ümbritseb ookean. Maaketta jagas kreeklaste arvates pooleks Vahe-meri. Põhja poole temast jäi Euroopa, lõuna poole aga Aasia ja Liibüa. Üsikutud noored kreeklased, kes tahtsid vanadele igas asjas vastu rääkida, julgesid väita, et Aasia ja Liibüa on palju suuremad kui Euroopa. Tõsised teadlased aga naersid sellise arvamuse üle, nagu oleks mõni maailmajuugu suurem Euroopast, mille ida- ja põhjapiiril keegi polnud käinud ega keegi midagi kindlat temast kuulnud. „Mis teie, kodus kasvanud noormehed, teate,“ ütlesid auväärt teadlased, „lugege parem paljurännanud ja targa Herodotose raamatuid, kes arvab, et Euroopa on palju pikem kui Aasia ja Liibüa kokku.“ Herodotos oli Kreeka tähtsaim ajaloo- kirjutaja. Tema arvates ei võta ajaloost osa ainult rahvad ja nende juhid, vaid ka jumalad. Tema raamatuid lugedes paistab, nagu toimuks ajaloos ülisagedasti imesid. Mitmed kreeka filosoofid armastasid väga juurelda ka matemaatiliste küsimuste üle. Nende hulgas oli kõige kuulsam Pythagoras, kes elas Lõuna-Itaalias ühes Kreeka asulinnas.

Nagu öeldud, elasid esialgu, ligemale 600 aastat enne Kristuse sündi, tähtsamad Kreeka õpetlased Väike-Aasias. Pisut hiljem leiame Lõuna-Itaalias Kreeka asumais terve rea kuulsaid filosoofe. Alles Periklese päevil muutus Ateena tähtsaimaks kreeka teadlaste linnaks.

Teater. Kõige rahvapärasem kreeklaste vaimuavaldustest oli teater. Teatrietendused kuulusid linnriiges kõige tähtsamate ja pidulikumate sündmuste hulka. Nende ülesandeks oli panna kogu vaatajaskonda etendatavatele sündmustele kaasa elama ja kasvatavas mõttes mõjustada. Teater oli

44. joonis. Kreeka teater.

see koht, kuhu rahvas massiliselt kogunes ja kus kirjanik oma näidendi kaudu sai rahvale kõnelda sellest, mida pidada heaks, mida halvaks, mida tuleks püüda ja millest hoiduda. Mitte ainult kõlblust ei püüdnud õpetada näitekirjanik rahvale, vaid ta laskis kõnelda näitlejaid tihti ka igasuguste päevaküsimuste üle, olgu tõsiselt, olgu naljatades. Teater arenes Kreekas viinajumala Dionysose auks korraldatavaist

45. joonis. Näokatted, mida näitlejad tarvitasid nalja- ja kurbmängudes.

46. joonis. Kurbmängu näitleja. Et näitleja paremini näha oleks, kandis ta kingi, mille alla olid löödud kõrged puuplokid.

pidustusist. Dionysosest arvasid kreeklased, et ta on rännanud palju mööda maailma, saadetuna saatüritest, metsajumalatest, kel on sarved ning sikujalad. Dionysos oli kreeklastele üks armsamaid jumalaid, sest tema ilmumine tõi endaga kaasa kevade ja rõõmu. Sügisel peale viinamarjade korjamist korraldasid Attika elanikud pidustusi tema auks, olles tänulikud hea viinamarjasaagi eest. Neil pidustusil oli kombeks jutustada jumala tegudest ja saatusest. Jutustise kandis ette tavaliselt esilaulja, keda saatis koor, korrates ettekantud laule. Kooriliikmed olid seejuures rõivastatud kitsenahkadesse, kandsid lehtedest tehtud habemeid ja viinapuuväate

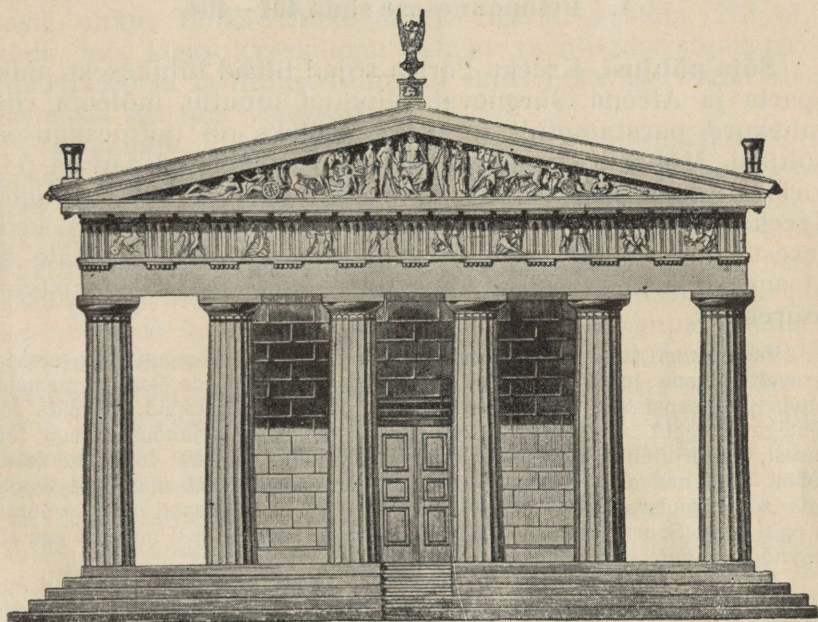
ümber pea. Nad pidid kujutama saatüreid. Esilaulja sõnade kordamisest koori poolt kujunes hiljemini kahekõne esilaulja ja koori vahel. Üksikud kooriliikmed hakkasid hiljemini esinema kui jutustatud loo tegelased. Nad astusid esile teiste hulgast, kui jutustis puudutas neid, nad hakkasid kaasa mängima. Sellistest ettekannetest kujuneski aja jooksul kreeka tragöödia ja kreeka teater. Tragöödia tähendas sikulaulu. Nimi oli tuletatud sellest, et ettekandjad kandsid sikunahku ümber. Näidendina kasustati esialgu jumalate- ja kangelaslugusid, hiljemini aga juba ajaloolisi sündmusi ja elujuhumeid.

Teatrihoone erines palju meieaegsest. Ta oli näiteks pealt lahtine. Rahva istekohad asetsesid poolringis, kusjuures iga järgmine poolring seisis eelmisest pisut kõrgemal. Näitelava oli osalt kaetud katusega. Eesriided puudusid, lava sisustis ja seinad olid lihtsad ja eriliste tähendustega. Nii tähendas paremal pool asetsev uks välismaad, vasakpoolne — linna ja merd; keskmine uks kujutas käiku kuninga lossi. Näidendi tegevus arenes alati ühel ja samal kohal. Lava ees oli tantsuplats, kus koor laulis ja tantsis. Kõiki osi, ka naiste omi, etendasid mehed. Näitlejad esinešid maskides, mis kujutasid kas naer vaid või nutvaid nägusid. Selle järgi võisid pealtvaatajad otsustada, kas näitleja mängis õnneliku või õnnetu inimese osa. Et näitlejate kujud paremini näha oleksid, siis kandsid nad kõrgeid eri-jalanõusid ja kõrgeid kübaraid. Kreeka teatrid olid suured ehitised. Ateena teater mahutas kuni 30000 pealtvaatajat, Efesose oma koguni 60000. Teater on kõige ühiskondlikum kunst, sest siin mängivad kokku väga paljud inimesed ning neid vaatavad koguni tuhanded. Teater tekkis esmakordselt vabal Kreekamaal. Vanad Idamaad ei tundnud teatrikunsti, kuigi seal kõiki muid kunsti liike harrastati.

Ehituskunst. Suuri edusamme tegid kreeklased ka kujutavate kunstide alal. Teatri kõrval on kreeka ehituskunsti ainukesteks ja parimateks esindajateks templid, mille varemeid on säilinud meie ajani. Kreeklased ei ehitanud losse, sest neid polnud kellelegi vaja, ega hauakambreid, sest nende usund ei nõudnud seda. Ka elamute ehitamise vastu ei tundnud kreeklased erilist huvi, nagu nägime eespool. Kreeka kaunimad templid on ehitatud Ateenas Periklese ajal. Samal ajal hakati ehitusmaterjalina tarvitama marmorit, mida küllaldaselt leidis Kreeka mägedes. Marmorivastupidavuse tõttu ongi just tollest ajast säilinud

meile palju ehitisi. Varemaid ehitisi, mis koosnesid pae-
kivist ja puust, ei tea meie praegu mitte midagi.

Kreeka tempel oli harilikult väike, mitte suure rahva-
hulga mahutuseks mõeldud. Templi pühimas kohas asetses
jumalakuju. Aknaid templil polnud, valgus paistis kas katuse-
august või uksest. Sammastikule toetus katus ja muu peale-
ehitis. Sammaste kuju järgi eristatakse eri ehitusstiile. Doo-

47. joonis. Kreeka tempel.

ria stiili samm on lihtne ja tugev ning ilma aluseta. Joonia
stiili samm on ka lihtne, kuid saledam ning alusega. Kui
dooria stiili sammastel puuduvad kaunistised, siis lõpevad
joonia stiili sambad ülal spiraalitaoliste (teokarbisarnaste)
ilustistega. Mõlemast stiilist ja uutest omapärastest osadest
on tekkinud korintose stiil. Viimase sammaste ülaosad on rik-
kalikult kaunistatud lehtede kujutistega.

Raidkunst. Kreeka raidkunst saavutas samuti täiuse
Periklese ajal, tema sõbra Pheidiasse töödes. Tema jumala-
kujud on võrratult täiuslikud ja elustatud.

Iseseisvat maalikunsti Kreekas ei olnud. Maalikunst oli
osalt ehituskunsti, osalt käsitöö teenistuses. Olid ju kreeka

templite seinad maalidega kaetud. Samuti on kreeka vaasid kunstipäraselt maalitud. Alul maaliti mustale vaasile punased pildid, hiljemini aga mustad punasele põhjale.

IV. Kodusõdade aeg 431—338.

1. Peloponnesose sõda 431—404.

Sõja põhjusi. Kreeka-Pärsia sõjad liitsid lühikeseks ajaks Sparta ja Ateena. Järgneval rahuajal muutus mõlema riigi vahekord paratamatult teravaks. Selleks oli mitmesuguseid põhjusi. Mõlemad riigid püüdsid kogu Kreekamaa üle valitseda. Enne Kreeka-Pärsia sõdu oli võimsamaks riigiks Kreekas Sparta, sõja järel muutus tugevaimaks Ateena, keda arvestasid ka välisriigid. Pealegi ei meeldinud Spartale ka Ateena rikkuse ja kultuuriline tõus, mis tema väljapaistvust suurendas.

Vaenlikkust suurendas ka rahvusliku iseloomu erinevus, mis eraldas teravalt Ateena joonlasi Sparta doorlasist. Ateena kodanikud armastasid istuda päikesepaistes, kõnelda filosoofiast, kuulata luuletajaid, vestelda reisijatega kaugeilt mailt. Spartlased aga ei hoolinud kirjandusest ega teadusest, ei kirjutanud ühtki rida, mis oleks tähtis kreeka vaimuelu seisukohalt, kuid nad armastasid võitlust ning ohverdasid kõik inimlikud tunded oma sõdurikuulsusele. Ateena oli kaubalinn, kus meelsasti nähti võõraid ja õpiti neilt. Sparta oli suur sõjalaager, kus ei sallitud uusi mõtteid ega elu parandamist uute korralduste ja tarbeasjadega.

Mõlemad riigid erinesid ka omalt riigivormilt. Ateenas maksis demokraatlik kord ning ateenlased olid kogu Kreekamaal demokraatia eestvõitlejad ja toetajad. Spartas valitses aga vali, karm aristokraatia, kes võitles kõikjal demokraatia vastu. Seepärast ka Ateena aadlikud, kes polnud rahul demokraatiaga, olid tihedas salauhenduses Spartaga ning valmis ära andma oma kodulinna. Peamiseks vaenu põhjuseks oli aga siiski Ateena võimu, rikkuse ja kultuuri tõus. Ateena sai väljapaistvamaks riigiks Kreekas. Tema seisukohti arvestasid kõigepealt välisriigid, tema sadamaisse pöördusid sisse kaugete maade kaubalaevad, tema filosoofide juurde tulid kaugelt õppima asumaade noormehed. Eriti pahandas spartlasi Ateena tegevus merel. Oma suure laevastikuga olid ateenlased muutunud Vahemere idaosa peremeesteks. Sparta ise küll ei kaubelnud, kuid ateenlaste kaubandus oli kahjulik Spartaga liidus olevaile riigele. See mõlema riigi vaheline vaen põhjustaski võitluse, mida nimetatakse Peloponnesose sõjaks, seepärast et Sparta poolt sõdisid kõik tema lepinglased, kogu Peloponnesose riigid.

Sõja ajend. Sõda sai alguse võitlusest Korintose riigi ja Ateena vahel. Korintos oli vägev kaubalinn juba siis, kui Ateena kaubandus polnud kuigi tähtis. Kuid aegamööda, eriti pärast Pärsia sõdu, pidi ta loovutama kogu kaubanduse

Egeuse merel Ateenale. Korintos hakkas nüüd kauplema enam Vahemere lääneosas Sitsiilia ja Itaaliaga. Kui Periklese ajal ateenlased hakkasid kaubasidemeid looma ka läänepoolsete maadega ning toetasid Kerkyra (Korfu) saart mässu puhul Korintose vastu (kes valitses Kerkyrat), siis Korintos pöördus abisaamiseks Sparta kui Peloponnesose liidu juhtiva riigi poole. Peloponnesose liit nõudiski nüüd Ateenalt Periklese kõrvaldamist ja Attika meriliidu lõpetamist. Ateenlaste uhkus lubas sellele ainult eitavalt vastata. Nii algas sõda, mis jagas Kreekamaa kaheks vaenlikuks sõjalaagriks. Spartlased ja ta liitlased omasid suurt maaväge, kuna ateenlastel oli aga tugev laevastik.

Sõja käik. Põletades ja hävitades tungisid spartlased Attikasse. Elanikud põgenesid Ateenasse, mille müüride taga nad leidsid varju vaenlaste eest. Vastuseks Ateena laevastik läks Peloponnesose rannikule ja maksis kätte tehtud hävitustöö eest. Vastastikused rünnakud kordusid igal aastal. Esiolgu oli ateenlastel õnne. Kolmandal sõja-aastal aga puhkes Ateenas katk, mis toodi sisse Idamailt kaubalaevadel ja mis tegi linnas hirmsat hävitustööd. Ka Perikles suri katku. Katku pärast vähenes tunduvalt Ateena vahvate sõdurite arv ning Periklese surma tõttu jäi riik ilma tubli juhita. Rahvaüksusele laskisid kodanikud nüüd sageli endid neist kõnelejaist mõjustada ja juhtida, kes paremini kõnelda oskasid, kuid kaugeltki osavad riigimehed ei olnud. Erakondade tülid puhkesid uuesti. Puudus üksmeelsus ja julgus. Seetõttu ei võinud Ateena võita. Sõda kestis vahelduva õnnega. Maakonnad, kus sõda peeti, eriti rannaäärsed ja saared, laastati õudsel. 10 aastat kestis selline võitlus, kuni mõlemad rüüstatud riigid rahu soovisid. Sõdureist, toitaineist ja rahast tuli puudus. Tehti rahu (a. 421), milles mõlemad pooled andsid oma senised vallutused tagasi.

Vaherahu katkestasid ateenlased 6 aasta pärast. Neid mõjustas selleks noor, ilus ja auahne Alkibiades, Periklese sugulane, kes tahtis mängida niisama tähtsat osa kui ta kuulus onu. Sitsiilias oli noil ajal käimas sõda joonlaste ja doorlaste poolt loodud asumaade vahel. Ateenlased otsustasid saata oma sõjaväe Sitsiiliasse, sealsetele joonlastele appi doorlaste vastu, keda toetasid spartlased. Nii puhkes halastamatu sõda uuesti. Spartlastel õnnestus Ateena laevastikku sulgeda Sitsiilias Sürakuusi sadamasse. Kui ateenlaste laevad püüdsid välja tungida, õnnestus spartlaste omadel neid hävitada raske võitluses. Ateenlaste maavägi, kellel nüüd

ühendus kodumaaga puudus, marssis mõne aja sihitult siia ja sinna mööda Sitsiilia sisemaad, kuni oli lõpuks sunnitud alistuma. Sürakuusi kivimurdudes vaevarikast sunnitööd tehes lõpetasid paljud uhke Ateena noormehed vangidena oma elupäevad.

Spartlaste ülekaal muutus nüüd sõjas Ateenaga aina suuremaks, seda enam, et neid toetas rahaliselt Pärsia kuningas. Spartlased võisid maksta sõdureile suuremat palka ning paljud Ateena liitlased läksid seepärast üle Sparta poole.

Ateena, kes kogu aeg elas esijoones Musta mere äärsest maadest toodavast viljast, vajab välisvilja ka sõja ajal. Kord, kui Ateena viljalaevad ühes neid kaitsevate sõjalaevadega olid Hellespontuse juures olevais sadamais ning kogu meeskond viibis kaldal pidutsemas, ilmus ootamatult spartlaste laevastik, mis oli ehitatud pärslaste rahaga. Enne kui ateenlased jõudsid oma laevadele, olid need põlema süüdatud. Spartlased tungisid Ateena sõduritele seejärel kallale ja surmasid nad kõik. Seega oli ateenlaste viimane laevastik hävitatud.

Ateena jäi nüüd nälga, sest vilja ei saadud enam sisse tuua. Kui spartlased ilmusid Ateena müüride ette, oli linn sunnitud alistuma a. 404. ✕

Ateena pärast sõda. Rahulepingus, mis pärast Ateena langemist tehti, peegeldub ateenlaste täielik kaotus. Ateena pidi lammutama oma linnamüürid, loobuma asumaist ja liitlasist ning astuma liitu Spartaga. Kõik laevad peale 12 anti välja Spartale. Kaubelda tohiti välismaadega ainult vähesel määral. Seetõttu katkes töö töökodades ja käsitöölised vaesusid. Nälja ja üldise tööpuuduse tõttu vabakslastud orjade arv suurendas rahutute kodanikkude hulka. Vaesunud käsitöölised, kerjused ja tegevusetu sõdurite salgad suurendasid üldist häda ja julgeoleku puudust. Tänavavõitlused olid sagedad nähtused.

Spartlased aga tundsid endid isandaina kogu Kreekamaa üle, arvates, et nemad on vabastanud kreeklased Ateena valitsuse alt. Kuid peagi selgus, et vabastajaist olid saanud hävitajad. Ateena kaubandus ja tööstus oli jäädavalt purustatud ja seega vaesunud ka kogu Kreeka linnad.

Kuigi Ateena kaotas oma juhtiva koha Kreekamaa poliitilises elus, ometi ei lakanud siin tegelemine teaduste ja kunstidega, mis iseloomustas kodanikke linna õnne ja suuruse päevil. Teadusearmastus isegi suurenes vanas demo-

kraatlikus linnas. Siin õpetasid paljud kuulsad filosoofid, kelle õpetused ulatusid kaugele üle kodusinna piiride ning on tunginud üle aastatuhandete isegi meie ajani.

Sparta pärast sõda. Ka Lakoonias tulid ilmsiks mõningad muutused peale Peloponnesose sõdu. Ateenlaste võitmine suurendas spartlaste enesetunnet ja auahnust. Endine lihtsus ja vali kord hakkas kaduma. Ühised, lihtsad söömaajad andsid aset hästikaetud laudadele ja kallitele toitudele. Ilmub elunautimine ning armastus uhkete ja toredate asjade vastu. Endine vahvus ja ausus kaob, aset andes riigiametnikude ja väepealikute äraostule.

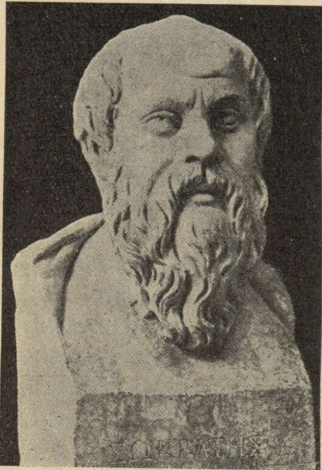
Vabade spartlaste arv oli sõdades väikeseks jäänud. Veel Pärsia sõdade ajal oli neid 8000 sõjameest olnud, kuid nüüd oli nende arv 2200. Selle tõttu pidid isegi heloodid väetee-nistusse astuma. Juhtus koguni, et sageli heloot sai vabade spartlaste juhiks sõjas.

+ **Sofistid.** Kodusõda tegi kreeklased üldiselt tooreks ja üksiteisest vähem hoolivaks. Hoolimatus kaasinimeste vastu ja omakasupüüdmine polnud harilikuks asjaks mitte ainult harimata rahva hulgas, vaid isegi kreeka õpetlaste keskel. Vanad kreeka teadlased olid uskunud, et inimene võib leida kindlat tõde, võib teada, mis moodi on asjad ning kuidas tuleb elus talitada kõlblal inimesel. Nüüd kodusõdade ajastul õpetasid paljud kõnekunsti õpetajad ehk sofistid Ateenas, et inimene ei saa iialgi teada kindlasti tõde ning seepärast ei maksa teda otsidagi. Mis on kõlblas, olevat väga segane ja vaieldav küsimus, ning seepärast püüdku inimene elada nii kuidas on lõbus ja kasulik talle endale, küsimata palju teistest. Tarkus olevat vaid selleks vajalik, et oma vastastest elus üle olla, et saavutada võimu ja rikkust. Vaidluse juures polnud sofistide arvates tähtis tõde, vaid teiste kimbatusse ajamine. Sofistidel oli palju õpilasi, kes maksid neile kallist kooliraha. Paljud Ateena kodanikud, kes tahtsid riiki juhtida, mõju avaldada rahvakoosolekule ja nõukogule, läksid nende juurde kooli. Sofistid õpetasidki neid soravalt vaidlema ning suure hoo ja vägevate sõnadega kõnelema, nii et nad kuulajate poolehoidu võitsid, kuid tõe ja kaaskodanikkude armastust ei sisendanud nad oma õpilastesse mitte. Nad õpetasid veel aritmeetikat, geomeetriat, ajalugu ja muusikat.

+ **Sokrates.** Sofistidele astus vastu kuulus filosoof Sokrates. Ta oli kujuri poeg ning teotses ka ise esialgu kujude raiumise-ga. Kuid oma kolmekümnendas eluaastas loobus ta

kujuriametist, et elada tõetsimisele ning inimeste kasvatamisele. Ta ütles, et ta tahab edaspidi „mitte enam kividele, vaid inimestele vormi anda“.

Kodusõdade ajal oli läinud kaotsi endine ateenlaste mõddukus. „Täna on meil veel veini ja nisuteri, salve ja kalleid rõivaid. Homme võib-olla tulevad spartlased ning võtavad meilt kõik ning müüvad meid orjadeks. Või ehk juba

48. joonis. Sokrates.

järgmise lahingu ajal langeme ning peame minema allilma,“ nii arutasid ateenlased. „Täna on veel aeg korraldada pidusid, käia toredais rõivais, pidada võimsaid kõnesid rahvakoosolekul, lõbutseda ja teha ulakusi. Milleks teha tööd ja luua uusi asju — kõik on ju nii kaduv!“ Sokrates mõistis, et Ateena väikeriik hukub siis, kui kodanikud muretsevad liiga palju oma isikliku toreduse, lõbu ja uhkeldamise eest, selle asemel et ühiskonna eest hoolitseda. Seepärast õpetas ta vähenõudlikkust, käies suvel ja talvel palja jalu, lihtsas vanas mantlis ning süües ainult hädavajalikku. „Täiuslikud jumalad ei vaja midagi,“ õpetas ta.

„Kes kõige vähem vajab, see seisab jumalaile kõige lähemal.“

Sokrates püüdis õpetada oma kaaskodanikele vooruslikkust. Ta arvas, et kui keegi on mõistnud, mis tähendab vooruslik ja hea inimene olla, siis ta ei saagi teisiti toimida kui hästi. Et vooruslikuks saada, selleks peab inimene omi vigu tundma. „Tunne iseennast!“ kordas Sokrates ühtelugu oma õpilastele.

Sokrates ei võtnud oma õpilastelt õppemaksu ega õpetanud mingi kindla õppekava järgi. Ta armastas istuda turul või gümnaasiumes ning ajada juttu igaühega, kes seda soovis. Harilikult teeskles ta, nagu poleks tal endal küsimus selge, mille üle ta tahtis kõnelda. Osavate küsimuste abil viis ta oma vestluskaaslased järelemõtlemisele, kuni nad ise selle tõe leidsid, mida Sokrates neile tahtis õpetada.

Alkibiades olevat kartnud esialgu rahvakoosolekul kõnelda. Sokrates küsis temalt: „Kas ka kardad kõnelda ühe kingsepa ees?“ — „Oh ei!“ vastas Alkibiades. — „Või teeb

vasksepp su kohmetuks?“ — „Kindlasti mitte.“ — „Aga kaupmehe ees hirmud sa ära?“ — „Niisama vähe kui teiste ees.“ — „Noh, vaata, selliseist inimesist koosnebki Ateena rahvas,“ naeris seepeale Sokrates.

Sokratese surm. Vaatamata Sokratese vaesusele ja inetusele armastasid ja austasid teda paljud. Ometi oli tal ka päris palju vastaseid. Tema naine Xanthippe tegi talle kehvast etteheiteid seepärast, et ta tuluka kujuriameti maha jättis ning oma õpilastelt vähematki õppemaksu ei nõudnud. „Sofistide naised kannavad kalleid käevõrusid ja sörmuseid, aga mina ja sinu lapsed elame peaaegu näljas.“ Eriti vihkasid aga Sokratest paljud Ateena poliitikategelased, sest Sokrates arvas, et valitsema peavad targemad kodanikud, mitte need, kes loosi läbi selleks valitud. „Keegi ei vali endale loosi läbi kaasinimeste seast arsti, küll aga usaldavad ateenlased endid loosi läbi valitud meeste valitsuse alla,“ imestus ta. Rikkad aristokraadid ei sallinud teda, sest et ta nende luksuslikke eluviise laitis, ning harilikud inimesed pidasid teda jumalasalgajaks, sest ta ei võtnud osa ohvripidudest ning kõneles ikka „jumalikust häälest“, mis inimese enda südames ütlevat, mis on hea ja mis on kuri.

Nii juhtus lõpuks, et Sokrates seitsmekümne-aastasena kohtusse kaevati kui noorsoo rikkuja ja uute jumalate õpetaja. Ta mõisteti surma. Tema sõbrad manitsesid filosoofi küll vanglast põgenema, aga Sokrates lükkas nende nõuande tagasi. „Pikal eluajal oli mul küllalt aega Ateenast ära minna ning otsida riiki, kus paremad seadused maksavad. Kuid ma jäin siia, kuigi nägin jalutuid ja pimedaid välja rändavat. Kuidas sobib mulle nüüd isamaa seaduste eest põgeneda?“ Rahulikult ja lahkelt jättis ta vanglas jumalaga oma sõbrad ning perekonna ja rõõmsal meelel jõi tühjaks vangivahi poolt ulatatud mürgikarika (a. 399 e. Kr.).

Sokratese õpilased. Sokratesel oli palju õpilasi, kellest kõige kuulsamaks sai Platon. Pärast Sokratese surma reisis Platon palju Vahemere-äärsetes maades, aga viimaks tuli tagasi Ateenasse ning hakkas õpetama mõtteteadust ühes väikeses aias. Platoni õppeasutist nimetati akadeemiaks. Pärast Platoni surma õpetasid seal tema õpilased mitme sajandi jooksul. Platon ei olnud demokraat. Ta arvas, et riiki peavad valitsema filosoofid, kes armastavad tarkust ning mitte maisi varasid, sest ainuüksi nemad oskavad õiglaselt jaotada kodanikele kohustusi ja eluks vajalikke varasid. Platoni õpilastest oli kõige tähtsam Aristoteles.

2. Kõikide võitlus kõikidega.

Sparta ülemvalitsus. Paljud Kreeka riigid loobusid Peloponnesose sõja ajal liidust ateenlastega, lootes Ateena võimu murdmisega enestele suuremaid vabadusi ja õigusi saada. Kuid Sparta esivõim Kreekamaal kujunes palju suuremaks vägivallaks kui seda oli Ateena oma varemini. Nii ateenlasi kui ka nende endisi liitlasi kiusati taga. Demokraatlik kord hävitati igal pool. Võim Ateenas anti 30 türanni kätte. Sparta pidas oma sõjaväge Ateenas uue valitsuse kaitseks. Esialgu valitsesid türannid mõõdukalt, hiljemini hakkasid nad ennekuulmata arvul hukkama oma poliitilisi vastaseid. Viimaks läksid türannid omavahelgi tülli, kuni nad viimaks kukutati ja demokraatia jalule seati. Sõda aga puhkes jälle uuesti, sest oli tekkinud Sparta-vastane liit, kuhu kuulusid Ateena, Teebai, Argos ja Korintos. Kord võitis üks, kord teine pool. Viimaks a. 387 tehti Pärsia riigi surveel rahu. Selle järel jäid Kreeka asulinnad Väike-Aasias Pärsiale ja igasugused liidud ja lepingud Kreeka linnade vahel keelati. Sparta sai rahulepingu tingimuste kaitsejaks ja nende täitmise järele valvajaks. See rahu oli kogu Kreekamaale häbistav. Sparta-Pärsia ülemvalitsus oli täiesti omavoliline ja Kreeka linnriikidele ränk kanda.

Sparta ülemvalitsuse langemine. Paarkümmend aastat pärast Pärsia survele tehtud rahu vabanes siiski Kreekamaa Sparta ülemvalitsuse alt. Uue võitluse algatajaks oli Teebai linn. Sparta vägevus hävitati, kuid Teebai ei olnud küllalt tugev juhtima Kreekamaad. Ikka jälle puhkes uuesti kodusõda, ning kogu maal ei tahtnud lõppeda kõikide vaen kõikide vastu.

Kreekamaa seesmine olukord. Nende omavaheliste võitluste ajal hävis Kreekamaa seesmine jõud, majanduslik, osalt ka vaimne elu. Kreekamaa koosnes nüüd ainult reast väikesist, võimetuist riikidest. Sõdade tagajärjel paljud maakonnad vaesusid täielikult. Ühes ja samas linnas võitlesid parteid, demokraadid ja aristokraadid, sageli vihasemalt kui välisvaenlased. Unistus kogu Kreekamaa ühendusest, nagu see Pärsia sõdade ajal teoks sai, oli jäädavalt kadunud. Kadus ja viha vaid olid veel järele jäänud. Seepärast oli Kreeka uue välisvaenlase vastu, kes peagi põhja poolt lähenes, täiesti võimetu.

3. Kreeka vabaduse varisemine. Makedoonia ülemvõim.

Makedoonia rahvas. Makedoonia päriselanikud, kreeklaste hõimlased, olid kreeklastega võrreldes harimatud. Nad elasid külades ja toituisid põlluharimisest, kärjakasvatamisest ja küttimisest. Ainult randlased olid tunduvalt mõjustatud kreeka kultuurist ja valitsev kiht püüdis aimata järele kõike seda, mis oli pärit Kreekast. Selleks Makedoonia kuningad tahtsid vallutada mererannikut, saada tunnustatud kreeklaste poolt nende hulka kuuluvaiks ning mõjustada Kreekamaa siseasju. IV sajandil, Philippose ja tema poja Aleksandri valitsuse ajal, jõuab Makedoonia riigi võim oma hari-punktile.

Philippos korraldab Makedoonia sõjaväge. Philippos oli noorena elanud pantvangina Teebais. Ta oli saanud hea kreeka hariduse, oli tutvunud Kreeka oludega ja sõjaväe korraldusega. Philippos oli väga kaval riigitegelane ning seejuures haruldaselt andekas väejuht. Ta korraldas kõigepealt Makedoonia sõjaväge. Kuulsaks sai eriti tema faalanaks, tihe sõduriterühm, milles jalamehed 16-ne kaupa üksteise taha ridadesse asetati, igal sõduril relvaks mõök ja 3 meetri pikkune oda. Jalaväe kõrval lõi Philippos aadlikkudest ratsaväe ja varustas selle kreeka relvadega.

Philippos asub Kreekamaad vallutama. Oma uue sõjaväega vallutas Philippos naabermaakonnad ning asus siis Kreekamaa vastu. Seks pakkus head võimalust üks sagedastest kreeklaste omavahelistest tülidest. Nimelt tülitseti Fookia linnriik ja Delfi templiühing ühe Apollo templile kvaluva maa-ala üle. Asja lahenduseks pöörduti Philippose poole. See oli hea meelega valmis osa võtma „pühast sõjast“. Ta hävitas lahingus fookialaste väed. Selle tagajärjel pidi kogu Tessaalia tunnustama makedoonlaste ülemvalitsust, kel oli nüüd kerge siit Kesk-Kreekamaale pääseda. Kesk-Kreekamaa riigid hakkasid nüüd tõsiselt kartma Philippose uusi vallutusi. Oma iseseisvuse kaitseks ühinesid Teebai ja Ateena kõheldes, sest ateenlased ise polnud selles küsimuses täiesti üksmeelsed. Seda näeme järgnevas rahvakoosoleku kirjeldises.

Ateena liitub Teebaiga Philippose vastu. Päike loojus. Ateena raekotta ilmus käskjalg teatega, Makedoonia kuningas olevat oma väega vallutanud tähtsad kindlused ja olevat teel Ateenasse. Kogu Ateena rahvas sattus ärevusse sellest teatest.

Nõukogu kutsuti kiiresti kokku arutamiseks, mis tuleks nüüd ette võtta. Kõigepealt kästi lõpetada igasugune äriline tegevus ja sulgeda kauplused. Siis kutsuti kohale väepealikud, et koos arutada linna kaitse küsimust.

Peagi teatati rahvale, et järgmisel päeval tuleb rahva-koosolek kokku, kus valitsus esitab oma kava, mille kohta rahvas oma seisukoha peab võtma. Järgmisel päeval, kui koosolek avati, pidi eelmise päeva saadik veel kord oma teate rahvale ette kandma. Üks nõukogu liikmeist teatas selle järel, milliseid kaitseabinõusid seni on tarvitatud ja mida nõukogu on kavatsenud ette võtta. Selle järel küsis heerold rahvalt, kas keegi sõna tahab valitsuse sammade kohta. Seal soovis sõna Demosthenes, kes rahutute liigutustega kogelejast oli arendanud enda Ateena mõjuvaks ja kuulsamaks kõnemeheks. Demosthenes oli suurim ja ägedaim Makedoonia kuninga vastane ja Ateena iseseisvuse pooldaja. Ta algas: „Ateena mehed, kui riigi heerold kõnelema hääb, siis kutsub isamaa. Kui kõik need kõnelema peaksid, kes isamaad päästa tahavad, siis ei saaks meie kuigi kaugele. Arvan, see ainult peab sõna võtma, kes oskab tõelist ja vajalist nõu anda. Seda aga suudab vaid põhjalik asjatundja, kes teab, mis seni on toimunud, ja mis olevast võib järgneda. Meie peame nüüd selgesti mõistma ja kindlasti otsustama, mis teha tuleks. Philippose soov on vallutada Teebai. Tema käsilased värbavad kõikjal Kreeka linnades talle poolenoidjaid, ülistades teda kui Kreekamaa päästjat. Et seejuures Philippos kitsi ei ole äraostmisega, s. t. tasumaksmisega, seda teame juba kuninga lööklausel: „Kullakoormaga eesel saab üle kõige kõrgemast müürist.“ Meie peame aga teadlikud olema hädaohu suuruses ja unustama vaenu Teebai vastu, peame koguma kõik relvakandmisvõimelised mehed kokku ja avalikult kuningale vastu panema. Peame saatma saadiku selle teatega Teebaisse, et me liitume makedoonlaste vastu. Ei tule aega viita läbirääkimistega, vaid peame otsekohe liituma Teebaiga ilma tingimusteta.“

Demosthenese kõnele vastas üks teisiti mõtlev kodanik: „Ateenlased, see oleks õnnetus, kui võtaksime Demosthenese sõnu tõsiselt. Tema nõuanne on küll vaimustav, kuid vastuolus terve mõistuse ja elu tegelikkusega. Ta kutsub meid võitlusele, mis meile üle jõu käiv. 30-aastases kodusõjas on kreeklased kogu oma jõu ja võimalused raisanud. Mida paneme Philippose hästikorraldatud sõjaväe vastu? Ainult lollid lähevad pimesi hädaohtu. Kui asja tõsiselt kaa-

luda, on siis makedoonlaste valitsus halvem kui spartlaste oma? Esimesed pole endid häbistanud pärslastelt raha vastu võtmisega nagu spartlased. Philippos aga tahab ainult kogu Kreeka liidu vägede ülemjuhataja olla ja meie vaenlase pärslaste vastu sõdima hakata. Ta tahab kõikidele varanduseta ja puudustkannatavatele kreeklastele anda maad Väike-Aasias. Nii avanevad meil väljavaated Aasiat kreeklastega asustada ja kreekastada. Philipposel on suur lugupidamine meie kultuuri vastu, nagu näha juba sellestki, et ta oma poja Aleksandri kasvatajaks meie õpetlase valis. Ma panen ette loobuda igasugusest vastupanust Philippose vastu.“ Selle järel kõnelesid veel mõned tuliste sõnadega Demosthenese mõttes, kelle ettepanek viimaks rahvahääletusel enamuse sai.

Makedoonia ülemvõim Kreekamaal. Teebailased tegidki Ateenaga lepingu Makedoonia kuninga vastu. Kuningas algas seepärast sõda liitlastega ja võitis neid pea. Lühikese võitluse järel kaotasid kreeklased täielikult. Ükski linn ei julgenud seejärel enam vastu panna. Philippos kutsus kokku Korintosse kogu Kreeka linnade esindajad. Siin kutsuti ellu hellenite liit, kelle juhiks valiti Philippos, kes pidi sõda pärslaste vastu juhtima.

Veidi aega hiljem tapeti kuningas. Tema poeg Aleksander pidi isa kava teostama. Ta tegi seda suurejoonelisemalt kui keegi oleks lootnud, vallutades kreeka ja makedoonia sõduritega hiiglasuure osa Aasiast. Seepärast kutsuti teda ajaloos Aleksander Suureks.

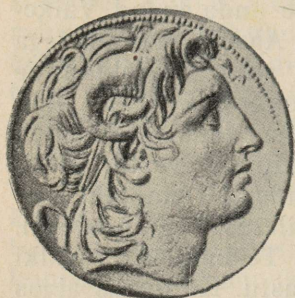
V. Hellenismi aeg.

1. Aleksander Suur.

Aleksandri noorus. Aleksander oli 20-aastane, kui ta isa suri. Temast sai vana-aja kuulsaim väepealik ja valitseja. Aleksander oli liikuv, julge, ettevõtlik ning väga tark. Ta ei võtnud enesele eeskujuks Periklest või mõnd teist riigimeest, vaid tahtis käia Achilleuse jälgedes, kelle tegevusega ta hoolikalt tutvus Homerose lugulaulusid lugedes. Achilleus meeldis Aleksandrile seepärast, et ta oma nooruses unistas ainult sõdadest ja võitudest. „Minu isa vallutab kogu maailma, ega jäta mulle midagi võita,“ olla kord noor Aleksander tähendanud, kui ta kuulnud uutest isa võitudest. Ta oli siiski veendunud, et temast saab kord kangelane. Aleksander kahtles ainult, kas leidub niisugust luuletajat, kes

vääriliselt ülistaks tema kangelastegusid, nagu Homeros kord ülistas Achilleuse tegusid.

Aleksander vallutab Idamaad. Makedoonia ja kogu kreeka rahva valitsejana püüdis Aleksander pärslasi karistada kõige selle halva eest, mis nad kreeklastele teinud aastate jooksul.

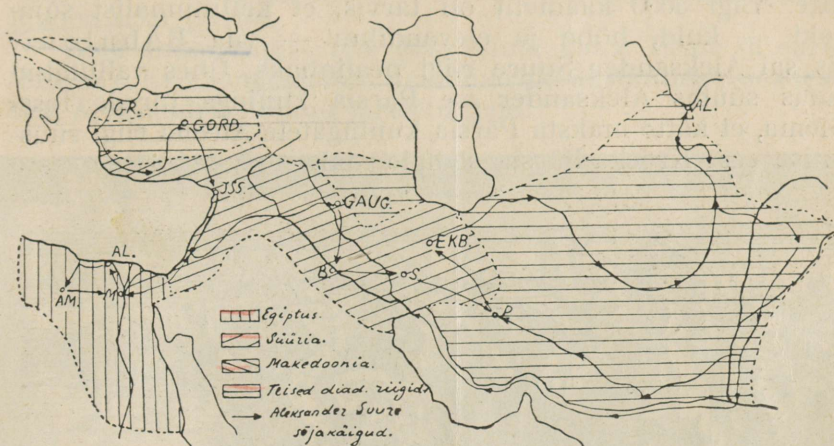

49. joonis. Aleksander
Suure profiil rahal.

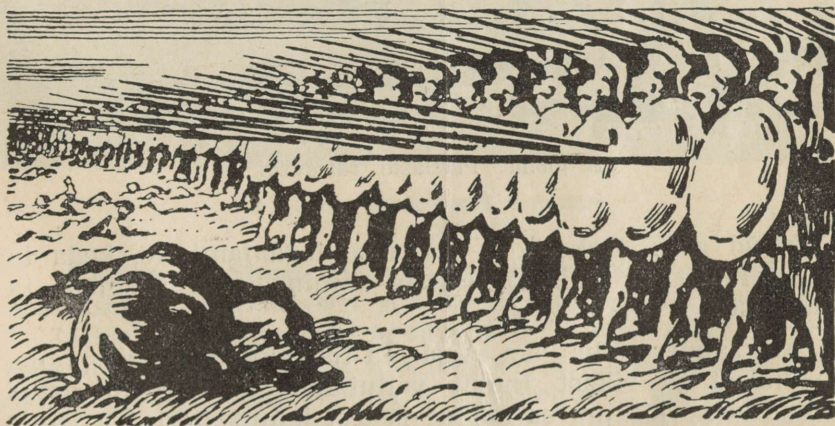
Ta läks väheldase, kuid hästiõpetatud sõjaväega üle mere Väike-Aasia rannikule. Granikose jõe juures purustas Aleksander Pärsia väed. Seal, kus arvati vana Trooja linn olnud asetsenud, korraldati Kreeka ja Trooja kangelaste auks suurepärane ohverdamispidu ja võistlusmängud. Nüüd mindi edasi. Üks võit pärslaste üle järgnes teisele, kusjuures Aleksander ise veristest täplustest osa võttis. Nii mõnigi kord oli ta elu tõsises hädas. Kord päästnud teda surmasuust üks ta truudest väepealikutest. Gordioni linnas näidatud Aleksandrile vankrit, mille üksikuid osasid ühendanud imelik sõlm, mida keegi polnud suutnud lahti teha. Vanasti olla oraakel kuulutanud, et kes selle imesõlme lahti harutab, saab kogu Aasia valitsejaks. Aleksander otsustas ruttu: ta haaras mõõga, raius sõlme katki ja lausus: „Sõlm on lahti!“ Siis pöördus ta lõuna poole, et sealseid maid alla heita. Tarsoses jäi Aleksander haigeks, sest ta oli kaua külmas jõevees ujunud ja enda ära külmetanud. Arstid ei teadnud, mis teha. Aleksandri ihuarst aga otsustas, et tuleb leida kiiresti mõjuv rohi, vastasel korral polevat pääsu loota. Ta asus rohu valmistamisele. Samal ajal saanud Aleksander kirja ühelt oma väepealikult hoiatusega, et ihuarst olevat Pärsia kuninga poolt ära ostetud. Aleksander ei kaotanud ometi usaldust oma arsti vastu. Niipea kui arst rohuga ta juurde ilmus, andis ta kirja arstile lugeda. Samal ajal kui arst kirja luges, jõi Aleksander rahulikult rohu ära. Usaldus arsti vastu tasus end: Aleksander jäi raskesti magama, ning ärgates oli ta terve. Paar päeva hiljem asus ta uuesti oma vägede juhtimisele.

Varsti peale seda võitis ta lahingu Issose juures, kus tuli võidelda kaksteist korda suurema pärslaste väega. Pärsia kuningas Dareios III ema, abikaasa ja lapsed langesid vangid. Nendega käis Aleksander väga armulikult ümber. Kõrged vangid olid sellest päris üllatatud, sest Hommiku-

maal koheldi sõjavange karmilt. Kui Dareios sellest kuulis, olla ta lausunud: „Kui ma tõesti oma riigi pean kaotama, siis saagu selle valitsejaks mitte keegi muu, kui Makedoonia Aleksander.“

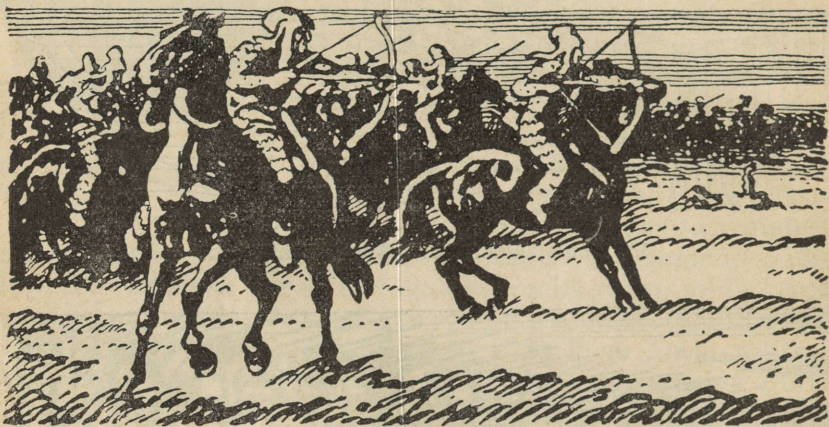
50. joonis. Aleksander Suure sõjakäigud.

51. joonis. Aleksander Suure sõjavägi (faalanks).

Suur võitja Aleksander tungis ikka enam lõuna poole. Ta vallutas Egiptuse ja hulga muid maid. Egiptlased võtsid Aleksandri vastu suurte auavaldistega ja vaatasid temale kui vabastajale Pärsia ikke alt. Siin asutas ta Niiluse jõe suudmes Aleksandria linna, mis kasvas hiljemini tähtsaks kaubalinnaks.

Vahepeal kogus Dareios vägesid, et Aleksandrile vastu panna. Temal aga polnud õnne. Üks linn teise järel alistas suure võitja vägedele. Kuningalosside varandused Suusas ja Persepolises langesid peaaegu täielikult Aleksandri kätte. Ligi 3000 kaamelit oli tarvis, et kallihinnalist sõjasaaki — kuld, hõbe ja elevantiluu — viia Babüloni, mis sai Aleksander Suure riigi pealinnaks. Ühes vallutatud linnas süütas Aleksander ise Pärsia kuninga toreda lossi põlema, et kätte maksta Pärsia kuningatele Ateena riigi rüüstatamise eest Kreeka-Pärsia sõdade ajal.

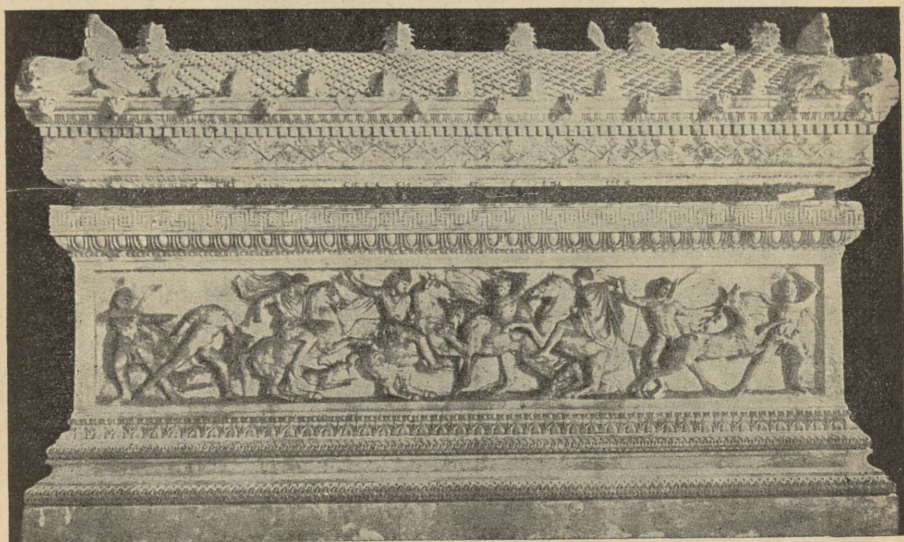
52. joonis. Pärslaste ratsavägi.

Nüüd asus Aleksander Dareiose tagaajamisele, keda ta siiski elusalt ei näinud. Pärsia kuninga surmas üks ta vastastest.

Aleksander sõdis ikka edasi. Ta tungis kaugemale ida poole, et kuulsat ja rikat Indiat vallutada. Aleksandrile astus vastu Induse jõe juures üks sealsetest kuningatest. Ta võitis ka selle, vaatamata ta suurele sõjalelevantide väele, kusjuures kuningas ise langes vangi. Kreeklased olid küll sõjalelevantidest kuulnud, kuid mitte kunagi neid näinud. Sõjalevandid kandsid oma seljal kaitsekorvi, mis oli värviliste vaipadega kaetud ja milles asusid vibudega varustatud sõjamehed. „Kuidas pean sind kohtlema?“ küsis Aleksander vangilangenud kuningalt. „Kuninglikult,“ vastas viimane. Aleksandrile meeldis see uhke vastus ja ta andis temale

kuningriigi tagasi. Nii sai võidetud kuningast Aleksandri sõber. Aleksander tahtis veel kaugemale tungida, kuid sõjamehed hakkasid tõrkuma, sest nad olid kauakestnud sõdadest väsinud. Nii jäigi Induse jõgi Aleksander Suure riigi idapoolseks piiriks.

Aleksander Suure riik ei püsinud kaua. Peale ta surma (323. a. e. Kr.) langes suur maailmariik üksikutesse osadesse, sest Aleksandril polnud järeletulijaid.

53. joonis. Aleksandri sarkofaag.

Aleksander Suure tähtsus. Aleksander Suure maade valutamisel oli suur tähtsus, sest ta edendas teadust ja haridust. Ta laskis senitundmatuid maid mõõta ja neist kaarte valmistada. Ta saatis haruldasi loomi ja taimi, mida Balkani poolsaarel polnud, oma õpetajale Aristotelesele, kes neid uuris ja oma õpilastele nende üle lähemaid seletusi andis. Edasi hoolitses Aleksander oma rahvaste jõukuse ja hüvede eest ning tutvustas neid kreeka keele ja haridusega. Idamaa linnades hakkasidki inimesed kreeka keelt rääkima ja kreeka haridusest lugu pidama. Tema ajal asutati rida uusi linnu, kuhu ka kreeklased elama asusid, ja korraldati teid, mis jõudsasti kaasa aitasid kaubanduse arendamiseks.

Tähtsamaks kaubalinnaks neist sai Aleksandria, kust läksid laevad välja kõigisse Vahemere sadamatesse.

2. Hellenistlik kultuur.

Uue kultuuri tekkimine ja levimine. Aleksander Suure maailmariigi loomisega levis kreeka kultuur Aiasse ja Egiptusse, kuid sattus seega ka ise idamaise kultuuri mõju alla. Aja jooksul sulasid mõlemad kultuurid kokku ning moodustasid uue, mida ajaloos nimetatakse hellenistlikuks. Hellenismi keskusteks idamaal olid kreeka linnad. Kuigi Ateena kui riigi tähtsus langes, kestis siiski ta kultuuriline mõju, mida näitab juba Ateena keelemurde kujunemine maailma-keeleks. Ka Ateena seadused pandi maksma mitmel pool. Näit. Aleksandria linna õigus põhineb Soloni seadustel.

Aleksander Suur asutas oma laialdases riigis hulga linnu. Need kõik kandsid kreeka nimesid ja levitasid kreeka keelt, haridust ja käsitööd kaugele itta. Hellenistliku kultuuri tähtsaimaiks keskusiks said Idamail Aleksandria, Antiookia ja Pergamoni linn.

Aleksandria muuseum ja raamatukogu. Aleksandria linn Niiluse jõe suudmel kujunes tähtsaks hariduslikuks ja kaubanduslikuks linnaks oma hea asukoha tõttu.

Teadus oli siin eriti arenenud. Kuninga heldusel oli tolle aja kuulsamaile õpetlasile Aleksandrias kindlustatud ülalpidamine, nõnda et nad täiesti vabadena igapäevse leiva muredest võisid pühenduda teadusele. Õpetlaste jaoks oli Aleksandrias loodud ülikoolitaoline asutis, nn. muuseum. Siin olid teadlaste kasustada avarad ruumid õpetamiseks ja uurimistööks. Nende kasustada olid samuti suured taimede ja loomade kogud ning hiiglasuur maailmakuulus raamatukogu.

Viimases teotesid iga päev sajad kirjutajad, hoolsalt ära kirjutades käsikirju, mida nende omanikud olid laenanud ära kirjutamiseks hiiglasuure tagatisraha eest. Teised õpetlased tegelesid raamatute parandamisega ja võõrkeelsete teoste tõlkimisega. Muu seas tõlkisid 70 Aleksandria õpetlast ka Vana Testamendi kreeka keelde. Nüüd võisid kreeka õpetlased kergesti tutvuda Idamaa vaimueluga ja sealt mõndagi õppida.

Suuri summasid annetasid eraisikud ja asutised raamatukogule kuulsate kirjanikkude käsikirjade hankimiseks. Raamatute ja käsikirjade hulk suurenes alatasa ja nende arv tõusis poolele miljonile. Raamatud ei olnud sellised kui meiegaesed, vaid koosnesid üksikuist papüüruselehst või

-rullest, mis kandsid tiitellehel ka sisukorda. Raamatud olid katalogiseeritud.

Heade töötamisvõimaluste pärast kogunesid Aleksandriasse teadlased igalt alalt. Siin oli keeleteadlasi ja ajaloo-

54. joonis. Tuletorn Farose saarel Aleksandria lähedal. Merel näha kolm sõjalaeva ja üks kaubalaev.

lasi, astronoomide ja matemaatikuid, aga ka kunstnikke ja luuletajaid. Tuhandete kilomeetrite tagant sõitsid siia kokku andekad noormehed, et õppida mõne kuulsa teadusmehe juures. Teadused ise tegid suuri edusamme. Astronoom Aristarchos väitis umbes 250 a. e. Kr., et maa on kerakujuline ja koos planeetidega keerleb päikese ümber. Samuti arvas ta, et

päike on palju suurem maast. Kuid tema õpetus ei löönud teaduseilmas läbi, alla jäädes Ptolemaiose õpetusele. Matemaatik Eukleides koostas samuti Aleksandrias esimese korraliku geomeetria õpperaamatu jne.

Aleksandria linn. Linn ise oma välimuselt oli suurepärase. Juba sissesõit Aleksandria sadamasse pakkus vaimustavat pilti. Õhtuti näitas laevuritele teed hiiglatuletorn, 160 meetrit kõrge, üks „seitsmest maailmaimest“, nagu ütlesid selleaegsed reisijad. Sadamad olid tihedalt täis igast ilmakaarest tulnud laevu. Muude seas paistsid silma aleksandrialaste kiired kaubalaevad, mis sõitsid Aleksandriast Rhodose saarele ainult 3 päevaga. Siit veeti välja Egiptuse rikkusi: vilja, papüürust, nahka, õli, kangaid ja metalle. Idamailt toodi sisse salve ja vürtse, Indiast kalliskive, Aafrika sadamaist elevante sõjaväe jaoks jne. Aleksandria kuningas hoolitses selle eest, et veetaks sisse võimalikult ainult tooraineid, et linna rahval oleks tööd nende ümbertöötamisega. Nii jäi palju raha linna, mida võidi kasustada linna kaunistamiseks. Tänavad olid laiad, eriteeradadega jalakäijaile ja ratsasõitjaile ning piiratud puude ja lehtlattega. Turgudel sumas ja jooksles rahvahulk. Siin oli näha küll valgeid, küll pruune, küll süsimusti nägusid. Vankrid sõitsid mürinal üle tänavakivide, kaubapakkujad pakkusid valjusti hüüdes kaupu, mis siia kokku tulnud igast ilmakaarest, rahavahetajate laudadel kõlisesid võõra maa mündid. Suursugusemais linnaosis jalutasid rahulikul sammul ja väärikal ilmel rikkad ja suursugused inimesed, näidates oma ilusaid rõivaid ja ehteid. Uhkete datlipalmide all kanti kandetooles rikkaid naisi. Orjad hiiglahvikutega järgnesid neile tuult liigutades.

Üldsuse hüveolu eest oli kõigiti hoolitsetud. Turul näitas hiiglasuur veekell aega. Puhast vett saadi suurejoonelistest maa-alustest tsisternidest, kus sogane Niiluse vesi aegamööda selgis. Suur hulk treppe viisid hiiglasuurte maa-aluste kivianumate juurde, mida ümbritsesid sambad. Aleksandria naised kandsid siit suurtes kruusides head ja jahedat joogivett. Ka maa peal oli rida avalikke kaeve, kus keegi ei tohtinud joota oma loomi ega loputada pesu või nõusid. Parkides vulisesid purskkaevud ning basseinides peegeldusid lopsakad lilled. Võis täiesti unustada, nähes seda kasvude ja vee rohkust, et maailmalinn asetseb kõrve serval. Kodanikkude kehakarastuse eest oli hoolitsetud suurte spordiplatsidega. Teatrid, tsirkused, tantsijad ja lauljad hoolitsesid ajaviite eest.

I. Rooma esiajalooline aeg.

1. Itaalia ja tema rahvastik.

Looduslikud tingimused. Peale kreeklaste saavutasid Euroopas vanal ajal veel kõrge kultuurilise taseme roomlased, kes elasid Apenniini poolsaarel, praeguses Itaalias. Apenniini poolsaar on mäGINE maa, kuid mägedest pääseb siin palju kergemini üle kui Balkani poolsaarel. See pärast puutusid siin üksikute maaosade inimesed kergemini üksteisega kokku kui Kreekamaal ning oli eeldusi suurema riigi tekkimiseks.

Looduslikult on Apenniini poolsaar mitmekesine. Mäestik on kliima karm ja külm, kuid madalikus seevastu pehme ja maapind viljakas. Kohati leidub küll tervisele kahjulikke soomaid, kuid suurem osa Itaalia maapinnast on soodus põllunduseks, mispärast siia ka ürgaegsete rännakute ajal jäi suur hulk rahvast. Siin kasvatati edukalt kõrsvilja ja ka Aasia taimi, mis kergesti kodusid, näit. viinamarju, õlipuid, loorbereid jne. Nii oligi Itaalia rahvastiku tähtsamaks tegevusalaks põllundus ja aiandus, sest kaubitsemiseks ja meresõitudeks polnud olud siin soodsad. Apenniini poolsaare ranniku lähedal on vähe saari ja loomulikke sadamaid, mis oleks ergutanud meresõitu. Idarannik oli hoopis vaene lahtedest ja läänerannikul leidsid ainult mõned sadamad. Siinses suunas asetsevad ka Elba, Korsika, Sardiinia ja Kapri saared.

Maa-alaliselt jaotatakse Apenniini poolsaar neljaks osaks: Ülem-, Kesk-, Alam-Itaalia ja saared.

Rahvastik. Itaalia rahvastik oma koosseisult ei olnud ühtlase päritoluga, kuigi suurema osa moodustasid aaria ehk indoeurooplaste tõugu rahvad. Tähtsaimaks, seni kindlaks määramata tõugu rahvaks olid etruskid, kellede päritolu suhtes praegu veel vaieldakse. Etruskid elasid Põhja-Itaalias, Tiberi jõest põhja pool, kus nende asumisala nimetati Etruuriaks. Varemini elasid nad enam põhjas, Alpi mägede piirkonnas, kuid sealt tõrjusid neid gallialased lõuna poole. Etruskid olid omal ajal kultuursemad teistest Itaalia rahvastest ning nendest säilinud ehitised ja esemed tutvustavad meid Itaalia vanima kultuuriga.

Etruskid. Etruskid olid Vahemere läänepoolsel osal valitsevaks merenduse ja kaubanduse rahvaks. Kaubeldi paljude tolle aja rahvastega. Igalt poolt tuli nende sadamasse laevu, et vedada välja etruskide tööstussaadusi: savivaase, pronkspeegleid, lampe ja mitmesuguseid ehteasju. Ka põllundusega on etruskid tegelnud. Nende ehituskunst oli hästi arenenud. Piki Itaalia rannikut leidub mitmel pool nende kindlustatud linnade, hauakambrite ja vee-seadeldiste varemeid. Teadlased tunnevad arvukaid etruskide müürikirju, aga et seni keegi pole osanud lugeda etruskide kirja, siis pole ajaloouurijail neist palju kasu.

Etruskid on mitmeti roomlastele eeskujuks olnud. Roomlased on neilt üle võtnud mitmesuguseid kombeid, nagu ennustuse linnulennu järgi, triumfisõidu, gladiaatorite mängu jne. Etruskide kaubanduslik õitseage hävitati kartaagolaria poolt V s. e. Kr. ja III s. e. Kr. vallutab Rooma riik Etruuria.

Itaalikud. Kesk- ja Lõuna-Itaalias asusid itaalikud, kes jagunesid kahte tähtsamasse suguharru, erine-des üksteisest keele ja kommete poolest: 1) latiinid, asusid peamiselt Latiumi maakonnas, ja 2) Apenniini poolsaare mägismaal elavad umbrid, sabellid ja nende suguharud. Itaalikud, kellede järgi kogu maad hakati hüüdma Itaaliaks, olid esialgu pool-põllupidajad, pool-karjakasvatajad. Itaaliasse asudes õppisid nad peagi kreeklastelt käsitöid ja hakkasid ka nende eeskujul kauplema. Üldiselt oli kreeklaste mõju suur ka itaalikute vaimu-elu kujunemisel, eriti ajast, mil kreeklased asusid Lõuna-Itaaliasse elama, luues siin terve rea asulinnu.

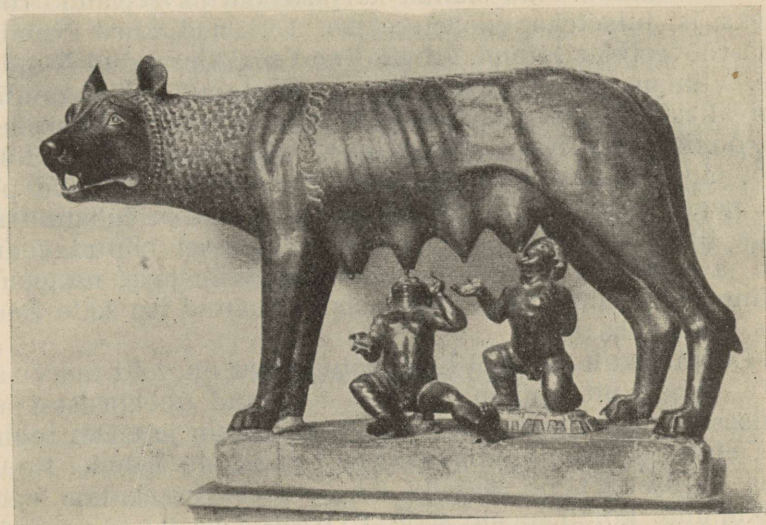
2. Kuningate aeg. *see p*

Rooma linna asutamine. Itaalikutest kõige kiiremini arenesid latiinid, kes olid elama asunud Tiberi jõe-orgu Latiumi maakonda. Latiinide järgi nimetatakse nende keelt isegi meie päevil ladina keeleks.

Latiinid elasid nagu kõik teisedki rahvad alul sugu-võsadena. Et aga naabritega alatasa sõditi, siis tekkis tarvidus kindlama ühenduse järele. Ehitati kindlused, milledest arenesid hiljemini linnad. Nende ümbruse suguvõsadest moodustusidki linnriigid. Iga linn oli iseseisev, oma valitsejaga. Kuid et tugevamale vaenlasele üksikult siiski veel ei suudetud vastu hakata, siis ühinesid linnad lepingute kaudu üksteisega sõja puhuks. Latiinide linnadest omab

alul suurimat tähtsust Alba-Longa linn, hiljemini aga saab juhtivaks Rooma linn, Tiberi jõe suudmes, muinasjutu järgi asutatud a. 753 e. Kr. Rooma linna elanikud hakkasid endid linna nime järgi nimetama roomlasteks. Rooma linn omandas aja jooksul teiste linnade seas ikka enam ja enam tähtsust ja võimu ja temast kujuneski hiljemini Rooma riik.

Rooma linna asutamine kui ka Rooma riigi tekkimine kuulub esiajaloolisse aega, sest meil pole sellest mingisuguseid muid teateid kui maapõue leiud ja muinasjutud.

55. joonis. Rooma emahunt.

Selle ajajärgu kohta jutustasid hiljemini roomlased järgmise huvitava, kuid väheusutava muinasjutu. („Aeneis“ on Augustuse aegne, seega liiga hiline kunstepos.)

Kui Trooja hävitati, põgenenud kangelane Aeneis ühes oma haige isa, poja ja väikese salga kaasmaalastega põlevast linnast. Õnnelikult maabunud nad laevaga paljude eksisõitude järel Latiumi rannikul. Siin võtnud neid lahkesti vastu sinse maa valitseja, kelle tütreaga Aeneis hiljemini abiellunud. Aeneise järeletulijad valitsenud kaua Alba-Longa linnas. Üks neist, Alba-Longa kuningas Numitor, tõugatud troonilt oma venna Amuliususe poolt, kes ise siis valitsejaks saanud. Et oma trooni kindlustada, lasknud Amulius oma vennapoja tappa ja tema tütre Rea Silvia Vesta neitsiks teha, sest need ei tohtinud abielluda. Kuid sõjajumal

Mars abiellunud ise Rea Silviaga. Sellest abielust sündinud kaks poega Romulus ja Remus. Viimaseid käskinud Amulius Tiberi jõkke heita. Kuninga teenreil hakanud aga pois- test kahju. Nad asetanud poisid puumoldi ja viinud nad sel- lega üle kallaste tõusnud jõkke. Kui vesi alanenud, jäänud mold ühes poistega jõekaldale peatuma. Näljasurmast pääst- nud poiste nutukisa kuulnud emahunt, see imetanud neid oma piimaga ja poisid jäänud vait ning saanud julgemaks. Varsti leidnud neid Numitori karjane, kelle naine poisid üles kasvatanud. Nad elanud karjaste elu ja kasvanud rõõm- sateks ja julgeteks noormeesteks. Kui nad kord Numitori aeda röövretkele läinud, tabatud nad sealt ja viidud Numitori ette. Viimane tundnud nad ära ja seletanud neile Amuliu- se vägivallast. Poisid otsustanud Amuliu- sele kätte maksta ja ta troonilt heita. Nii nad ka teinud. Alba-Longas saanud selle järel jällegi Numitor kuningaks. Tänutäheks kinkinud pois- tele nende vanaisa Tiberi jõe kaldal maad ja lubanud neil sinna linna ehitada. Linnale nime andmisel läinud vennad tülli ja Romulus tapnud Remuse ära. Selle järel nimetanud ta linna oma nime järgi Roomaks ja saanud ise selle esime- seks kuningaks.

Loomulikult eespool-kirjeldatud lugu on vaid muinas- jutt. Tegelikult linn muidugi ei tekkinud ühekordsest asu- tamisest, vaid kujunes aja jooksul, kui enam ja enam inimesi asus elama samale kaubanduslikult soodsale kohale. Rooma linna asukoht oli kõigiti hea, asetsedes kolme rahva kokkupuute kohal, peale selle Tiberi jõe läheduses, olles selle kaudu ühenduses ka merega. See võimaldas siin kaubanduse ja meresõidu arenemist. Linna asumine seitsmel künkal võimaldas teda hästi kindlustada sõdade vastu. Ka meriröövlite vastu oli linn hästi kaitstud oma 25 km-se kauguse tõttu merest, sest muidu kannatasid tol ajal mere- äärsed maakohad väga meriröövlite retkede pärast.

Kui Rooma tõusis mõjuvale kohale Latiumis, laiendas ta ka oma maa-ala mereni ja asutas siia Ostia sadama. Teis- tele riigikestele näis muidugi Rooma mõju kasvamine häda- ohtlik. Et mitte otse sattuda Rooma võimu alla, liitusid teis- ed linnad lepingu alusel roomlastega. Seejuures igaüks jäi küll iseseisvaks, kuid tegelikult Rooma jäi liidujuhiks. Temale kuulus võim sõjaväe üle sõja korral ja ta pidi ka olema vahekohtunikuks tülide puhul lepinglaste vahel.

Rooma esimeste sajandite ajalugu asutamisest peale on muinasjutuline. Räägitakse küll seitsmest kuningast,

kelledest mõned olnud head, teised halvad, kuid ajalugu ei tea neist midagi kindlat peale tööga, et kuningad siiski alul valitsesid.

Viimane kuningas olnud väga vägivaldne, nõudnud rahvalt suuri makse ja rasket tööd, mistõttu rahvas ta minema ajanud ja vabariikliku korra maksma pannud. See toimunud a. 510.

Riiklik korraldus kuningate ajal. Ehk meie küll ei tea midagi Roomas valitsenud kuningatest, teame ometi, kuidas oli riik tol ajal korraldatud.

Riigi eesotsas seisis valitav kuningas. Ta pidi igal ajal arvestama maksvaid seadusi ja rahvakombeid. Tähtsaimad asju pidi ta arutama koos vanameeste nõukoguga, keda siin nimetati senatiks (senex=vana). Senati moodustasid 300 Rooma suguvõsa isa. Peeti ka rahvakoosolekuid, kuid neil oli õigus ainult vastata kuninga küsimustele. Iseseisvalt küsimusi algatada nad ei saanud. Nii ei valitsenud kuningad siin piiramatu võimuga nagu Idamail, vaid ka rahvas võttis osa riigielu juhtimisest.

3. Roomlaste usund.

Usu tähtsus roomlaste elus. Usk omas hoopis erilist tähtsust vanaaja roomlaste elus. Juba kodus asusid roomlaste arvates jumalad ja seal peeti jumalateenistusi. Terve päevane tegevus oli saadetud jumalatest. Õhtul ja hommikul paluti esivanemate ehk koduvaime, keda nimetati penaatideks. Iga päev tuli ohverdada oma kodu jumalatele, harvemini aga teistele. Ohverdati jumalatele tänu pärast, kuid veel enam seks, et pöörata jumala viha eneselt. Igasuguse tähtsama tegevuse, näit. külvi, lõikuse jne., järel oli tarvis pühitseda, pidutseda jumalate auks. Roomlaste arvates valitses inimeste ja jumalate vahel otsekui lepinguvahekord — kui inimesed teenisid korralikult jumalaid, siis viimased pidid aitama ka inimesi.

Kodust väljudes tuli hoolega ümber vaadata, kas ei lenda mõni lind, kelle lennu järgi võiks otsustada, kuidas käesolev käik õnnestub. Ennustamine oli eriti moes. Linnulennu, ohvriloomade sisikonna ja äikese järgi püüti teada saada jumalate tahet. Oldi ebausklik kõiges. Kunagi ei astunud vasema jalaga kodust välja, juukseid ei lõigatud muul kui täiskuu ajal. Kanti amulette igasuguse õnnetuse ja kurja

vastu. Et kaitseda maja tulikahju eest, tuli saladusliku kirjaga katta seinad. Tunti salasõnu, mis haigust ravisid ja töid. Oli vaja vaid seks 27 korda sellekohaseid sõnu korrata ja seejuures iga kord süljata isemoodi, siis oli haigus kadunud. Ei mindud senatisse, rahvakoosolekule ega muule toimingule enne kui oli saadud sobiv ennustus selle kohta. Sõjakäigud olid seotud üldistele jumalatele ohverdamisega ja palvetamisega, et jumalad võitu annaksid. Vahel püüti võita endale vaenlaste jumalate toetust. Näiteks olgu üks juhtum etruskide sõdadest. 10 a. pani etruskide linn Veji vastu roomlaste pealetungile, ei aidanud palvetused ega ohvrid, samuti mitte sõjaväe korraldamine ja suurendamine. Oli selge, et vaenlase jumalad on tugevamad kui roomlaste omad. See tähendas, et oli ka neid tarvis paluda. Väejuht laususki palvetamisel sõnad, mis pidid mõjuma: „Jumalanna Juno, kes sa kaitsed Veji linna, palun sind, tule meie võitjate juurde, järgne meile meie linna, võta vastu meie palved, saagu meie linn sinu linnaks jne.“ Kui seejuures ohverdati ja kõik pühad kohustused täideti, usuti võidu saamisele. Selles lootuses ja usus astuti lahingusse ja Veji langeski. Siit oli ilmne, et vaenlase jumal oli tõesti roomlasi kuulnud ja nende poole ületunud.

Roomlaste usundi omapärasusi. Igasugune jumalateenistus oli seotud oma kindla korraga, kui taheti, et see tulemusi annaks. Kui oli tarvis saada jumalalt mingisugust teenet, siis tuli kõigepealt kindlaks teha, millise jumala poole pöörduda käesoleval juhul. See aga ei olnudki kerge. Jumalaid oli palju ja neil oli ka palju nimesid. Seepärast pöörduti preestri poole järelekuisimisega või jällegi lisati palvetamise juures juurde sõnad: „Kuule mind, vägev Jupiter või kuidas su nimi on või milline nimi sulle praegu kõige enam meeldib!“ Peale jumala nime tuli teada ka palve täpsat väljendust. Sellest peeti erilise hoolega kinni, sest kardeti, et jumalad ehk ei mõista midu, mida neilt soovitakse. Sellepärast korrati ka mitu korda oma soovi, et kõik oleks selge ega tekiks arusaamatusi. Seepärast isegi avalikel, üldisil jumalateenistusel, mida toimetasid vaimulikud, palvetasid mitu preestrit, üks täitis usukombeid, teine jälgis raamatust, kas tõesti kõik täpsalt toimub, ja kolmas valvas, et rahvas küllalt vaikne oleks sel ajal. Roomlaste usund ei pannud kunagi rõhku inimese hingeelule, vaid ainult väline kord usutalituse juures oli tähtis. Isegi palve sisust arusaamine polnud oluline.

Ohverdati teatavate reeglite järgi. Iga jumalale kuulus oma vastav ohvriand, Jupiterile näiteks härg. Mõne teise looma ohverdamine talle oli karistatav. Kõrgemad jumalad nõudsid valgeid ohvriloomi. Iga looma kohta oli ette nähtud teatav iga, mil teda ohverdada võis. Ka pidid ohvriloomad olema ilusad ja ilma vigadeta, näit. ei kõlvanud lõigatud kõrvaga oinas. Kui loom rabeles ohverdusele tuues või muidu vastupanu näitas, siis ka see ei kõlvanud. Ta nagu näitas seega vastupanu jumalatele. Ohvriloom tapeti eriliste seaduste järgi. Mõnd looma tuli kirvega, teist noaga jne. tappa.

Roomlaste tähtsamad jumalad. Nagu nimetatud, oli vanadel roomlastel jumalaid palju ja nad juhtisid inimest sündimisest surmani. Üks jumal võimaldas lapsel sündida, teine andis talle nägemise, kolmas elu, neljas tunded, viies avas süü lapsel ja võimaldas esimese hääliitsuse jne.

Selline oli vana roomlaste usund. Kuid sedamööda kuidas Rooma järjest suurenes ja uusi rahvaid alistati, tutvusid nad ka teiste rahvaste jumalatega ja nende usund muutus.

Eriliselt mõjustasid roomlaste usulist külge kreeklased. Kokkupuuteil kreeklastega õppisid nad nende jumalaid tundma. Ja nüüd saavad roomlaste jumalateks kreeklaste omad, ainult teiste nimede all. Nende jumalate isa kandis Jupiteri (Zeus) nime. Tema abikaasa oli Juno (kreeka Hera). Sõjajumalaks oli Mars (Ares), teaduste ja kunstide jumalanna Minerva (Pallas Athena), iludusjumalannaks Venus (Aphrodite) ning merejumalaks Neptun (Poseidon), kodukolde jumalannaks Vesta (Hestia) jne. Viimast jumalannat teenisid ümmarguses templihoones naispreestrid, nn. Vesta neitsid, kes ei tohtinud iial abielluda. Üheks tähtsamaks puhtrooma jumalaks oli Janus. Ta oli hea alguse ja aja jumal. Teda kui ajajumalat kujutati kahenäolise peaga: üks vaatas ette, teine taha — üks tulevikku, teine minevikku.

Vaimulikke oli Roomas palju. Kõrgem vaimulik vanasti oli pontifeks. Nende üle oli veel ülempontifeks. Need valvasid, et jumalateenistus toimuks õieti, et õigete jumalate poole pöördutaks. Nad määrasid rahvakoosoleku päeva ja võisid selle keelata, öeldes, et see jumalatele ei meeldi. Teine liik vaimulikke olid ohverdajad preestrid ja kolmandat liiki nimetati auguurideks, kes olid ennustajad preestrid ja pidid jumalate tahte kindlaks määrama.

II. Vabariigi aeg (510—30 a. e. Kr.).

1. Rooma vabariiklik kord ja seisuste võitlus.

Riiklik kord ja ametnikud. Rooma riigivõim ei nõrge-
nenud vabariiklikule korrale üle minnes. Riigivõimu kur-
jasti tarvitamise vältimiseks jagati valitsemine suurema arvu
isikute vahel. Vabariiklik kord erines kuningriiklikust korrast
peamiselt sellega, et kuninga asemele, kes eluaeg riiki juh-
tis, asusid teatavaks ajaks valitud ametnikud. Ka suurenesid
senati ja rahvakoosoleku võimupiirid.

Kuninga asemele valiti patriitside (juhtiv seisus) hulgast
üheks aastaks kaks konsulit, kes olid kõrgemad kohtuni-
kud, vägede ülemjuhatajad ja riigi esindajad. Nende ees käi-
sid 12 liktorit, kandes õlal kepikimpu ja kirveid, konsuli
kohtuvõimu tunnuseks elu ja surma üle. Harilikult mõistsid
kohut konsulid, kuna otsuse saatsid täide liktorid. Surma-
mõistetuil langes pea kirvehoobi all, kuna teised süüdimõis-
tetud said vitsahoope. Hiljemini hakkasid konsulite asemel
kohut mõistma preetorid. Konsulid mõistsid siis kohut
ainult erandjuhtudel, näiteks sõjas.

Tsensoreite ülesanne oli kodanikkude maksustamine
nende varanduse suuruse järgi. Nemad pidid ka ühismaade
üle valitsema, neid rendile andma või nendelt maadelt saa-
dud saaki müüma. Nemad valvasid samuti selle järele, et
senatis oleksid ainult kõlblikud riigimehed. Nad võisid kõr-
valdada senatist endisi liikmeid ja määrata uusi.

Politseivõim Roomas kuulus nn. ediilidele. Nemad
valvasid linna üldise korra ja kodanikkude julgeoleku, linna
viljaga varustamise, turul kaubitsemise ja ühiskondlikkude
ehitiste järele. Nende hooleks oli ka suurte rahvapidustuste
ja mängude (näit. võistlused tsirkuses, teatrietendused, gla-
diaatorite võistlused jne.) korraldamine.

Peale nende mainitud ametimeeste oli Roomas veel üks
tähtis erakorraline ametnik, kellele anti ajutiseks kogu endiste
kuningate võim. Seda ametnikku nimetati diktaatoriks.
Diktaator kutsuti ametisse siis, kui riiki ähvardas suur häda-
oht, näit. kardetav sõda või ka kodusõda ja mäss. Senati
käsul nimetas sel juhul üks konsul oma kaaskonsuli diktaato-
riks. Kõik teised ametnikud pidid temale alistuma. Diktaator
jäi ametisse 6 kuuks. Teda saatsid tema käikudel 24 liktorit.

Peale ametnikkude oli Rooma vabariigil veel kaks kõr-
gemat võimukandjat asutist, senat ja rahvakoosolek.

Senati, vanade nõukogu, õigused laienesid tunduvalt vabariigi ajal. Senati liikmed olid ametis eluaeg. Harilikult kutsuti sellesse ametisse elukogenud ja auväärset isikud, näit. endised kõrgemad riigiametnikud.

Senati ülesandeks oli seaduste koostamine, mis rahva-koosolekule esitati kas vastuvõtuks või tagasilükkamiseks. Senati kinnitamisele kuulusid ka rahvakoosoleku poolt valitud ametnikud. Riigi rahanduse juhtimine läks samuti hiljem senatile. Ainult senati nõusolekul võis riigikassa katta riigi väljaminekuid. Välispoliitikat, s. t. riigi suhet välisriikidega juhtis senat. Ta töötas välja rahutingimused, mis rahvakoosolekule esitati, ja juhtis läbikäimist välisriikidega, võttis vastu välisriikide saadikuid ja pidas nendega läbirääkimisi.

Nii olid senat ja rahvakoosolek vabariigi ajal riigi võimsaimad asutised.

Rahvakoosolekul oli õigus ettepanekut ainult heaks kiita või tagasi lükata. Siin ei võidud esineda parandusettepanekutega nagu Ateena rahvakoosolekul. Ametnikud valiti samuti rahvakoosolekul, kuid koosolek võis hääletada ainult esitatud kandidaadi poolt või vastu. Oma kandidaadi esitamise õigust rahvakoosolekul ei olnud.

Rahvastiku jagunemine seisusteks. Alul moodustasid täisõigusliku rooma rahva linna esimesed elanikud ja nende järeletulijad, s. t. need, kes elasid linnas tol ajal, kui anti esimesed seadused. Hiljem linna asunud võõrad, samuti vabastatud orjad ja nende järeletulijad ei saanud Rooma kodanikkude õigusi ja linnas elades nad pidid endid mõne roomlase kaitse alla andma. Neid nimetati klientideks. Klientidel ei olnud õigust iseseisvalt midagi ette võtta. Nad olid kõiges oma kaitsejaist sõltuvad ja pidid nende vastu seepärast kandma mitmesuguseid kohustusi.

Hilisemal ajal, kui roomlased juba vallutasid linna ümbruses asetsemaid maid ning Rooma vabatahtlikult paljud inimesed elama asusid, võisid need end anda otse kuninga kaitse alla. Need moodustasid juba isesuguse rahvakihi, keda Roomas nimetati plebeideks (pleebs). Plebeid olid vabad inimesed, kuid neil ei olnud selliseid õigusi nagu Rooma kodanikel. Küll pidid nad kandma samu kohustusi kui kodanikud — teenima sõjaväes ja maksma makse —, kuid nad ei võinud osa võtta poliitilisest elust ega saada valitud riigiametitesse. Täisõiguslikke kodanikke nimetati patriitsideks. Ainult nemad võisid osa võtta riigi valitsemisest ja ainult nende hulgast valiti ametnikud. Sellele kihile kuulus ka suur osa

maast ja ainult nemad võisid kasustada ka riigi ühismaad. Peale nende seisuste oli veel hulk orje. Seaduste järgi olid nad täiesti oma isanda omandus, kuuludes neile samuti kui mõni asi. Isand võis neid müüa, vahetada, pantida ja kas või ära tappa.

Juba varakult seisavad plebeid ja patriitsid vastastikku vaenujalal. Plebeide sihiks oli saada samu õigusi, mida omaid patriitsid. Kui juba võrdsed kohustused, siis ka õigused, arvasid plebeid.

Patriitside ja plebeide vaheline võitlus. Rooma vabariigi aja esimesel poolel võitlesid kaua ja järjekindlalt üksteisega patriitsid ja plebeid.

Selle omavahelise võitluse põhjused ei olnud ainult poliitilised, vaid ka majanduslikud. Maksvate seaduste järgi läks $\frac{1}{3}$ sellest maast, mis sõdade kaudu võideti teistelt riigelt, riigi omanduseks. Riigimaid võisid kasustada ainult patriitsid. Säärane olukord tundus plebeidele ülekohtusena, sest sõjast võtsid ka nemad samuti osa kui patriitsid, samuti kandsid nad seejuures suuri kulusid, sest tol ajal pidi iga sõjamees ise hoolitsema enda ülalpidamise eest ja muretsema ka relvad ja muu varustise. Et sõdu kaunis sageli peeti, siis pidid plebeid väga kaua kodust eemal viibima ega saanud oma majapidamise eest küllaldaselt hoolitseda. Halvasti haritud maa ei suutnud toita perekonnaliikmeid ega võimaldanud riigimaksude maksmist. Plebeist talupoeg oli sunnitud laenu tegema patriitsidelt, suurmaaomanikelt, kas viljaseemne, kariloomade või raha kujul. Laenu kaudu sattusid aga plebeid täielikku sõltumusse suurmaaomanikest. Laenuprotsent oli tavaliselt kõrge ja nii ei suudetud võlga ära maksta. Plebeide talud läksid seetõttu patriitsidest võlausaldaja kätte ja nad pidid ise rentnikuna jääma omale maale. Võlgadesse saltujat ootas sageli aga veel karmim saatus. Maksuseaduse järgi võis võlausaldajad võlgnikku orjaks müüa välismaale, kuna omale maale orjaks müümine oli keelatud. Plebeide ja patriitside teravaks lahushoidmiseks olid abielud nende vahel keelatud.

Nii oli plebeidel küllalt põhjust oma seisukorraga mitte rahul olla. Nad nõudsid uuendusi. Patriitsid esialgu ei ootanud neile mingit vastutulekut. Plebeid, kes oma arvult olid ülekaalus vastastest, otsustasid neid seks sundida. Nad ähvardasid kas linnast välja rännata või loobuda riigikaitsest, s. o. sõdadest tulevikus mitte osa võtta. A. 494 otsustasidki nad Roomast lahkuda ja endile uue linna asutada. Nad asusid Rooma läheduses olevale Pühale mäele kogu oma perede ja

varandusega. „Nüüd saavad härrad patriitsid näha, kes neile veel makse maksavad ja isamaad sõjariistus kaitsevad!“ rääkinud nad seejuures. See oli mõjuv ähvardus. Rooma riik oli kokkuvarisemisel, sest vaenlased oleksid võinud iga silmapilk ilmuda ja juhust kasustada. Patriitsid, keda oli arvult vähe, ei oleks suutnud Roomat kaitseda. Kuid et roomlased olid kaine ja arukas rahvas, siis lepiti peagi kokku. Ühe muinasjutu järgi läinud kümme senaatorit plebeidega läbi rääkima, et nad Rooma tagasi tuleksid. Saadikute hulgas olnud tark ja rahuarmastaja Menenius Agrippa, kes plebeidele seletanud järgmise mõistujutu. „Kord tõstnud kõik kehaliikmed kõhu vastu mässu, jalad polevat viinud keha toidu juurde, käed polevat toitu suhu pistnud jne. Ihuliikmed seletanud, et kõht saab kõike head, mis nemad loonud oma raske töö ja vaevaga. Niipea kui liikmed hakanud oma mässumõtet teostama, kohkunud nad varsti. Kõht jäänud küll toiduta, kuid selle tagajärjel hakanud ka liikmed nõrgaks jääma. Nüüd saanud nad aru, et neil on ka kõhust tulu, ja hakanud uuesti tööle.“ Nüüd lepiti kokku, plebeid tulid Rooma tagasi, aga tingimusega, et patriitsid nende kasuks uuendusi ette võtavad. Neile anti õigus valida eneste keskelt kaks rahvatribuuni, kes kaitseksid nende õigusi ja kelle isik oleks puutumatu.

Rahvatribuunide võim oli võrdlemisi suur, kuigi neil oli õigus peamiselt keelata, aga mitte käskida. Neil oli õigus tühistada nii konsuli kui ka teiste ametnikkude korraldusi ja seisma panna senati ja rahvakoosoleku otsuseid. Rahvatribuunid kasustasid oma õigusi peamiselt juhtudel, kui plebeid taheti mitteseaduslikult sõjateenistusse võtta või võlgade eest orjaks müüa. Sel juhul ütles rahvatribuun oma veto, mis tähendab „keelan“, ja asi jäi teostamata. Et rahvatribuunid võiksid alati oma kohustusi täita ja plebeidele õiguslikku kaitset anda, siis pidi nende korter alati avatud olema kaitset otsivale nii päeval kui ööl. Kui keegi rahvatribuuni isiku või otsuse vastu hakkas, võisid nad vastuhakkaja vangistada ja isegi surma mõista. Sellised õigused olid rahvatribuunidel aga ainult rahu ajal ja Rooma linna piirides. Sõja ajal aga omandas täieliku tegevusvabaduse diktaator.

Rahvatribuuni ametisse panekuga paranes plebeide seisukord tunduvalt. Et nad aga olid üheõiguslust nõudnud ja see oli saavutamata, siis kestis rahulolematuus edasi ja isegi kasvav. Muutudes aja jooksul jõukamaks ja iseteadvamaks, jätkasid nad võitlust üheõigusluse saavutamiseks.

Kõigepealt alustasid rahvatribuunid rünnakut senise

kohtumõistmise viisi vastu. Kohtus mõisteti õigust rahva tava- ehk kombeõiguse järgi. Et kohtunikeks olid patriitsid, siis mõistsid need kohut oma seisuse huvides ja plebeide kahjuks. Üleskirjutamata õigust oli kohtunikel kerge nii ja teisiti väänata. Nüüd nõudsid tribuunid seaduste kirjapanekut, et kõik teaksid ja tunneksid neid. A. 450 jõudsidki plebeid niikaugele, et senat tegi ülesandeks kümnele mehele üles kirjutada maksvad seadused. Selle kõrge ülesande täitsid need kahe aasta jooksul. Seadused kirjutati 12 tahvlile ja pandi välja foorumile, kus rahvaüksusele kõnelejad üles astusid. Seal olid nad kõigile kättesaadavad tutvumiseks. Neid „12 tahvli seadusi“ loeti ka Rooma koolides ja õpetati nii rahvale tundma. Kaheteistkümne tahvli seadused olid aga siiski väga karmid, nii nagu seda olid ka Ateenas esimesed kirjutatud seadused. Endised võlaseadused jäid püsima. Plebeid ei saavutanud nende seadustega mingisuguseid uusi õigusi. Kuid vaatamata kõigile puudustele on 12 tahvli seadused siiski Rooma esimesed seadused, millele hiljemini lisandusid inimlikumad ja paremad.

Kuid võitlus mõlema kihi vahel kestis edasi endise visadusega. Plebeid oskasid kasutada ära juhuseid, mil riik oli sõjaseisukorras või muus raskuses, et nõutada endile õigusi patriitsidelt. Nii kaotati veidi hiljem abi elu keeld. IV sajandil said plebeid ka riigimaade kasutamise õiguse ja vaestele anti 2 jagerit ja enamgi maad eraomandiks. Seega plebeide majanduslik olukord paranes ja maanälg vähenes. Ka poliitiline olukord muutus plebeide kasuks. Ka siin saavutasid nad rea järeleandmisi. 366. a. saavad nad õiguse saada valitud konsuliks, hiljemini hakkavad nad pääsema ka teistesse riigiametitesse. A. 300 avaneb neile ka viimane, kõige kauem suletud olnud koht, preestriamet.

Nii saavutasid plebeid patriitsidega üheõiguslikkuse nii poliitilisel kui ka majanduslikul alal visa ja kauakestva võitluse järel. Selle võitluse lõpptulemus oli riigile ülikasulik. Seesmisel võitlusel kadusid mõneks ajaks ja ühine rooma rahvas võis asuda hiilgavaile välissõdadele, pinda valmistades Rooma suurriigile — maailmariigile.

2. Roomlased saavad Itaalias ülemvõimu.

Roomlased vallutavad Kesk- ja Põhja-Itaalia. Samal ajal kui seisused omavahel võitlesid, sõdisid roomlased siiski üksmeelselt välisvaenlastega. Alul tuli noorel vabariigil pidada

kaitsesõda, s. t. tagasi lüüa pealetungivaid vaenlasi. Alul käis roomlaste käsi halvasti, kuid ometi suutsid nad säilitada oma vabaduse ja võisid ise hakata peale tungima teistele rahvastele. Seda tegema sundis neid maapuudus, sest rahvaarv kasvas kiiresti.

Tugevamaiks vastaseiks olid roomlastele etruskid, roomlaste naaberrahvas. Kaua sõdisid roomlased, enne kui nad latiinide abiga suutsid vallutada etruskide maa.

56. joonis. Rooma sõdurid ja nende varustus.

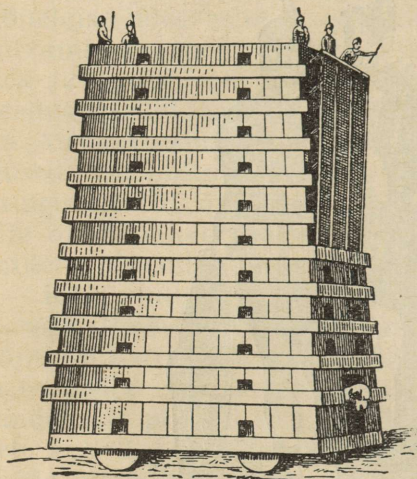
Etruuria vallutamise järel seisis sõda gallialastega möödapääsetamatult ees. Purustanud roomlaste väe, tungisid gallialased riisudes ja põletades Rooma. Muinasjutt räägib sellest järgmist. Kui gallialased jõudnud Rooma, olnud see päris tühi, rahvas olnud puha põgenenud. Ainult 80 senatiliiget istunud oma autoolidel foorumil liikumatult kui marmorkujud. Nad ei olla tahtnud põgeneda ja pidanud paremaks surra, kui vaenlane peaks linna vallutama. Vanad ja auväärased senaatorid surmatud vaenlase poolt. Linn riisutud puhtaks ja pistetud viimaks põlema. Vastu pannud ainult Kapitooliumi kindlus, milles olnud salk julgeid roomlasi. Kindluse templi juures pidanud roomlased vana kombe järgi hanesid, sest need olnud jumalanna Juno armsamad linnud. Kord öösi, kui vaht magama jäänud, roni-

nud gallialased järsku mööda kaljuseina üles. Nad oleksid peaaegu kindluse pääsenud, kui mitte haned poleks kaagutama hakanud ja kindluse kaitsealga üles äratanud. Vaenlane löödi tagasi. Hanesid hakati siit peale pühadeks lindudeks pidama, sest nad päästsid Rooma. Gallialased piirasid Kapitooliumi kindlust edasi. Et vaenlasest lahti saada, maksnud roomlased gallialastele 1000 naela kulda. Kui parajasti kulda kaalutud, visanud gallialaste pealik oma mõõga kaalupommide juurde, lausudes ise: „Häda võidetuile!“ Roomlased

andnud ka sellevõrra kulda juurde, mille järel gallialased lahkunud rikkaliku saagiga.

Hiljemini läks roomlastel siiski korda gallialasi võita ja oma riigi piire Alpideni nihutada.

Ka lõunasihis laiendasid roomlased oma piire. Seejuures liitusid roomlased kord ühe, kord teise naaberhävaga, nii kuidas neile kasulik näis. Esialgu astusid nad liitu samniitidega. Saavutanud ülemvõimu Latiumis, tungisid nad edasi lõuna poole. Nähes Rooma vägevust, alistusid mõned

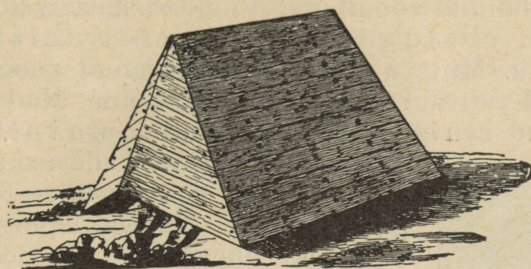

57. joonis. Piiramistorn ühes tõstesillaga ja müüri lõhkumise seadise-ga.

Kampaania linnad vabatahtlikult Roomale. Kampaania oli väga viljakas maa ja seda ihaldasid enestele ka senised Rooma liitlased samniidid. Sellest tulid pikad samniitide sõjad, milles roomlased osutasid palju õhvrimeelsust oma isamaale. Nii näiteks konsul Decius Mus lahkunud üht preestrit pühitseda iseene ja vaenlaste väe allilma jumalatele. Lahingu alguses tormanud ta kõige esimesena vaenlase tihedaisse ridadesse. Varsti langes ta surmavalt haavatuna maha. Juhi kangelas-surm vaimustas roomlasi nii, et nad ülivahvasti võitlesid ja võidu saavutasid. Roomlaste vahvus ja kavalus andsid neile lõpuks võidu sõdades. Samniidid sunniti Roomaga lepingusse astuma ja nii sai Rooma ka Kesk-Itaalia üle võimule.

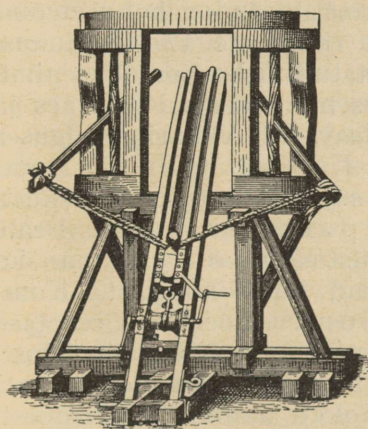
Lõuna-Itaalia vallutamine. Pärast samniitide sõdu kardeti roomlaste võimu kogu Lõuna-Itaalias. Sealsed kreeklaste poolt asutatud linnad alistusid peagi vabatahtlikult

Roomale. Ainult rikas Tarentumi linn ei alistunud, vaid otsustas vastu panna. Et linn aga omal jõul ei suutnud roomlastele vastu panna, kutsus ta abiks Epeirose kuninga Pyrrhose Kreekamaalt. Viimane oli väga kuulus väe-

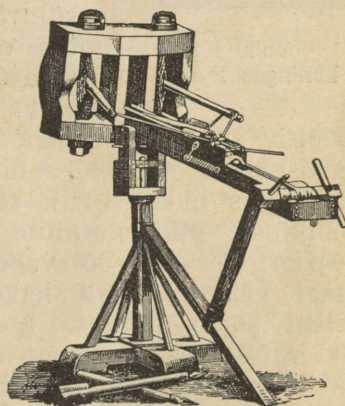

58. joonis. Kaitsekatus piirajaile.

pealik. Ta tuli Itaaliasse, kavatsedes luua Lõuna-Itaalias elavaist kreeklasist suuremat riiki. Tema suur vägi oli hästi relvastatud. Erilist hirmu sisendasid roomlastesse Pyrrhose

59. joonis. Ballist. Palgi- ja kiviheitemasin.

60. joonis. Katapult. Noolte heitmise masin.

sõjajelevandid. Kahes lahingus võitis ta roomlasi, kuid Pyrrhose enda kaotused olid teises lahingus nii suured, et ta olevat hüüdnud: „Veel üks selline võit, ja ma olen kadunud!“ Lõplikku võitu saavutamata läks Pyrrhos peagi tagasi kodumaale ja üksi jäänud tarentlased olid sunnitud linna roomlastele andma. Seega oli lõpetatud

Lõuna-Itaalia vallutamine ja roomlased olid peremehed kogu Apenniini poolsaare üle.

Roomlasi aitas neis sõdades võita lepinglaste toetus. Kuid vähemalt niisama tähtis oli roomlastele osav välispoliitika. Kunagi ei sõdinud roomlased mitme vastasega korraga. Alati oskasid nad eraldada üht vastast teistest, tehes temaga rahu. Mitte ainult võita ei osanud roomlased, vaid ka võidetud rahvaid oma võimu all hoida. Nad jätsid Itaalias võidetud rahvastele kaunis suure omavalitsuse ega

61. joonis. Epeirose kuningas Pyrrhos.

koormanud neid ränkade maksudega. Nad sõlmisid iga võidetuga eraldi ja isesuguse lepingu. Sellega lepinglaste huvid ei olnud ühesugused ja neil polnud ühiseid eesmärke Rooma vastu liitumiseks. Ajaloolased armastavad seepärast roomlaste kohta öelda, et nad ajasid „jaga ja valitse“ poliitikat.

Sõjaväe korraldus. Kuid kõik see poleks aidanud, kui roomlastel poleks olnud hästikorraldatud, kohusetruud sõjaväge. Iga roomlane 17–46 eluaastani oli kohustatud tarbe korral teenima sõjaväes. Vaesemad teenisid jalaväes ja rikkamad ratsaväes. Vabariigi alguses teeniti sõjaväes ilma palgata, oma toidu ja sõjavarustisega. Kui aga hiljemini sõjad muutusid kauakestvaks, siis hakkas riik sõdureile palka maksma. Peale roomlaste olid sunnitud sõjateenistusest osa võtma ka lepinglased. Sõjaväge juhatasid kaks konsulit. Kumbagi käsutuses oli kaks leegioni. Leegioni eesotsas seisid sõjatribuunid. Igas leegionis oli 4200 jalaväelast, 300 ratsameest ja pisut enam lepinglasi, peale nende veel käsitöölisi ja toiduvalmistajaid. Kokku umbes 10 000 meest. Tähtsamaks relviks olid oda ja mõök. Alul püüti vaenlast tabada odaga, millele järgnes võitlus mõögaga. Kaitseabinõudeks olid kilp, kiiver ja raudrüü, mis peasjalikult rinda kaitstes. Piiramise korral tarvitasid roomlased mitmesuguseid sõjamasinaid. Sõjaväes valitses vali kord, isegi kõige väiksemale eksimusele järgnes karistus. Korra valjusest sõjaväes on jutustatud näiteks järgmist. Ühes sõjas keelas üks konsul (Manlius Torquatus) igasugused kahevõitlused vaenlasega. Tema oma poeg alustas aga siiski kahevõitlust. Kuigi ta võitis tähtsa vaenlase, mõisteti ta sõnakuul-

matuse pärast oma isa poolt surma. Tegevas sõjaväes, kui lahingut polnud ette näha, ehtasid roomlased endile korrapärase laagri, mis oli kaitstud valli ja kraaviga. Niisuguses kindlustatud leeris oli sõjavägi hästi kaitstud vaenlase ootamatu kallale tungi vastu. Lahingus asusid jala väelased keskel, ratsaväelased mõlemal küljel. Jalamehed seati üles kolmes reas, kusjuures need, kes olid juba kauem teenistuses olnud ja suuremate sõjaliste kogemustega, asetati tahapoole. Kõik need kolm rida jagunesid väiksemaiks ühikuiks, kes seati üles vastavalt malelaua üht värvi ruutude asendile. Selline korraldus võimaldas sõjaväel suuremat liikuvust.

3. Suurte sõdade aeg.

Kartaago ja selle valitsemine. Tunise väina ääres, Põhja-Aafrikas, asetses Foiniikia asulinn Kartaago, mis oli asutatud foiniiklaste poolt IX s. lõpul e.Kr. Tema asend Vahe-merel oli ülisoodus kauplemiseks. Ta asetses küll Aafrikas, kuid oli ühtlasi väga lähedal Euroopale. Asetsedes Vahe- mere lõunaranniku keskpaigas vaikse ja sügava Tunise lahe ääres, oli ta loomulikult peatuskohaks laevadele, mis sõitsid ida- ja läänepoolsete sadamate vahel, või ka kaupade ümber- laadimise paigaks. Ka Aafrika sisemusest saabusid raskelt koormatud karavanid Kartaagosse, läbisid suurlinna tänavaid ning viisid oma kauba sadamasse laevadele. Kartaagolaste arvukad ja suured laevad liikusid igal pool, nii idas kui läänes, ja vedasid kõiki võimalikke kaupu Hispaania hõbedast Lääne- ja Põhjamere merivaiguni, Itaalia veinist Aafrika neegerorjadeni ja Kartaago enda riidekangasteni. Elava kaubanduse ja tööstuse tagajärjel kuhjusid Kartaagosse määratud rikkused. Jõukas linnriik võis pidada suurt laevastikku ja hulka palgasõdureid ning nende abil vallutada kaubandusli- kult tähtsaid Vahe- mere rannikuid. Kartaago omaski arvukaid asumaid Hispaania, Gallia, Korsika ja Sitsiilia rannikuil.

Kartaago oli vabariik, kuid teda valitsesid rikkad kaupmehed. Linna rikkam kiht oli mõõtuandev kõigis asjus. Küll oli ka siin rahvakoosolek, kuid sellel ei olnud kuigi suurt võimu. Ta tuli kokku ainult siis, kui ametnikud heaks arvasid teda kutsuda, ja andis selliseid otsuseid nagu temalt sooviti, sest linna vaesem kiht oli rikaste ametnik- kude mõju all. Rahvas valis iga aasta kaks kuningat, kellel oli piiratud võim. Riiki juhtis vanade perekondade

esindajaist koosnev 500-nõukogu. Kõik ametid olid aga rikaste kaupmeeste ja nende mõjualuste käes. Kreeka keeles tähendab sõna „plutos“ rikast ning kreeklased nimetasid sellist valitsuskorda, nagu oli Kartaagos, plutokraatiaks.

Kartaago riigi rikkus oli tingitud sellest, et võeti allahoidetud rahvailt suuri makse ja ka sisseveetavalt kaupadelt tolle. Et riigil oli raha palju ja juhtival kohal olid kaupmehed, kes sõdida ei armastanud, vaid ainult oma elu mugavaks tegemise eest hoolitsesid, siis ei olnud kartaagolastel oma sõjaväge, vaid nad palkasid enestele tarbe korral sõdurid. Neil oli aga seevastu hulk sõjaselevante ja sõjamasinaid. Erilist tähelepanu oli pööratud aga sõjalaevadele, millede abil oli ju võimalik kindlustada oma võimu merel, kaitseda oma kaubandust kõikjal, kus tarvis.

Puunia sõjad. Sõja põhjusi. Sõja põhjuseks oli Rooma ja Kartaago kaubanduslik võistlus ja mõlemate riikide püüd end esivõimuna kehtima panna Vahemerel. Rooma ja Kartaago vahekord oli alul päris hea. Nad olid vaheti isegi liidus ühiste vastaste etruskide ja kreeklaste vastu. Vahekord aga halvenes peagi selle järel, kui roomlased võitsid Lõuna-Itaalia ja sealsed Kreeka linnad, kes olid tülrikaiks võistlejaiks Kartaagole kaubanduses. Ka hakati Latiumis enam ja enam ehitama laevu ning looma kaubanduseid Sitsiilia, Sardiinia ja Korsika ning Lõuna-Prantsusmaaga, ehk nagu sel ajal öeldi — Galliaga. Et roomlased kohtlesid võidetud rahvaid palju pehmemini kui kartaagolased, siis hakkasid kartaagolased tõsiselt hirmu tundma, et nende asumaad alistuvad roomlastele. Muidugi ei meeldinud kartaagolastele sugugi ka roomlaste laevasõidud ja kaubanduse suurenemine. Oli karta, et roomlaste võistluse tõttu ei saa tulevikus Kartaago kaupmehed ja laevnikud nii suuri kasusid kui seni. Selleks, et oma kontrolli alla saada meresõitu Messina väinas ning seega Vahemere ida- ja lääneosa vahel üldse, püüdsid kartaagolased vallutada kogu Sitsiiliat, kus peale kartaagolaste asumaade leidis veel kreeklaste asulinnu. Sellega ei võinud leppida muidugi roomlased. Nad kartsid Kartaago poolt laevasõidu kitsendusi Messina väinas ja kartaagolaste tungimist Sitsiiliast Lõuna-Itaaliasse. Kaalul oli küsimus, kumb riik suudab end Vahemerel maksmata panna esivõimuna, kummast kujuneb maailmariik.

Sõdijate jõud. Kui sõda puhkes, olid mõlemal riigil võrdsed sõjalised jõud. Kartaagol oli hea merivägi, roomlastel aga neist palju parem jalavägi. Roomlaste kasuks

rääkis veel asjaolu, et rooma sõjavägi koosnes ainult oma-dest kodanikest ja liitlasist, seega rooma rahvas ise kui üks rahvas astus oma huvide ja kodumaa eest välja, täis kodumaa-armastust, kuulsusiha ja isiklikku vaprust. Neil oli kaalul iseenese hüveolu pärast sõda, oma kodumaa majanduslik õitseng või kiratsemine. Kartaago palgasõdurid aga sõdisid ainult palga pärast. Neil isiklikult polnud kaalul muud kui oma elu. Seepärast sõdisid nad vaimustusega ja huvita. Sõjakäigule oli ka tähtis, kummale poole saavad hoiduma Sitsiilia kreeklaste.

Esimene Puunia sõda algas Sitsiilias a. 264 ja kestis 23 aastat. Roomlastel oli selles sõjas edu kartaagolaste suurte eksisammude tõttu. Vaatamata oma suurele laevastikule ei takistanud nad roomlasi oma väge Sitsiiliasse viimast. Oma vägesid ei saatnud nad Sitsiiliasse ka küllaldaselt määralt ega osanud Kreeka asulinnade poolehoidu võita, vaid lasksid neil roomlaste poole üle minna. Ehkki roomlastel oli sõja alguses väike laevastik, muretsesid nad sõja kestel laevu juurde ja leiutasid abinõu, kuidas oma maaväge kasustada ka merejahinguis. Nimelt võtsid roomlased tarvitusele kartaagolastele tundmatud laevu ühendavad sillad, mis võimaldasid roomlasil tungida vaenlase laevadele ning sõdida merel samuti kui mandril. Selle kõige tagajärjel olid roomlased võidukad. Roomlased arvasid selle järel peagi kartaagolastega valmis saavat ja saatsid heas usus oma väe laevadega otse Aafrikasse, et seal vastast lõplikult lüüa. Kuid see ei õnnestunud. Kartaagolased purustasid siin Rooma väe täielikult. Sitsiilias aga kestis võitlus edasi kaua, kuni viimaks ühe suurema vastupanu järel kartaagolased lõplikult alistusid. Mõlemat poolt oli sõda tublisti kurnanud ja mõlemad riigid soovisid rahu. Roomlased tegidki seepärast kergeil tingimustel rahu. Kartaago loobus Sitsiiliast ja maksis roomlastele hiiglasuure sõjamaksu (umbes 14 milj. Ekr.).

Mõni aasta hiljem, vaatamata sellele, et oli rahu tehtud, vallutasid roomlased Kartaagole kuuluvad Sardiinia ja Korsika saared. Esimesest Puunia sõjast väsinud Kartaago ei võinud vastata sellele sõja alustamisega. Sardiinia ja Korsika kaotamine andis Kartaago kaubandusele ja Vahe-mere üle valitsemisele suure hoobi, oli aga ülisoodus Rooma kaubandusele ja kaupmeestele.

Teine Puunia sõda. Kartaago, kes oli kaotanud esimeses sõjas nii maa-alasid kui ka võimu, püüdis seda heaks teha vallutustega mujal, nimelt Hispaanias. Juba vare-

mini oli kartaagolastel siin asumaid, kust nüüd oli kerge edasi tungida. Kartaago väejuhid Hamilkar ja Hasdrubal löid siin suure asumaa, mis oma hõbedakaevanduste tõttu ja maksude näol andis Kartaagole palju suuremat sissetulekut kui kadunud provintsid kokku. Pärast Hamilkari surma sai vägede juhatajaks tema poeg Hannibal.

Juba üheksa-aastasena võttis isa Hannibali kaasa Hispaaniasse, kus ta laagrielus üles kasvas. Enne ärasõitu laskis isa oma armastatud poega jumalate altari ees vanduda, et ta kogu eluajaks jääb roomlaste vaenlaseks. Hannibal täitis töotuse täpsalt. Hispaanias õppis ta isa lähemal juhatusel sõjakunsti tundma. Ta tegi suure huviga kõik tarvilikud sõjaväelised harjutused läbi, jõudes teistest kaugelt ette ratsutamises, ujumises, jalakäimises ja vehklemises. Hannibal ei tundnud hirmu janu, nälja ega vaevarikaste käikude ees. Ta ei armastanud mõnususit. Teda võis sageli leida magamas palja maa peal esimeste vahipostide juures. Hannibal oli sõjamehena mitte ainult kõige liikuvam, vaid ka kõige targem. Seepärast usaldas teda sõjavägi rohkem kui kedagi teist.

Kartaago asumaade põhjapiiril asetses rikas linn Saguntum. Otsustanud kogu Hispaania idaranniku vallutada, piiras Hannibal Saguntumi ümber ja vallutas selle tormijooksuga. Selle järel kuulutasid roomlased, kes olid Saguntumiga kaitselepingus, kartaagolastele sõja. Nii algas sõda uuesti. Sõda peeti alul Hispaanias. Hannibal aga oli veendunud, et roomlasi võib hävitada ainult nende eneste kodumaal, Itaalias. Ta liikuski a. 218 e. Kr. hästikorraldatud väega üle Pürenee mägede Lõuna-Prantsusmaale. Siit tungiti edasi Alpide suunas. Alpidest üleminek kestis 15 päeva. Väga vaevarikas oli see teekond. Korralikke teid üle mägede polnud. Sõdurid liikusid sageli mööda kitsast teerada mäekülgedel ja kaljuservadel. Surm varitses igal pool. Polnud kuski näha ei haljendavaid puid ega rohtu. Ainult hiiglamäeharjad, millede küljed kaetud jää- ja lumevaljadega, vahtisid vastu. Sõjaväele peatus- ja puhkekohti leida oli raske. Hulgakaupa langes ronimisest väsinud sõdureid kuristikku. Samuti hävis palju moonakoormaid ja sõjalevante. Kuid Hannibali käsk kõlas vahetpidamatult, sundides sõdureid edasiminekuks. Kui ta Põhja-Itaaliasse jõudis, oli järele jäänud pool ta sõjaväest. Siiski tungis Hannibal edasi. Põhja-Itaalias võitis ta roomlasi Ticinuse ja Trebia jõe ääres ning jäi siis talvekorterisse. Järgmisel

varakevadel tungis puunlaste vägi lõuna poole ja lõi roomlasi Trasimenuse järve ääres (a. 217), mille järel tee Rooma vabanes. Viimast ei hakanud ta siiski piirama, vaid liikus oma vägedega Lõuna-Itaaliasse. Ta lootis, et sealised rahvad endid roomlastest lahti ütlevad ja kartaagolasi seega võita aitavad.

Roomlased omalt poolt tegid kõik, et vaenlast hävitada. Kord õnnestunud neil Hannibali isegi sisse piirata. Viimane käskinud aga mitusada härga kindlaksmääratud kohta koguda, nende sarvede vahele kuivi oksid siduda ja härjad siis roomlastele õhtu hilja vastu ajada. Parajal ajal pistetud oksad põlema. Roomlased arvanud, et kartaagolased peale tungivad, ja koondanud oma jõud, Hannibali kavalust märkamata, härgade vastu. Samal ajal tunginud Hannibal oma vägedega peale teisest kohast ja pääsenud sel teel raskest seisukorrast. Roomlased ei suutnud küll Hannibali vägesid võita, kuid nad käisid alatasa vaenlase kannul, püüdes viimast väsitada ja selle üksikuid osi ootamatult tabada ja hävitada. Roomlastele niisugune ettevaatlik ja kõhklev sõjapidamine ei meeldinud. Senat oli omas usus võidusse kõikumatu ega mõelnudki rahuläbirääkimisi alustada. Vägede juhatajaks määrati energiline konsul Varro, et otsustava lahinguga sõjale lõpp teha. Lõuna-Itaalias Cannae juures põrkasid mõlemad väed kokku (a. 216 e. Kr.). Algas verine lahing. Ka siin sai Hannibal täieliku võidu. Roomlased kaotasid 70 000 meest, mis oli selle aja kohta väga suur arv. Paistis, nagu oleks Rooma riik kokku varisemas. Samal ajal aga seisis Hannibal oma kuulsuse tipul. Temast rääkisid kõik. Paljud alistatud rahvastest Itaalias löid Roomast lahti. Siiski polnud Hannibalil julgust minna Rooma piirama. Piiramismasinateta oleks suudetud vähe ära teha hästikindlustatud linna all: puudusid piiramistornid, kiviheitemasinad ja müüri lõhkujad. Nii tekkis seisak sõjapidamises. Oli küsimus, kumb võidab. Roomlased jätkasid sõda kaotustele vaatamata. Vabatahtlikkudest annetest ja suurendatud maksudest sai senat küllaldaselt raha sõjakulude katteks. Sõjateenistusse kutsuti kõik teenistuskõlblikud mehed, isegi 17-aastased. Ka orje lasti vabaks ja võeti väeteenistusse. Kunagi polnud roomlased nii suurt isamaa-armastust üles näidanud kui sel raskel silmapilgul. Roomlaste väed kuulsu pealiku Cornelius Scipio juhatusel läksid lõpuks üle mere ja hakkasid Kartaagot piirama. Kartaagolased kutsusid Han-

nibali küll Itaaliast appi, kuid see oli hilja. Zama linna juures löödi otsustav lahing a. 202 e. Kr. Tehtud rahu- lepingu järgi pidi Kartaago veel mitu korda suuremat sõjamaksu maksma kui esimese Puunia sõja lõpul. Hispaania muutus täiesti Rooma provintsiiks. Kartaago tohtis edaspidi sõdida ainult Aafrikas ning sealgi ainult roomlaste loal. Kartaago sõjalaevastik, üle 400 laeva, anti roomlastele välja. Roomlased sõitsid selle hiiglalaevastikuga ulgumerele ning süütasid seal laevad põlema. Ja ühes Kartaago sõjalaevastikuga hävis alaliseks tema vägevus ning kaubanduslik lähtsus. Läänepoolse Vahemere isandaiks muutusid täiel määral roomlased. Kartaago elas edasi kui välispoliitiliselt tähtsusetu põllumajanduslik riik.

Roomlaste vallutused Idamail. Hannibali surm. Pärast teist Puunia sõda pääses riiki juhtima Hannibal. Vaatamata raskele rahutingimusile näis Kartaago Hannibali juhtimisel siiski kosuma hakkavat. Roomlased hakkasid peagi kartma, et Hannibal võib uuesti muutuda neile hädaohtlikuks, ning nõudsid ta väljaandmist. Siis pages Hannibal kodulinnast ära Süüria kuningakotta, kus ta lahket vastu võttu leidis. Kuid siiaagi jõudsid pea järele roomlased, kes pärast II Puunia sõda vallutasid Makedoonia ja Süüria „Aasia“ provintsi Väike-Aasias. Süüria kuningas ei julgenud nüüd ka enam Hannibali kaitseda. Linnast linna põgenes Hannibal, kõikjal roomlaste poolt jälitatuna. Lõpuks nähes, et ta roomlaste vastu enam midagi teha ei suuda, ning kartes nende kätte langeda, surmas ta enda mürki võttes. Tema viimased sõnad olid: „Nüüd vabastan ma siis roomlased hirmust minu ees.“

Kolmas Puunia sõda. Teine Puunia sõda oli olnud roomlaste rahvuslikuks kaitsesõjaks. Kui nad oleksid kaotanud, siis oleks nende vabariik hävitatud. Kuid järgnenud sõjad Idamail võttis Rooma juba ette maade vallutamise, maailmariigi loomise sihiga. Roomlased võidavad Makedoonia kuninga, Süüria valitseja ning moodustavad võidetud maadest omad provintsid. A. 146 toimub ka Kartaago lõplik hävitamine.

Kartaago, kes oli loobunud auabneist võimupüüetest, kosus siiski sõjahaavadest pea ja piirdus põllunduse ja kaubandusliku tegevusega. Roomlased kartsid, et ta võiks kord jälle saada majanduslikult tugevaks riigiks. Selle kujutlusega ei suutnud roomlased enam leppida. Kartaago hävitamise mõte oli juba sügavalt pesitsenud Rooma rahvas, nii

et ei suudetud enne rahuneda, kui kord kardetav vaenlane oleks lõplikult hävitatud. Roomlane Cato olevat iga oma kõne senatis lõpetanud sõnadega: „Muu seas arvan, et Kartaago tuleb hävitada.“

Kartaago ei soovinud sõda ja püüdis kokku leppida igas suhtes roomlastega, kuid see polnud enam võimalik. Alandlikult palusid kartaagolased rahu ning lubasid täita roomlaste soovid. Nad andsid oma sõjalaevad ja relvastise roomlastele välja ning jäid nii täiesti kaitseta. Nüüd aga suurendasid roomlased oma nõudmisi veelgi. Nad käskisid kartaagolasi oma linna maha lõhkuda ning elama asuda 15 kilomeetrit rannast eemal.

Nüüd mõistsid kartaagolased, et roomlased tahavad nende riiki täiesti hävitada. Nagu üks mees tõusid nad üles. Päevad ja ööd ehitati linnas palavikulise rutuga sõjamasinaid ning sepitseti relvi. Kodanikkude ohvrimeelsus ei tundnud piiri. Algas võitlus elu ja surma peale. Üle kahe aasta kaitsetesid kartaagolased endid Rooma sõjaväe piiramise vastu, kuni lõpuks hirmus nälg tegi nõrgaks vahvad linnakaitsejad. Scipio noorema juhatusel õnnestus roomlastel linna tungida. Maja maja järel pidid nad relvadega vallutama. Palju linnakaitsejaid, nende seas ka naisi, läks vabasurma. 700 000 elanikust jäid ellu ainult 50 000. Roomlased tegid nad orjadeks. Linn aga süüdati põlema. Üle kahe nädala lõomasid hiiglaaidad ja paleed. Uhke linna põlemine pakkunud nii masendavat pilti, et isegi võitjate väejuht Scipio nutma puhkenud ning sellest kõnelnud, et kord Roomagi võib hukkuda nagu paljud tugevad linnad ja riigid. Pärast linna põletamist lugesid roomlaste preestrid õudseid needusi varemete üle ning linnaala künti üles. Uus vallutatud maa-ala muudeti Aafrika provintsiiks. Ka Väike-Aasias langes Pergamoni riik varsti Roomale. Roomast saigi nii suur maailmariik.

4. Rooma maailmariigina.

Provintside valitsemine. Vallutatud maa-alasid, mis asetsevad väljaspool Itaaliat, nimetasid roomlased provintsideks. Puunia sõdade lõpul oli roomlastel seitse provintsi: Sitsiilia, Sardiinia ühes Korsikaga, Gallia, Hispaania, Makedoonia ühes Kreekamaaga, Väike-Aasia ja Aafrika.

Provintse kohtlesid roomlased palju hoolimatumalt kui võidetud alasid Itaalias. Nende senine kord hävitati ja loodi

uued valitsused, mille eesotsas seisid rooma ametnikud. Provintsi kõrgemaks valitsejaks oli prokonsul, kelle saatis Rooma senat üheks aastaks. Et nad ametis olles palka ei saanud, siis püüdsid nad sissetulekuid hankida ülekohtuselt raha nõudes elanikelt. Neil oli provintside üle piiramatu võim. Mitte ainult ametnikud, vaid ka Rooma riik ise kurnas oma provintse. Paljud kunstivarad viidi provintsidest Rooma, kaevandused võeti Rooma riigi kätte, samuti endiste kuningate maad. Provintside eriliseks nuhtluseks aga olid maksurentnikud. Rooma provintses ei kogunud nii nagu meil ametnikud makse kokku, vaid rahamehed, kes senatile aastas maksid teatava summa ja selle eest said õiguse provintsi rahvastikku maksustada. Harilikult renditasid need selle õiguse veel edasi ja palkasid hulga ametnikke, kes rahvast otse röövivad. Igaüks pidas silmas vaid oma kassu. Kui rahvas muidu ei tasunud omi makse, siis võeti vägivallega.

Kuid Rooma üksnes ei laastanud provintse, vaid levitas sinna ka rooma kultuuri. Nii ehitati provintsidesse teid, kanaleid, sildu, asutati sadamaid ja linnu ühes veevärgiga, üldisi saunu, templeid, turuhooneid, teatreid jne. ehitati rooma viisi järgi. Ka levitasid roomlased omi kombeid, keelt ja — mis veel tähtsam — rooma õigus pandi kõikjal kehtima.

Seisused maailmariigi ajal. Kui õiguslik vahe plebeide ja patriitside vahel kadus, ei kadunud seega igasugused ühiskondlikud kihitised, vaid ainult muutusid. Patriitsid ja plebeid olid eraldunud põlvnemise järgi Rooma asutajaist või hiljemini tulnud elanikest. Nüüd tekkisid uued kihid, mille aluseks said varanduslikud vahed, rikkus või vaesus. Kasu patriitside ja plebeide vaheseinte kadumisest said ainult rikkamad ja väljapaistvamad plebeid, kes pääsesid nüüd riigi kõrgeile ameteile. Rikkad ja teenekad plebeid moodustasid nüüd ühes jõukamate patriitsidega uue aristokraatia — nobileteedi. See uus kiht püüdis ainult enese kätte saada tähtsamaid ameteid ja viis lõpuks läbi seaduse, et ainult nende hulgast valiti senaatoreid. Nii kujunes otse senaatorite seisus. Õigus senaatoriks saada läks aja jooksul vaid üksikute perekondade kätte. Nobileteeti kuulus peale senaatorite seisuse veel ratsanikkude seisus — rahaaristokraatia. Need olid endised jõukad ratsaväelased, kes Rooma sõjaväes suutsid teenida tasuta ratsanikuvastustisega, mis oli kallim jalamehe omast. Hiljemini, kui nad enam sõjaväes ei teeninud, s. t. kui hakati seks tarvi-

tama liitlasi, hakkasid nad tegelema kaubandus- ja raha-tehingutega, muutudes kaupmehiks ja pankureiks. Et nad rikastusid, siis seega sai neist väga mõjukas kiht. Nad olid vastuolus suurmaaomanikkudega, kes peamiselt kuulusid senaatoriseisusse.

Majandusliku elu muutus. Suurrahamehed, kes tegelesid igasuguste äriliste tehingutega, olid loomulikult huvitatud ka Rooma maa-alade suurenemisest. Uute maade vallutamise-ga arenes neil võimalus uutel aladel kaubelda ja uusi maid eneste huvides kasustada. Seepärast mõjustas see kiht alati sõdade tekkimist, lootes neist kõige enam kasu.

Roomlased oskasid kõigiti ära kasustada oma riigi asendit Vahemere ääres. Kaubeldi peamiselt merd mööda. Kaubavedu merel oli väga kiire ja odav, kuid nõudis muidu suurt kapitali, sest seks tuli laevu muretseda ja neid kaitseda meriröövlite vastu, kes liikusid Vahemerel. Kaubeldi kõikide võimalikkude ainetega, mida omalt maalt või provintside-st saadi. Kreekast saadi kaubaainena marmorit, pronksi, veini jm. Idamaadelt toodi maitseaineid, ehteid jne. Vilja aga veeti Itaaliasse Sitsiiliast, Aafrikast ja Egiptusest.

Suurmaapidamine. Mainitud maadest toodi vilja sisse seepärast, et oma maapind andis keskmist saaki, kuid mitmes provintsis oli maapind soodsam viljakasvatuseks ning vilj seepärast väga odav. Loomulikult ei tahtnud pealinna pagarid osta kallist vilja Itaaliast, kui provintside-st sai seda väga odavasti. Odav välisvilja sissevedu mõjus eriti halvasti Itaalia väikemaapidajatele, kes Rooma turul said oma jahu eest nüüd nii väikest hinda, et saadud rahast ei jätkunud hädavajalikekski ostudeks. Talupoegade viletsust suurendasid veel alalised sõjad. Olgugi et hiljemini hakati tasu maksma sõjateenistuse eest, ei suutnud talupoeg siiski selle tasu eest korda seada oma talu, mis oli korratusse jäänud sel ajal, kui ta ise sõjas viibis. Eriti laastavalt mõjusid väikepõllupidajatele sõjad Hannibaliga. Need sõjad kestsid kaua ja nõudsid palju mehi. Et sõdu peeti kodumaal, siis laastasid need ka palju talusid. Kui Rooma talupoeg 10, 15 või isegi 20 aasta pärast tuli koju sõjast, kus ta vahvalt oli võidelnud isamaa eest, leidis ta oma pere kadunud, hooned hävitatud, põllud võsastunud. Uut talumajapidamist rajada oli väga raske, sest oma töövilja eest sai talupoeg turul väga madalat hinda. Katsudes korda seada oma talu, sattus roomlane aina võlgadesse. Vaesunud talupojel ei jäänud lõpuks muud üle, kui omad maad müüa võlgade tasuks rik-

kamatele ja ise minna Rooma või teistesse linnadesse õnneotsima. Nii oli rikastel võimalik omi maid suurendada. Viimaseid suurendati ka veel ühismaade arvel. Nende maade kasustamine oli aja jooksul kujunenud rikaste eesõiguseks. Pika kasustamise järel harjuti neile vaatama kui omadele ja liidetigi ühismaa tükke omade põldudega. Nii tekkisid suured mõisad — latifundiumid. Et põlluharimine enam viljahinna odavuse tõttu end ei tasunud, siis hakkasid suurmaaomanikud aedvilja ja karja kasvatama. Neis mõisus, kus siiski veel vilja kasvatati, tegid tööd orjad.

Orjapidamine. Orja töö oli odavam kui talupoja oma, kes oma töö eest rohkem tahtis saada. Nii kadusid väikemaapidajate talud hoopis Itaalias, andes aset orjapidamisele. Orjade hulk kasvas eriti vallutussõdade tagajärjel, kus sõjavangid muudeti orjadeks. Et orje oli palju, siis oli ka nende hind III ja II s. e. Kr. väga odav. Tugevamad ja tervemad orjad saadeti maale mõisusse tööle. Rooma orje koheldi väga halvasti. Neid peeti otse loomade asemel, sunniti tööle karmilt ja halastamatult. Püha ega puhkust orjadele ei lubatud. Neil ei tohtinud ühtki isiklikku soovi ega mõtet olla. Iga väiksemagi vastupanu puhul karistati neid valjult, pandi näiteks ahelasse, seoti ülestõstetud kätega tulpade külge, sunniti alasti seisma kõrvetava päikese käes jne. Neid toideti ja rõivastati äärmiselt halvasti. Ori oli täiesti peremehe oma, kes temaga teha võis, mis tahtis, isegi teda tappa. Ori ei olnud inimene, vaid asi. Haritumaid orje tarvitati linnades igasugustes majapidamistöodes ja ka tööstuses. Harilikult olid sellised orjad kallimad, kes oskasid mingit erilist ametit. Eriti hinnati kreeklasi nende kõrge hariduse pärast. Sageli kasustati neid laste õpetajateks, sekretärideks ja muudeks sellisteks töödeks. Et orjad olid peremehe omand ja see nendega teha võis, mis soovis, siis võis ta neid ka vabastada orjusest, kui tahtis. Vabastatud orjast sai siis klient ja nende järeletulijaist juba täisõiguslikud riigikodanikud. Et Rooma riik palju maid vallutas, siis oli ka sõjavangidest orje väga mitmesugusest rahvusest. Vabastatutena muutsid nad õige kirjuks Rooma elanikkonna rahvusliku koosseisu.

Proletariaat. Talude minek mõisnikkude kätte jättis talupoja tegevuseta, sest tema tööjõudu maal ei vajatud, töö tegid mõisas orjad. Valguti linna, lootuses leida siin tööd. Kuid seda linnades leida oli veelgi raskem. Linnades oli igapäev juba oma tegevusala ning tööstuses aeti läbi orjade odava

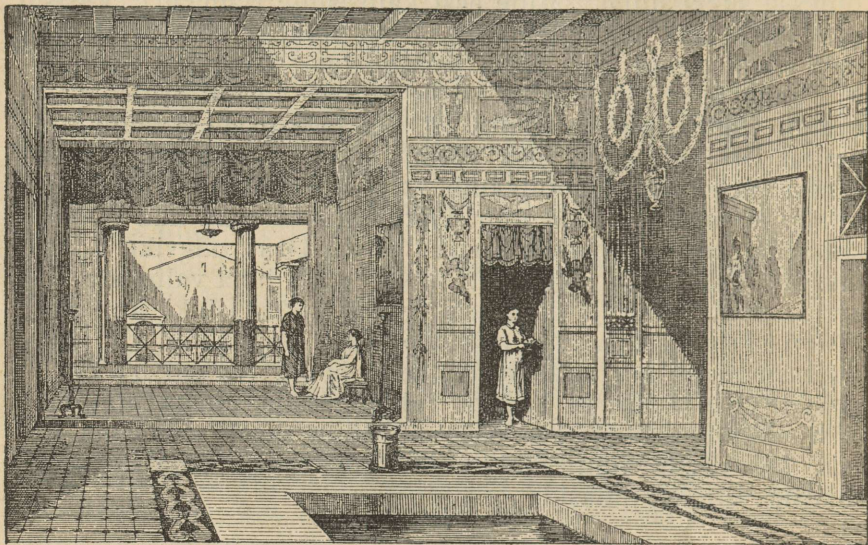
tööjõuga. Linna tulnud maatamehed jäid nüüd täiesti ilma tööta. Aja jooksul moodustus vaesunud, tegevuseta talupojast ja vabastatud orjast eriline tööta rahvakiht — proletariaat, kes elas tööta viletsais hurtsikuis ja mustades hämarates üürikasarmutes, palju inimesi koos ühes toas, nii et vaevalt oli ruumi seal liikuda. Haigusidud leidsid tihti soodsat pinda proletaarlaste keskel, kes surid mitmesugustesse taudidesse suuri hulgi. „Mille eest kaitsesime isamaad?“ küsisid nad üksteiselt rahulolematult. Oma nukras elus ei ihanud nad enam muud kui „leiba ja lõbustusi“ ning valitsus püüdis teataval määral täita nende soove, kartes proletariaati muidu väga rahutuks muutuvat. Sel tegevuseta kodanikkude massil oli aga õigus osa võtta rahvakoosolekuist. Nemand saidki aja jooksul ametnikkude valimisel mõõtuandvaiks. Valimistel ei juhtinud neid üldriiklikud huvid, vaid nad pooldasid seda, kes neile andis suuri lubadusi tuleviku kohta, tagades tasuta toitu ja lõbustusi, või andis juba valimiste ajal neile sööki, raha ja kingitusi. Seda kasustasidki auahned, võimule püüdjad, ja ostsid proletariaadi hääli, s. t. maksid tasu neile, kes hääletasid nende poolt. Nii sai hääletemüümine tööta ja koduta rahvamassile üheks ülalpidamise abinõuks. Riiki aga pääsesid nüüd sageli valitsema isikud, kes riigile ainult kahju töid, liiga palju oma isiklikke kasusid silmas pidasid.

5. Roomlaste elu-olu.

Kodune elu. Kuningate ajal ja vabariigi alguses oli roomlaste elu väga lihtne. Rooma linn koosnes peaaegu ainult savist või palkidest ehitatud hüttidest, mida katsid kõrged õlgkatused. Igas majas oli vaid üks ainuke elutuba. Koldest tõusev suits pääses välja läbi ukse, sest korstnat ei tuntud. Maja ümbritsesid laudad. Läbi Rooma linna liikusid tänavail karjad karjamaale ning koju. Tänavad olid kitsad, kõverad ja sillutamata, väga viletsad. Eriti vihmastel aegadel oli raske neist läbi pääseda pori tõttu. Ka kõik praht ja mustus heideti tänavale. Kõik rooma kodanikud, ka tähtsamad ametnikud, harisid tol ajal ise põldu. Palju sajandeid olid roomlased siiski ainult talupojad, alles hiljemini hakkasid tekkima elukutselised kaupmehed ja käsitöölised.

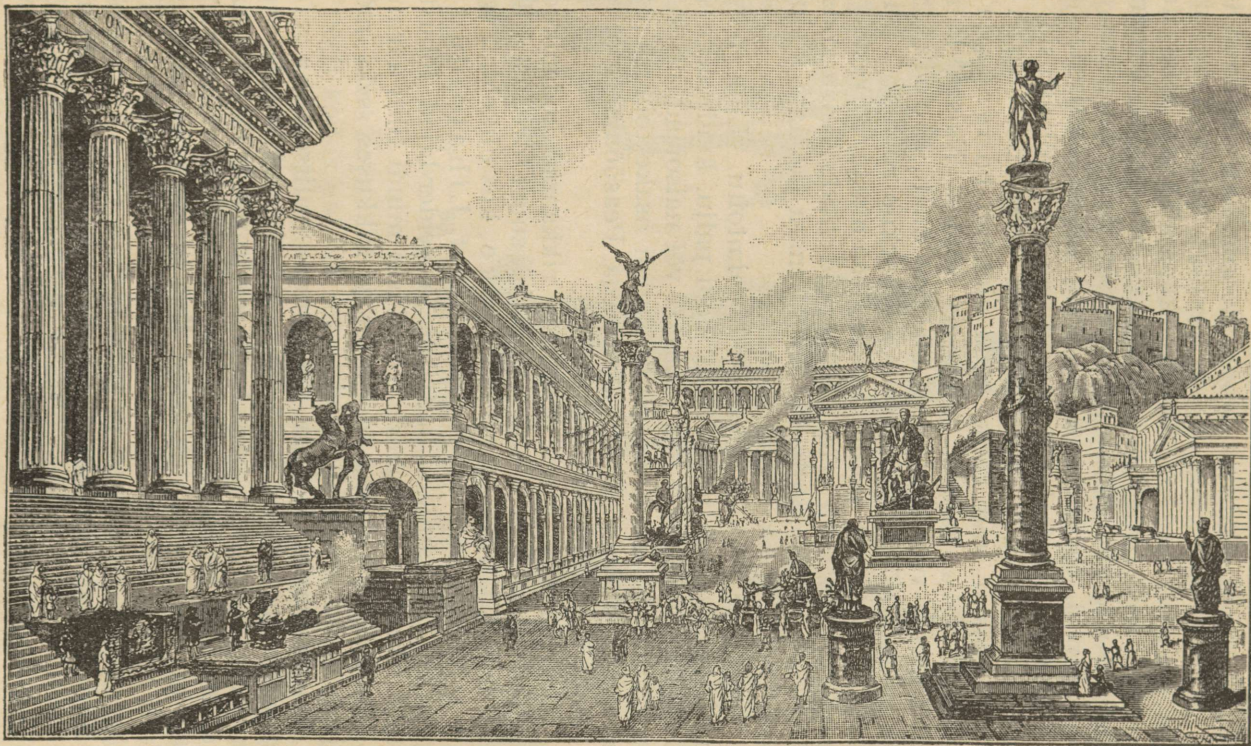
Aegamööda aga muutus roomlaste elu-olu, eriti pärast suuri vallutusi Idamaadel ja Kartaago hävitamist. Rooma

sõdurid õppisid Hommikumail tundma pillavat toredust, sõdades kokkuröövitud varandused võimaldasid tähtsamatel roomlastel elada kodus uhket elu. Rooma elumaja paranes tunduvalt. Tubade arv suurenes. Puumajade asemele tekki- sid kivimajad. Katus ehitati sissepoole längu, mille tõttu vihmavesi voolas suurde basseini maja keskel. See asetses atriumi-nimelises nelinurkses ruumis. Atrium oli täht-

62. joonis. Atrium.

sam ruum majas, siin võeti külalisi vastu, ohverdati altaril perejumalatele, hoiti kallisasju ja surnud esivanematest järele jäänud mälestusasju. Vabariigi aja lõpul, kui kodanikud muutusid jõukamaks ning tutvuti kreeka kultuuriga, muutusid eriti toredaks rikkaste majad. Ei lepitud enam atriumi ümber ehitatavate tubade hulgaga, vaid ehitati atriumi taha uus kinnine, sammastega piiratud õu ning selle ümber jällegi hulk tube. Tulid tarvitusele kivitahvleist põrandad, marmorseinad mitmesuguste ilusate maalidega, toredad vaibad ja mugavad mööblid. Suveti õitsesid õues lilled, mööda sambaid looklesid väänkasvud, valged marmorkujud valendasid keset rohelist. Maale ehtasid rikkad roomlased uhkeid suvilaid keset haljendavaid aedu. Vaesemad kodanikud, keda vabariigi lõpul tuli palju Rooma kokku igast ilmakaarest, elasid aga seevastu õige viletsates väikestes majades või suur-

63. joonis. Rooma foorum (turuplats), kus rahvakoosolekuid peeti.

tes mitmekordsetes üürikasarmutes. Nende väikestesse, pimedatesse ja rüpastesse korteritesse viisid redelkitsad ja pimedad trepid. Üldiselt kaotas Rooma linn vabariigi lõpul oma külasarnase välimuse ja muutus kreeka-laadiliseks suurlinnaks. Kreeka kunstnikkude tööd ilutsid avalikkudel platsidel ja aristokraatide majus. Kenamaks platsiks oli kapitooliumi jalal asetsev foorum, kus asetsevad templid, turuhooned ja teised uhked ehitised.

Rõivastis. Roomlased tõusid vara ja rõivastusid enamasti lihtsalt, kuid meeldivalt. All kanti nn. tuunikat. Selle üle visati suur rätik, mida nimetati toogaks ja mis ümbritses keha kaunilt langevais voldes. Naised kandsid peale tuunika veel kandadeni ulatuvat kleiti, stoolat, ning välja minnes võeti ümber suur nelinurkne rõivas — palla. Vabariigi aja lõpu poole muutus roomlaste rõivastis aina toredamaks. Eriti armastasid endid ehtida rikaste kodanikkude naised, kes ühtlasi loobusid enam ja enam koduseist töödest, jättes kõik orjade hooleks.

Toitumine. Söödi peamiselt taimtoitu. Liha tarvitati ainult pidulikel juhtudel. Veini joodi palju, kuid veega segatult. Toitu valmistasid kas pereema või naisorjad, nii kuidas lubas maja jõukus. Enne söömist viidi osake toidust perejumalale ohvriks. Söödi sõrmedega. Peasöömaaeg oli õhtu eel. Enne seda võimeldi ja supeldi.

Vabariigi lõpu poole hakkasid rikkamad kodanikud ka söömisel, rõivastises ja ehteis taotlema suurt toredust. Rikaste juures hakati korraldama pidusööke, kus uhkeldati haruldaste toitudega, mis toodi provintsidest. Lihatoidud said igapäevseteks. Lauljad, tantsijad ja veiderdajad lõbustasid külalisi rikaste söömingutel. Toreduses mindi tihti äärmusse. Et üksteisega võistelda toreduses ja rikkuses, seks mõeldi välja ennenähtamatuid roogi.

Perekonnaelu. Rooma perekonnas valitses isa võim. Vanemal ajal oli tal isegi võim perekonnaliikmete elu ja surma üle. Kui laps sündis, toodi see ja pandi isa ette põrandale. Meeldis ta isale, tahtis isa ta omaks tunnistada, siis tõstis ta lapse põrandalt üles. Kui ta seda ei teinud, siis hukati laps. Kõigis tähtsamais asjus oli isa otsustaja. Tema valitses kogu varanduse ja pere üle.

Rooma naise seisukord oli palju vabam ja parem kui kreeka oma. Ta tohtis võõraste keskel viibida, pidusöökidest ja avalikest pidustusist osa võtta. Ta oli kogu koduse majapidamise juhiks.

Kasvatus. Vanemail ajal ei tuntud Roomas avalikke kooli. Isa ise õpetas kodus poega võimlema, lugema, kirjutama ja arvutama. Ta võttis ka poja põllule kaasa, näitas Marsi väljal talle relvade käsitlemist, tutvustas teda õigusemõistmise ja seadustega, rääkis talle rahva usust ja ajaloo. Kui poeg 17-aastaseks sai, võttis ta seljast oma senised poisirõivad ja rõivastus kodujumalate altari ees valgesse mehetoogasse. Siis kirjutati ta pidulikult sisse kodanik-

64. joonis. Liktör.

65. joonis. Rooma mees
tuunikas ja toogas.

66. joonis. Rooma naine
stoolas ja pallas.

kude nimekirja. Sel puhul korraldati ohver kapitooliumil ning peeti kodus pidulik sööming. Hilisemal ajal, kui Rooma vallutas kreeka kultuuriga maid, sattus rohkesti kreeka haridusega inimesi kas orjadeks või vabadena Rooma. Nüüd läks moodi lasta kreeklasil õpetada lapsi või saata neid nende juurde kooli. Need ei tutvustanud lapsi mitte ainult kreeka teaduste ja kunstidega, vaid õpetasid neile ka kreeka kombeid ja eluviise.

Koolid. Koolid, mis hilisemal ajal ellu kutsuti, ei olnud riiklikud, vaid erakoolid. Kooli pani lapsi see, kes soovis, sundust seks ei olnud nagu meil.

7-aastaselt anti lapsed kasvatajate, pedagoogide kätte, kes õpetasid lapsi viisakalt käituma ja esinema. Kasvatajad

saatsid ka lapsed nende kooliminekul, ootasid seal seni kui õpetus lõppes ja töid oma kasvandikud siis jälle koju. Rooma koolis algas õpetus hommikul vara, isegi enne koitu. Iga õpilane tõi enda jaoks kaasa väikese suitseva lambikese.

Koolid olid Roomas kolmeastmelised. Esimene aste oli midagi algkooli taolist. Siin käisid õpilased 7.—12. aastani. Õpetati lugema, kirjutama ja ka pisut arvutama. Koolimaju kui niisuguseid ei olnud. Kõige vaesemad õpetajad andsid õpetust kas päris väljas, kuski linna müüri taga või lihtsalt tänaval, jõukamad õpetajad aga poetaolises ruumis, mis avanes tänava poole nii, et iga möödamineja võis näha, mis ruumis toimus. Ruum, kus õpetust anti, oli lihtne, vähese mööbliga. Õpetaja jaoks oli seljatoega tool, kuna õpilased istusid sageli põrandal, vahel ka väikesel pingikesel. Kirjutati vahatahvlid põlvedel hoides, sest laudu ei olnud. Ka rooma koolis anti õpetust üksikult, iga õpilast tuli eraldi õpetada. Klasse polnud. Üks laps luges, teine kirjutab samal ajal, kuna kolmas arvutab jne. Enamus algkooliõpilastest kirjutab metallkrihvliatega vahatahvlitele. Ainult üksikud andekamad või kauem koolis olnud õpilased kirjutavad papüürusele peene teritatud pilliroopulgakesega, seda aeg-ajalt tumepruuni seepiavärvi sisse kastes. Õpetaja oli vali ja iga eksituse eest karistati vitsaga, mis oli alati õpetaja läheduses.

12-aastasena mindi grammatikakooli, mis andis õpilasele keskhariduse. Siin loeti ja arutati läbi kodumaa kirjanikkude töid, õpiti aritmeetikat ja geomeetriat ja ka kreeka keelt ja kirjandust. Siin anti õpetust juba korrapärasemalt ja ruumides, mis olid sobivamad koolitööks. Ka siin kuulasid kasvatajad ja teised täiskasvanud õpetust pealt. Õpetus kestis umbes 6 tundi päevas.

16-aastasena saadi täisealiseks. Ja kui tähtsama perekonna laps valmistus nüüd mõnele riiklikule või ühiskondlikule ametile, siis oli tal tarvis omada kogemusi esinemises ja kõnes. Seks astuti retoorika- ehk ilukõneõpetuse kooli. Siin õpetati hästi tabavalt oma mõtteid väljendama ja muidki kõnekunsti reegleid tundma. Selleks, et oraator ehk kõnekunstnik oskaks sisukalt kõnelda, oli tal vaja suurt üldharidust. Ta pidi tundma õiguste adust, ajalugu ja filosoofiatki. Seepärast õpetati kõnekunsti kõrval siin väga mitmesuguseid õppeaineid. Kõnekunsti õppimine oli ka kreeka päritoluga, ja ta õpetajadki olid kreeklased.

Nii levitasid kreeklased kõikjal oma kultuuri roomlaste hulgas. Kõik see, mis Kreekast pärit, läks väga moodi. Tõeliselt algupärast on roomlaste vaimuelus vähe. Kõik, mis puutub rooma kirjandusse, kunsti ja teadusse, on kreeka mõjustusel sündinud, järele aimates kreeklasi, kes olid neist kultuuriliselt kõiges ees.

Lõbustused. Vanas Roomas peeti pidustusi peamiselt jumalate auks. Nii näiteks lõikusjumala pühal ratsutati võidu eeslite seljas, et koormakandjad loomad võiksid ka kord joosta.

Karjajumala pühal hüppasid noored poisid ja tüdrukud üle põlevate heinaaadude. Jupiteri pühal korraldati rikkalik ohvrisööming ja suur võiduajamine. Saturnuse püha oli üks vanemaist pühadest, mis kestis kauemat aega, umbes nädalapäevad. Saturnuse pidustused korraldati kadunud „kuldse aja“ mälestuseks. Kui Saturnus, Jupiteri isa, kogu maailma valitsenud, elanud inimesed alalises rahus ja õnnes. Seda aega nimetasidki roomlased „kuldse ajaks“. Mida rikkamaks ja vägevamaks muutus Rooma vabariik, seda suurejoonelisemalt hakati pühitsema ka mitmesuguseid pidusid. Läheme korraks mõttes Rooma ning vaatame, kuidas toimusid Saturnuse pidustused II sajandil e. Kr. Saturnuse püha oli rohkem rahva kui aristokraatide püha.

Neil päevil täitis tihe inimurd juba hommiku varakult linna kitsaid tänavaid. Ümberkaudu maalt ja linnadest valgus palju rahvast kokku pidustusi jälgima. Rooma tänavail võis näha inimesi igast kihist. Seal liikus salk talupoegi, kes kasustasid aega enne pidustusi, et tutvuda senati poolt foorumi platsil, kus peeti rahvakoosolekuid, väljapandud teadaannetega ja mitmesuguste kuulutustega. Erilise huviga uuriti valitsevate ametnikkude ja uutel valimistel esinevate kandidaatide nimekirju. Samas aga liikusid käsitöölised, kes omavahel arutlesid maksvate seaduste ja ametnikkude üle. Kaupmehed vestlesid veini ja orjade hindadest, mitmesuguseist ostu-müügi-tehinguist jne. Teiste seas liikus silmapaistvalt vaiksena ja murelikuna üks suurkaupmees. Ta oli eelmisel päeval saanud teate, et mõlemad ta viljalavad on tulekul Egiptusest langenud meriröövlite küüsi. Sellest õnnetusest võis tekkida tõsiseid maksuraskusi ta äriks. Vaesem kiht aga liikus rahuvalt ega suutnud oodata pidustuste algust. Mõned viletsalt rõivastatud proletaarlased vahetasid mõtteid eelseisva ediili valimise üle. Nimetatud mitmesuguste kandidaatide nimesid. Ühelt loodeti uhkete tsirkusmängude korraldamist, teiselt rohkemat leivajagamist, kui oli toimunud seni. Ka orjad liikusid sel päeval tänaval, sest neilgi oli lubatud pidustusist osa võtta ja nad tundsid endid vabadena vähemalt „kuldse aja“ pühadel. Kuid pidustustele ilmusid ka kandetooles suursugused nobiilid ja linna tähtsamad daamid, keda nimetati matroonadeks. Toredais rõivais ja ehteis daamide kandetoolle ümbritsesid nende orjad: üks kandes kõrget päevavarju, teine pika varrega lehvikut, 2 orja kandsid aga kaht väikest trepikest, olles iga silma-

pilk valmis panema neid kandetooli mõlemale poolele, et matroona ei tarvitseks vaeva näha ütlemisega, kummalt poolt ta väljub. Rikaste isandate kandetooli saatsid nende kliendid ja võlgased. Tänavanurkadel müütasid lilletüdrukud roose ja kannikesi, roomlaste armsamaid lilli. Siin-seal vilksatasid rahvamurrus võõrast rahvusest inimesed: neegrite mustad näod sirutasid uudishimulikult mööduvaid kandetooli jälgima, lühikeses mantlis gallialane imestles avalikke ehitisi foorumil, keset rahvamurdu seisis ümbrust unustades vana kreeka filosoofi, sõrmitsedes oma halli habet, ja vestles ühe noormehega reetorite koolist küsimuse üle, kas inimese elusihiks on saavutada võimalikult palju rõõmu või täita vankumatult oma kohustusi, olgu see kuitahes raske. Mustadest ja hämaratest kõrtsidest kostus juba varakult joojate lallutamine. Siin jõid odavat veini proletaarlased ja orjad. Juhuslikult kingituseks saadud raha eest püüdsid nad purju jäädes unustada oma kurba elu. Vastavatud avalikkusesse saunadesse astusid esimesed külastajad.

67. joonis. Pidulik ohverdamine.

Saturnuse pidustused algasid püha ohverdamisega Kapitoliumi mäe jalal. See oli suur plats, kus peeti tavaliselt sõjaväeharjutusi ja rahvapidustusi. Ohverdamise ajal seisis rahvas palja päi ja vaikselt. Ohverdamisele järgnes ohvrisööming, millest osa võtsid konsulid ja senaatorite ja ratsanikkude klass. Rahvas aga ootas kärsitult selle lõppu, sest siis pidid pärislõbustused algama. Kõigepealt pakuti vaatamiseks tsirkusmänge. Juba varakult koguneti tsirkusse, et saada paremat kohta. Tung siia oli suur. Kes hiljemini tuli, jäi kohata, ehk pidi siis platsidega hangeldajatelt ostma koha kuulmata kõrge tasu eest. Mängude alguseks ilmusid sõidukeis triumfirõivastes konsulid, saadetuna muusikuist, oma perekonnaliikmeid ja teistest tähtsast isikuist. Tähtsamate ametnikkude ja nende kodakondsete järel veeti vankritel mitmesuguseid jumalakujusid, mida saatsid preestrid ja Vesta neitsid. Neile kõigile oli tsirkuses varutud aukoht. Kui auväärased riigi- ja templitegelased olid

saabunud oma kohtadele, viskas konsul areenile valge rätiku. See oli märguanne mängude alustamiseks. Vankrikuuride väravad avanesid ning välja sõitis mitu kergelt kahe rattalist võidusõiduvankrit, igaühe ees 4 hobust. Algas metsik kihutamine mööda areeni. Pealtvaatajad vaidlesid elavalt küsimuse üle, kes võidab, sõlmisid kihlvedusid, tegid julgustavaid või pilkavaid vahelehuudeid. Ainult siis, kui mõni vanker lähenes hädaohtlikule pöördekohale, kus ta võis hõlpsasti ümber minna, vaikis kogu pealtvaatajate hüglahulk ning jälgis hinge kinni pidades ohtlikku kihutamist. Võidusõidu võitja sai konsulilt pärja, võitvate hobuste omanik rahalist autasu. Sellele järgnesid võimlemismängud, mis olid kreeka päritoluga ja mis rahvast suuremat ei huvitanud. Oodati põnevusega loomade võitlust. 20—30 kiskjat looma, igast liigist üks, lasti areenile. Neid ärritati üksteise vastu vihale ja rahvas jälgis suure huviga nendevahelist võitlust elu ja surma peale. Loomade võitlusele järgnes tavaliselt inimestevaheline võitlus või inimese ja looma vaheline. Harilikult võitlesid seks õpetatud orjad, nn. gladiatorid, või kurjategijad. Ka siin võideldi elu ja surma peale, sest harilikult lõppes võitlus ühe poole surmaga. Lõpuks näidati rahvale veel väljaõpetatud loomi, kes mitmesuguseid kunsttükke tegid.

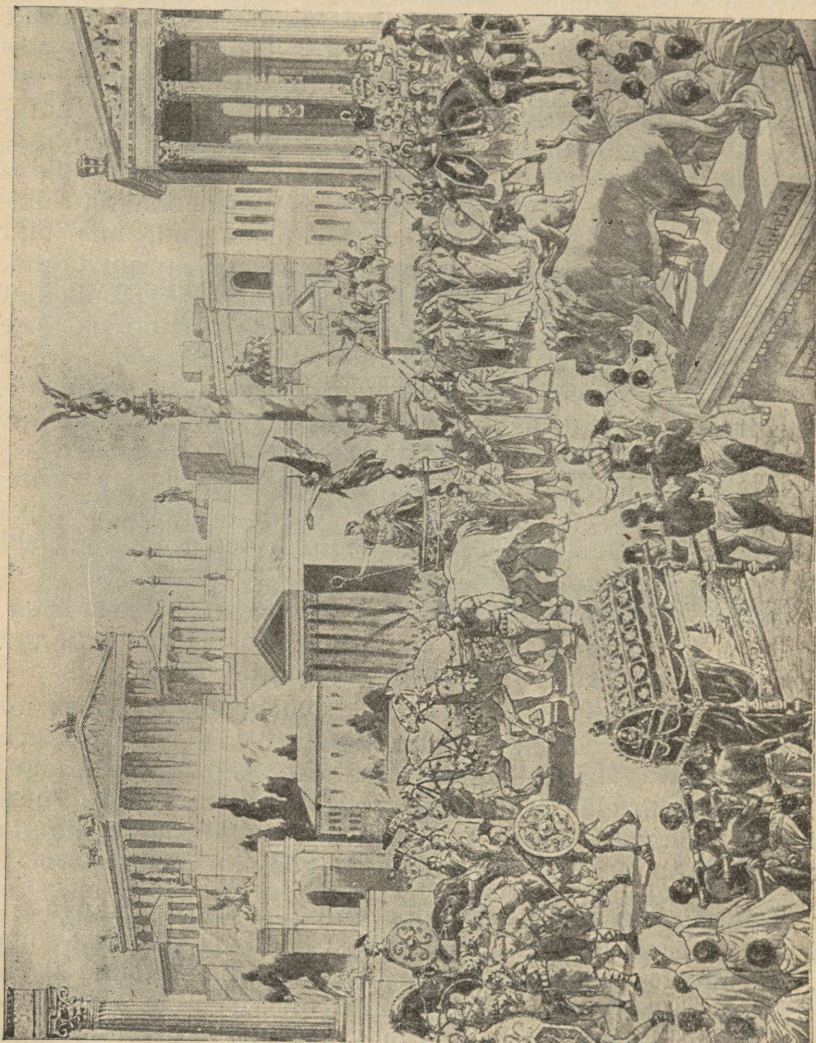
Tsirkusetenduse lõppedes valgus osa rahvast teatrisse. Kuid siin ei olnud enam nii suur tung. Teater ei huvitanud nii väga rahvast kui tsirkus oma metsikute võitlustega.

Siin mängiti alul tragöödiat, kurbmängu, umbes nii nagu Kreekaski. Sellele järgnes komöödia, mis rahvale enam meeldis. Lõpuks kanti ette kahekõnesid ja mitmesuguseid naljanumbreid. Peale etendust ruttas rahvas koju. Püüti hoiduda salkadesse, sest õõsi pimedas oli kardetav liikuda üksikult Rooma tänavail varaste ja röövlite pärast.

Triumfikäik. Pidustuste hulka tuleb arvata ka triumfikäiku, s. t. võidukäiku, mida võis korraldada võidukat sõda juhatanud väepealik. Triumfikäiguks pidi luba saadama senatilt ja rahvakoosolekult. Triumfikäik oli suurim auavaldus, mida isamaa osutas võitnud väejuhile. Kui mõni sõda või tähtsam lahing (milles vähemalt 5000 vaenlast langes) õnnelikult lõppes, oli kangelasel õigus niisugusele auavaldusele.

Võitja liikus oma sõjaväega linnavärvateni, kuhu senaatorid ja kõrgemad ametnikud vastu läksid, et kangelast tervi-

tada. Oli see tehtud, siis algas triumfikäik. Kõige ees läksid senaatorid ja kõrgemad ametnikud. Neile järgnesid vankrid sõjasaagiga, siis ahelais vaenlaste kuningad ja tähtsamad

68. joonis. Triumfikäik.

ametnikud. Juubeldav rahvamass kogunes tihedalt peatänavale: trepid, aknad ja katused kubisesid uudishimulikest. Viimaks tuli nähtavale kullatud võiduvankris kangelane ise, kes kandis kullaga tikitud toogat seljas ja loorberipärga peas;

paremas käes hoidis ta valitsuskeppi, vasemas palmioksi. Kangelasele järgnesid võidurikkad leegionid. Rongkäik liikus Kapitooliumi kindluse juurde, kus aset leidis pidulik ohverdamine ja avalik pidusöök. Pidusöögil jagati kogu rahvale tasuta toite.

Vahel kujunes triumfikäik isegi mitmepäevaseks, kui sõjasaak ja vangide hulk oli nii suur, et seda kõike rahvale ei jõutud ühe päevaga näidata. Näiteks Makedoonia ja Kreekamaa vallutamise puhul olevat sõjasaaki nii palju olnud, et selle näitamiseks rahvale kulunud kaks päeva ja alles kolmandal päeval võidi triumfaatorit ennast näha.

6. Kodusõjad.

a. Reformikatsed.

Miks vajati Roomas reforme? Nagu eespool nägime, tekkis Roomas peale suuri sõdu kaks teiste töövaevast elavat rahvakihti. Ühel pool suurnikud, nobiliteet, kes omasid ääretuid rikkusi ning lasksid endi eest töötada orjadel küll mõisades, küll kaubanduslikes ja tööstuslikes ettevõtteis, teiselt poolt aga vaene ja kodutu proletariaat, kes armastas ühiskonna kulul elada ja tsirkuses istuda. Riigi tuleviku seisukohalt oli töötu proletariaadi kasvamine väga kardetav, sest kodutu rahvahulk polnud riigi hüveolust huvitatud ning valimistel andis hääled sellele isikule, kes töötas neile leiba ja tsirkusmänge.

Arukamad Rooma kodanikud mõistsid, et selline seisukord edasi kesta ei või. Ühel päeval võis tulla mõni auahne ja rikas mees ning haarata ostetava proletariaadi abil Roomas kogu võimu enda kätte. Vabariigi kindlustamiseks oli möödapääsetamatult tarvis uuendusi, reforme. Töötule rahvahulgale oleks tulnud anda maad, et ta võiks linnast ära minna põllutööle. Roomast eemal oma põldu kündes ja viljapuid istutades poleks talumehed mõelnud enam Rooma karjastidele, kes lubasid leiba ja mänge ning selle eest tahtsid nende hääli. Nüüd oleksid nad andnud oma hääled neile, kes hoolitsevad talupoegade ning teiste loovat tööd tegevate inimeste eest. Maad anda rahvale oleks olnud võimalik, sest riik oli ju õiguslikult suurte ühismaade omanik, mis vahepeal aga olid läinud rikaste kätte kasustada. See maa oleks tulnud nende käest ära võtta ja rahvale välja jagada. Kuid rikkad suurmaaomanikud olid selle vastu ega tahtnud kuuldagi sellistest uuendustest. Nende arvates pidi kõik endiselt

edasi kestma. Nii tekkis Roomas kaks erakonda: üks reforme sooviv partei, keda nimetati rahvaerakonnaks, ja teine optimaatide ehk paremlaste partei. Optimaatide poole hoidus ka Rooma senat.

Tiberius Gracchus püüab reforme teostada. Oma elu ohverdasid maareformi läbiviimise eest vennad Tiberius ja Gaius Gracchus. Gracchused kuulusid kuulsasse ja rikkasse plebeide perekonda. Nende isa oli olnud konsuliks ja tsensoriks ning rahva poolt väga lugupeetud. Ta suri varakult ja ta kahe poja kasvatuse eest hoolitses ema Cornelia, kuulsa Scipio tütar. Oma isamajas oli Cornelia tutvunud kreeka haridusega, aga ta armastas vana rooma lihtsaid eluviise ning oli kaasinimeste vastu hea ja aus. Oma poegigi püüdis ta kasvatada õiglasteks, ausateks ja rahvast armastavaiks kodanikeks. Lapsed olid Cornelia suurim aare. Kui kord üks sõbratar teda külastas ning tema ehteasju näha soovis, näitas Cornelia oma lapsi ning ütles: „Need on minu kaunimad ehted.“ Ja kui pojad kasvasid, siis selgus, et nad pole ehteks ainult emale, vaid kogu isamaale. Vanem poeg Tiberius Gracchus oli võidelnud vahvasti Kartaago vallutamisel ja Hispaanias. Hiljemini oma sõitudel läbi Itaalia nägi ta, et väikesed talud on päris ära kadumas ning kõikjal valitseb suurpõllundus ja orjade töö. Ta nägi mõisnikkude toredaid eluhooneid, ilusaid aedu ning suurepäraseid sööminguid. Ta nägi orje ja vaesunud talupoegi mõisaväljadel palgehigis töötamas. Ta nägi Rooma proletariaadi viletsust ning tundis kaasa näljastele, kes ilmusid riigilt nõudma leiba ning närvepingutavaid tsirkusmänge, et sealjuures unustada enda ülearusust maailmas. — Tiberiusest sai tuliseim maareformi pooldaja. Ühel rahvakoosolekul kirjeldanud ta suure hooga rahva viletsust. Seejuures lausunud ta järgmised kuulsad sõnad: „Metsikutel loomad on varjupaigad, aga inimestel, kes oma verd valanud Itaaliat kaitsedes, ei ole muud varandust kui õhk, mida nad hingavad. Püsivuseta, ilma maja ja eluasemeta peavad nad ümber hulkuma naise ja lastega mööda maad. Väejuhid valetavad, kui nad kutsuvad lahinguis sõdureid üles kaitsema vaenlaste vastu oma pühasid kodukoldeid ning hauasambaid, sest paljudel roomlastel pole mingit isamaja kollet ega esivanemate matusepaika. Neid hüütakse maailmavalitsejaks, kuid tõeliselt ei kuulu neile jalatäitki maad.“

Tiberius Gracchus laskis enda a. 133 e. Kr. rahvatribuuniks valida, ning esines kohe ettepanekuga maa-

seadusi muuta. Kellelegi ei tohiks maad kuuluda enam kui 500 jagerit, s. o. 125 ha. Ülejäänud maa võtaks riik oma valdusse ja jagaks vaestele, 30-jagerised maatükid igale perekonnale. Rahvakoosolekul läkski tal korda seda seadust läbi viia. Nüüd pidid suurnikud nende käes oleva ühismaa tagasi andma riigile. Kuid nad viivitasid alatas maade tagasiandmisega igasuguste ettekäänete varal. Seni aga möödus Tiberiuse ametiaeg. Seaduse järgi võis rahvatribuun ametisse uuesti saada alles 10 a. pärast. Tiberius kartis, et tema järglaseks pääseb mõni suurmaaomanikkude poolehoidja, kes jätab uue maaseaduse teostamata. Seadusevastaselt laskis ta seepärast enda uuesti rahvatribuuniks valida. Kuid senat ja aristokraatia olid äärmiselt selle vastu. Tekkis äge tänavavõitlus kahe partei vahel, milles Tiberius tapeti. Kuid tema töö ei hävinud lõplikult. Maad võeti siiski osalt riigi kätte tagasi ja moodustati 80 000 uut talu. Kuid siis jäi reformi teostamine soiku. Maapuudus aga oli nii suur, et seda 80 000 väiketalu loomine kaugeltki ei kaotanud.

Gaius Gracchus jätkab Tiberiuse tööd. Maareformi täideviimise tegi enese ülesandeks Tiberiuse vend Gaius. 10 a. peale venna surma sai ta rahvatribuuniks. Gaius omakorda pühendas kogu oma jõu seks, et lõpule viia maade tagastamist ja väljajagamist. Tal oli veel muid uuenduste kavatsusi. Nende läbiviimiseks tahtis ta võita rahva poolehoidu ja hakkas seks nõudma Rooma liitlastele rooma kodanikkude õigusi. Liitlasteks nimetati kõiki neid Itaalia mitmesuguste vallutatud maakondade elanikke, kes ei olnud veel rooma kodanikkude õigusi saanud. Kuid roomlased ei tahtnud kellegagi jagada oma õigusi. Nüüd ühinesid isegi paljud vaesed rikastega Gaiuse vastu, kes ei võinud edasi jääda tribuuniametisse. Teda hakati süüdistama usu-teotamises, sest ta oli igavesti neetud Kartaago kohale tahtnud rajada uue koloonia. Gaiuse pooldajate ning tema vastaste vahel tekkis jälle tänavavõitlus. Kui Gaius nägi võitu kalduvat vastaste poole, laskis ta enda tappa ühel orjal, kes selle järel võttis ka oma elu.

Reformikatsete nurjumise tulemusi. See, et Gracchused ei suutnud maareformi lõpule viia, oli Rooma riigile suureks õnnetuseks. Riigimaad läksid jällegi nobiilide kätte. Tööta ja koduta rahvahulk aga kasvas ikka suuremaks. Senat, kes Gracchuste uuendusi oli kõigiti takistanud, kaotas ikka enam ja enam rahva usalduse. Auahned suurnikud ja väepealikud püüdsid rahva etteotsa pääseda igasuguste võte-

tega. Algasid sisemised võitlused, mis arenesid lausa kodusõjaks, milles paljud kodanikud oma elu kaotasid, riik laastati ja rahvas kõlblalt langes. Rooma sammus järgneval ajastul mässult mässule, kuni vabariik hoopis purunes ning keisririik sisse seati.

b. Marius ja Sulla.

Rahulolematus kehtiva olukorraga. Gaius Gracchuse surma järel kestsid sisevõitlused edasi ja muutusid sõna otseses mõttes kodusõjaks. Rahvapartei juhiks oli Gaius Marius ja senatipartei juhiks Sulla. Kord oli üks erakond, kord teine võimul. Viimaks õnnestus Sullal vallutada Rooma. Ta võttis ette rea muudatusi riigikorras, et senatile ja aristokraatialle riigis võimu kindlustada. Rahustanud maa ja kindlustanud senati võimu, läks Sulla erru.

Marius. Gaius Gracchuse surma järel sai rahvapartei juhiks Gaius Marius. Ta oli pärit vaesest ja tähtsuseta perekonnast. Ainult oma isikliku sitkuse tõttu tõusis ta rahvatribuuniks ja väejuhiks. Seepärast, et Marius ei olnud tähtsast soost, kutsuti teda „uueks inimeseks“. Hoolimata saavutatud kõrgeist seisukohast vihkas ta optimaate, kes ei tunnistanud teda endasuguseks ta madala päritolu tõttu. Marius sai kuulsaks Numiidia kuninga võitmise järel. Kaua oli kehtnud Põhja-Aafrikas sõda Numiidia kuningaga, kuid ta lõppes varsti, kui Marius määrati väejuhiks. Umbes samasse aega kuulub ka roomlaste esimene kokkupuude germaanlastega. Need tungisid Lõuna-Gallias Rooma maa-aladele ning löid mitut neile vastu saadetud Rooma väeosa. Roomas valitses meelega. Siis valiti Marius uuesti konsuliks ja saadeti germaanlaste vastu, kes siis neid ka otsustavalt lõi a. 102 ja 101 e. Kr.

Uus sõjaväe korraldus. Oma võidud saavutas Marius uuesti-korraldatud sõjaväe abil. Seni kutsus senat sõja korral teenistusse kõik maad omavad kodanikud ja vabastas nad sõja lõpul jällegi. Roomlaste sõjavägi seega oli rahvavägi. Kuid sõjavägi oli aja jooksul väikeseks jäänud, sest maaomanikkude arv kuivas kokku, nagu juba kuulsime. Marius aga moodustas varanduseta inimestest alatise sõjaväe. Sõdurid püsisid koos ka rahu ajal ja tegid sõjalisi harjutusi. Tasuks said nad palka ja osa sõjasaagist. Sõduriamet muutus seega elukutseliseks. Need palgasõdurid moodustasidki Rooma uue sõjaväe. Rooma rahvas aga vabanes seega lõplikult sõjakohustustest endisel kujul. Ühtlasi suurendati leegioni meeskonda 6000-ni.

Kuid selles uues sõjaväe korralduses peitusid ka omad hädaohud. Sõdurid ei võidelnud enam niivõrra isamaa kui väejuhi eest, kes neile palka maksis ja nendega saaki jagas. Kui väejuht oskas sõjaväge enda poole võita, tehes suuri lubadusi, siis olid sõdurid valmis võitlema tema eest kas või seadusliku valitsuse vastu.

Marius oli viis aastat järgemööda konsuliks ja rahvaerakonna juhiks. Rahvaerakond lootis, et Marius konsulina püüab teostada põhjalikke uuendusi. Kui aga Marius konsulina küllalt reforme ei teostanud, kaotas ta lugupidamise rahvaerakonnas.

Kõik itaallased saavad kodanikuõigused. Aastail 91—88 e. Kr. puhkes Itaalias sõda, kui lepinglased hakkasid endile samu õigusi

nõudma mis olid roomlastel. Et senat ja valitsus ei kavatsenudki neile järele anda, siis puhkes mäss. Samal ajal seisis riigil ees välissõda Pontuse kuninga Mithridatesega. Seepärast oli senat sunnitud lepinglastele järele andma ja kõik Itaalia vabad elanikud said rooma kodaniku õigused. Kõikjal hakkas maksma rooma õigus ja keel. Suguharulised vahed kadusid, kiiresti muutus Itaalia ühtlaseks terviklikuks riigiks.

Sulla ja esimene kodusõda. Sõjas lepinglastega oli kuulsaks saanud Sulla, kes oli pärit põlisest aadliperekonnast ja läbi aristokraat. Sulla oli väga andekas väejuht ning osav ja kaval mees. Ta ei teotsenud mitte oma isikliku auahnuse pärast, vaid aristokraatide ja senati huvides, et nõrgenenud senativõimu jällegi jalule seada.

Kui roomlastel puhkes sõda Pontuse kuninga Mithridatesega, kes oli tunginud Rooma Aasia provintsi, siis määrati Sulla senati poolt väejuhiks. Kui Sulla oma väga juba teele asus, viisid rahvaerakondlased rahvakoosolekul läbi otsuse, et Sulla tagasi kutsutakse ja Marius juhiks määratakse. Kuid Sulla ei alistunud sellele käsule. Ta pöördus küll ühes sõjaväega Rooma tagasi, kuid sundis seal rahvakoosolekut end uuesti väejuhiks tunnistama. Vaevalt oli aga Sulla lahkunud, kui rahvaerakondlased tõstsid senati vastu mässu Mariuse juhatusel. Võim läks mässajate kätte ja Marius korraldas Roomas oma vastaste tapmisi. Ta valiti seitsmendat korda konsuliks, kuid suri pea selle järel.

Sulla aga võitis vahepeal Pontuse kuninga ja sundis teda kõiki vallutusi Roomale tagasi andma. Pärast seda pöördus Sulla sõjavägi Rooma. Rahvaerakonna väed läksid Sullale vastu, kuid kaotasid lahingu ja Sulla vallutas Rooma.

Sulla hirmuvalitsus. Senat nimetas nüüd Sulla diktaatoriks. Oma võimu kindlustamiseks korraldas Sulla Roomas ja ka teistes linnades suure rahvaerakonna poolehoidjate tapmise. Seks koostati enne sellekohased nimistud isikutest, kes tapmisele määratud. Tapmine kestis pikemat aega ja oli rohkearvuline. Hukatute arv ulatus paljudesse tuhandetesse. Ühes hukatavate nimekirjas oli teiste seas üles märgitud ka noormees Julius Caesar, kellest hiljemini sai kuulus diktaator. Mõned Caesari aadlisooست sugulased palusid tema eest nii härdalt, et Sulla siiski talle armu andis. Hukatute varandused riigistati ja müüdi odavalt optimaatidele. Riigistatud maad aga jagas Sulla oma sõdureile. Et oma poolehoidjate arvu suurendada, andis ta 10 000 orjale vabaduse. Sulla võttis ette ka mõningaid muudatusi riigikorras. Rahvatribuuni võimu piirati tublisti, nii et see oma endise tähtsuse üsna kaotas. Senati võimu püüti kõigiti suurendada. Riigiameteis olemist korraldati võimalikult nii, et tähtsamad ametnikud püsisid ainult lühikest aega ametis ning neid ei võinud kohe uuesti valida. Nii püüti ära hoida mõjukamate isikute võimulepääsu. Lõpuks kaotas Sulla ka tasuta viljajagamise Rooma vaesunud rahvale. Kui Sulla oli rahustanud maa ja kindlustanud senati võimu, asus ta erru. Eemal poliitilistest võitlustest elas ta oma mõisas kuni enda surmani.

100 c. Kr. 448 Kr

d. Pompeius ja Caesar.

Pompeius. Sulla korraldused ei suutnud senati võimu kestvalt suurendada. Rooma riigil seisis ees kauakestvad välissõjad ja seepärast tuli väejuhtidele anda suur võim pikemaks ajaks. Sageli aga kasustasid väejuhid sõjaaega ja

neile antud võimu oma isikliku võimu suurendamiseks. Üks sellistest väejuhtidest oli ka Pompeius. Ta oli Sulla ajal teeninud sõjaväes alampealikuna ja võidelnud rahvaerakonna vastu. Pärast Sullat pääses ta aristokraatide juhiks. Ta viis rea sõdu õnnelikult lõpule ja seetõttu kasvasid ta kuulusus ja võim. Pompeius võitis esmalt Mariuse pooldajaid, kes olid Hispaanias. Seejärel ta lõpetas hiiglasuure orjade mässu. Orjade mäss sai alguse Capuas. Siin pidasid rikkad roomlased gladiaatorite kooli. Sadu orje koolitati siin selleks, et nad hiljemini tsirkuses võitleksid üksteisega elu ja surma peale. Ühel päeval aga tõstis salk gladiaatoreid mässu (a. 73 e. Kr.). Spartakuse juhatusel nad löid endile kindlustatud laagri Vesuuvi tulemäel. Kuuldes gladiaatorite mässust, põgenesid nende juurde orjad kogu Itaaliast, kus aga vähegi oli võimalusi selleks. Mässajate arv kasvas umbes 70 000-ni, liikumine võttis seninähtamatu ulatuse. Veriselt maksid orjad kätte oma senistele piinajatele. Kaks aastat kestis võitlus mässavate orjadega Itaalias.

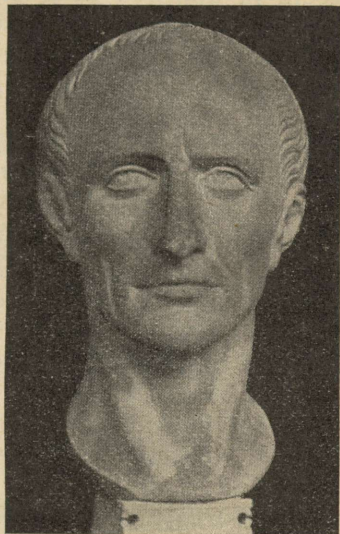
Pärast orjade mässu summutamist puhastas Pompeius Vahemere meriröövleist. Selleks oli ammu juba aeg, sest röövlid ründasid viljalaevu isegi Tiberi suudmes. Suurmaaomanikud, keda oli senatis kõige rohkem, olid seni sallinud meriröövlite tegevust seepärast, et nende käest sai headel tingimustel osta uusi orje. See, et ratsanikkude kaubalaevad meriröövlite kätte langesid, senaatoreid eriliselt ei kurvastanud. Kui aga meriröövlid juba liiga häbematuks muutusid, siis pidi senat ometi nende vastu välja astuma, lihtsalt Rooma riigi au pärast. Pompeius sai senatilt maa- ja merevägede juhatuse ning paari kuuga suutis ta Vahemere röövleist puhastada.

Ka Pontuse kuninga Mithridatesega tuli Pompeiusel veel võidelda. Ta võitis Pontuse riigi ja peale selle veel Süüria Roomale. Seetõttu sai Rooma riik juurde hiiglasuure maa-ala, millest asutati 3 uut provintsi: Pontus, Bitüünia ja Süüria. Riigi sissetulekud maksudest ja tollidest tõusid seetõttu enam kui kahekordselt.

Peale neid sõdu tuli Pompeius Rooma tagasi. Rõõmsalt tervitas rahvas teda kui Aasia võitjat. Sõjavägi jumaldas oma võidukat juhti. Oleks Pompeius nüüd tahtnud haarata võimu riigis, poleks keegi suutnud talle vastu panna. Kuid truudust senatipooldajana laskis Pompeius oma väe rahulikult laiali minna. Varsti aga pettus Pompeius senatis tõsiselt ning tal tuli senatiga kokkupõrge. Pompeius oli oma sõdu-

reile lubanud maad anda sõjatasuks, kuid senat keeldus seda tegemast. Pompeius oli sellest nii pahandatud, et ta lõpetas sõpruse senatiga ning liitus Julius Caesariga, rahvapartei juhiga.

Julius Caesari noorus. Julius Caesar sündis 100. a. e. Kr. Ta põlvnes kuulsast patriitside suguvõsast. — Kuu, mil ta sündis, nimetati hiljemini tema auks juulikuuks. Juba noorelt esines ta väga andeka ja julge mehena. Ta sai oma aja kohta väga hea hariduse. Võõrkeeled omandas ta ruttu. Julius Caesar ei leppinud sellega. Ta tahtis ka kõnekunstis osav olla. Seks sõitis ta Rhodose saarele, et seal kuulsate kreeklaste juures õppida. Teel sattus ta aga meriröövlite kätte, kes temalt väga kõrget lunastusraha nõudsid. Noor Caesar ei kaotanud röövlite keskel julgust, vaid kohtles neid isandana. Kord tähendanud ta neile: „Kui ma jälle vabaks saan, lasen teid kõiki risti lüüa!“ Röövlid aina naernud selle peale. Kui Caesari kaaslased rahaga päralt jõudsid, pistnud röövlid raha taskusse ja lasknud rikka vangi Mileetose juures vabaks. Selle järel muretses Caesar rea laevu, vangistas meriröövlid ja las kis nad risti lüüa.

69. joonis. Julius Caesar.

Tagasi tulnud Rooma, hakkas Caesar elavalt rahvakoosolekutest osa võtma ja rahvas õppis teda kui oma juhti tundma. Ta tegi kõik mis võimalik, et poolehoidu võita; Caesar jagas varanduseta kodanikkudele piirita raha ja korraldas neile lõbustusmängusid. Nii sai tema nimi ikka kuulsamaks. Ei leidunud Roomas ainustki kodanikku, kes poleks teadnud Julius Caesarit. Caesar sattus küll suurtesse võlgadesse, kuid need tasus ta hiljemini Hispaanias maavalitsejaks olles, kus ta rahvast raskete maksudega kurnas.

Julius Caesar Gallias. Pompeius. Caesari võim hakkas eriti sellest ajast peale kasvama, kui ta sõbrustas kuulsa väejuhi Pompeiusega. Senat, kes teadis, et Pompeiusel ja Caesaril on palju poolehoidjaid, andis nüüd Pompeiuse sõdureile maad ning saatis Caesari Galliasse, s. o. Põhja-Itaaliasse

ja Lõuna-Prantsusmaale maavalitsejaks (60. a. e. Kr.). Põhja-poolne osa Galliast oli veel vallutamata. Seda osa kavatseski Caesar Rooma võimusesse heita. Kümne aasta jooksul vallutas Caesar terve Gallia ja nihutas riigi piirid Reinini ja Atlandi ookeanini. Galliat vallutades pörkas Caesar kokku ka germaanlastega. Viimased ei suutnud roomlaste paremale sõjakunstile ja nende mehisusele vastu seista. Nad läksid tagasi Reini jõe taha. Gallialased aga omandasid roomlaste keele ja kombed ning jäid Rooma riigile truuks. Neis sõjades osutas Caesar hea väejuhi andeid, lõi enesele tubli sõjaväe, kes oli oma pealikule sõnakuulelik ja truud.

Pompeius, omaaegne kuulus väejuht ja riigimees, sai Caesari peale kadedaks. Ta hakkas kartma, et Caesar väga võimsaks saab ja tema üsna kõrvale tõrjub. Seepärast otsustas ta ühes Rooma senatiga Caesari Rooma kutsuda. Caesar ilmus, kuid ühes sõjaväega, sest ta sai väga hästi aru Pompeiuse ja senati plaanidest. Lühikese ajaga läks Rooma ja kogu Itaalia Caesari võimusesse. Pompeius, kes ei suutnud vastu seista, põgenes Kreekamaale, kus hakkas enesele sõjaväge koguma. Caesar läks Pompeiusele järele ja hävitas ta väed täielikult (48. a. e. Kr.).

Ka teistest vastastest sai Caesar varsti jagu. Nii oli senatierakond löödud ja Caesar jäänud ainukeseks võimukandjaks. Rooma vabariigi elupäevad olid loetud.

Roomas võeti Caesar kuulsa võitjana suure pidulikkusega vastu. Korraldati suurepärane triumfikäik. Caesar omalt poolt laskis rahvale korraldada lõbustusi, jagada vilja ja õli ning korraldada pidusöögi, kus oli kaetud 22000 lauda. Sõduritele ja ohvitseridele jagas ta heldelt raha.

Ka oma vastaste vastu oli ta heatahtlik. Ta ei kiusanud neid, vaid püüdis lepitust otsida. Paljud senatierakonna liikmeid leppisid tekkinud seisukorraga ja astusid Caesari teenistusse.

Julius Caesar ainuvalitsejana. Vastased võitnud ja võimu enda kätte koondanud, nimetas Caesar enda imperaatoriks, s. t. ülemjuhatajaks, käskijaks. Kõik tähtsamad riigiametid võttis ta enese kätte: ta oli rahvatribuun, konsul jne. Hiljemini laskis ta enda isegi eluajaks diktaatoriks nimetada. Senati tegi ta sõnakuulelikuks sel teel, et määras senati liikmeteks oma ustavaid ohvitseri ja allohvitseri. Siit peale oli tema tahtmine täielikult maksev. Kui teda taheti kuningaks nimetada, siis lükkas ta selle au tagasi, et mitte vabariiklaste keskel pahameelt luua.

Võimu enese kätte koondanud, hakkas Caesar riigi ja rahva elu juhtima. Ta ei saanud leppida sellega, et Roomas jagati väga heldelt kodanikele vilja tasuta. Caesar hakkas tasuta viljasaajate arvu piirama, alandades seda 320 tuhandelt 150-le, sest viljasaajate nimestikus oli väga palju neid, kes toetust tõsiselt ei vajanud. Samal ajal jagas ta maid mitmel pool Itaalias oma endistele sõduritele, et suurendada väikemaapidajate arvu. Edasi andis ta välja seadused, mis nõudsid põhjalikumat põlluharimist ja teedeparandamist, et hõlbustada liiklemist ja kaupade vedu. Kaubanduse edendamiseks võttis ta tarvitusele kallihinnalise kuldraha, kuna seni tarvitati ainult hõberaha. Ta ei jätnud tähele panemata ka teisi eluavaldisi. Nii keelas Caesar ära üleliigse uhkuseajamise, mis oli laialt maad võtnud Rooma jõukamate kodanikkude juures. Seadus määras kindlaks, kui palju võis kodanik kulutada toitudele ja missugust kallihinnalist rõivastist ei tohtinud ta kanda. Ka laskis ta Rooma linna kaunistada suurejooneliste ehitistega ja teostas kalendri paranduse (juuliuse kalender).

Paljud vabariiklased leppisid seisukõrraga, kuid mitte kõik. Nad asutasid vandeseltsi, et Caesarit surmata ja seega vabariiki päästa. Kui Caesar kord senatisse läks, kogunesid vandeseltslased ta istme lähedusse ja löid ta odadega surnuks (44. a. e. Kr.). Caesarit olla küll hoiatatud, kuid ta vastanud, et keegi ei suuda oma saatuse eest põgeneda. Caesarit surm vabariiki ei päästnud: algasid uued kodusõjad, mis lõppesid Octavianuse võimulepääsemisega (31. a. e. Kr.).

III. Keisririigi aeg (31. e. Kr. — 476 p. Kr.).

1. Keiser Augustuse ja tema järglaste aeg.

Keisririigi tekkimise põhjusi. Pärast Caesarit surma ei suutnud roomlased enam säilitada vabariiki. Kaks endist Caesarit väepealikut ja Caesarit õpoeg haarasid võimu endi kätte. Nad leppisid kokku ning jaotasid Rooma riigi omavahel kolmeks osaks; igaüks sai ühe osa endale valitsemiseks. Peagi õnnestus Octavianusel oma kaasvalitsejaid kõrvaldada ja üksi riiki valitsema hakata.

Vabariik ei võinud Roomas enam edasi kesta. Iga väeülem püüdis saada iseseisvust ja võimu. Sõjavägi hoidus selle poole, kes oli tema vastu kõige heldem. Rooma rahvas aga oli tüdinud sõdadest ja igatses rahu ning võimsa valitseja kindlat kätt. Tähtsamad ja energilisemad

vabariiklased senati parteist olid surmatud. Provintsid olid ükskõiksed Rooma sündmuste vastu. Neil oli ükskõik, kes neid valitses ja kurnas, kas oli see senat või ainuvalitseja.

Octavianuse riigikorraldus. Sellest siis tuligi, et Octavianusel õnnestus võimu enese kätte koondada ja ainuvalitsejaks saada. Nimeliselt säilis nüüdki vabariiklik kord, kuid peaaegu kõik võim läks Octavianuse kätte, keda seejärel võib nimetada keisriks. A. 27 e. Kr. andis ta riigile uue valitsemiskorra, mida nimetatakse printsipaadiks. See nimetus on tuletatud sõnast princeps, mis tähendab riigi esimest ja tähtsaimat kodanikku. Printsipaadi all mõeldakse esimese kodaniku valitsust ühes senatiga. Seadused kuulutati välja senati ja princeps'i nimel. Ometi oli senati võim seejuures mitu korda väiksem keisri võimust, sest keiser oli koondanud enda kätte kõik tähtsamad vabariigiaegsed ametid. Keiser võis seisma panna senati otsuseid, kui need talle ei meeldinud, tagandada senatist vastakaid liikmeid ning määrata sinna uusi endale sõbralikke. Keiser oli ühtlasi ka vägede ülemjuhataja ning otsustas sõja ja rahu üle.

Provintsid jäid osalt senati, osalt keisri valitsuse alla. Piiriäärsete ja hiljuti võidetud provintside üle, mille äralangemist Rooma riigist võis karta, võttis valitsuse keiser enda kätte, kuna teised kuulusid senati alla. Järelevalve õigus jäi keisrile aga ka senatile alluvates provintsidest. Uus valitsus tõi provintsidele väga palju head. Maavalitsejatelt võeti õigus elanikke enda kasuks maksustada ja seati sisse ametnikele tasu maksmine riigikassast.

Octavianus asutas ka endale alatise ihukaitseväge, kelle liikmeid nimetati pretoriaanlasteks. Pretoriaanlasteks võisid saada ainult Rooma kodanikud.

Keisri isik kuulutati pühaks ja puutumatuks, teda hakati Augustuseks hüüdma, see tähendab „auväärt“.

Üldiselt oli Augustuse valitsusaeg õnnelik rahvale. Ta tõi maale kauaigatsetud rahu, lõpetades kodusõjad.

Seejärel ei nimetanud austajad teda võitjaks, vaid rahutoojaks, „inimsoo õnnistegijaks“. Ta tahtis uuesti elustada vana Rooma kõlblust ja tublidust. Inimesed, kes kodusõdade ajal olid õppinud püüdma ainult omakasu ning talitama vägivaldselt, pidid jälle õppima korda ja enesevalitsemist. Nii nagu vanad kangelaslikud roomlased pidid nad õppima alistuma riigi kui terviku huvidele ja teda teenima. Kuulsad Rooma luuletajad (Vergilius ja Ho-

ratius) jutustasid oma töis Augustuse ajal riigi auväärses minevikust, kujutasid kangelaslike roomlasi, kes võisid endid ohverdada armastusest kaaskodanikkude vastu ning olid vähenõudlikud ja õiglased.

Keiser hoolitses vastavate seaduste kaudu rahva kõlbluse taseme tõstmise eest ning võitles üldise tõreduse ja uute

70. joonis. Keiser Augustus.

kommete vastu. Korratusse sattunud templid ehitati jälle üles, uusigi püstitati terve rida, muude seas ka kuulus panteon — kõikidele jumalatele pühendatud ümmargune tempel. Rea muidki toredaid ehitisi laskis Augustus püstitada. Avalikke platse ja hooneid kaunistati kujudega. Nii oli Augustuse aeg ka rooma raid- ja ehituskunsti õitseajaks. Rooma tähtsaim linnaosa muutus nüüd „telliskivilinnast marmorlinnaks“.

Keisri püüdeks oli hoida rooma rahvast segamatuna ja väljapaistvana riigile alluvate teiste rahvaste hulgas. See pärast keelas ta vabastatud orjele ja muulasile rooma kodaniku õiguse andmise. Tema arvates pidi rooma rahvas jääma valitsevaks ja käskivaks rahvaks.

Üldiselt oli Augustuse aeg rahuaeg, kuid täiesti ilma välissõdadeta ei möödunud seegi. Kuigi keiser ei pidanud vallutussõdu, tuli tal siiski sõdu pidada riigi võimu kindlustamiseks senivallutatud aladel ja riigi loomulikkude piiride saavutamiseks. Nii nihutas ta riigi põhjapiiri Doonau jõeni ja Gallias püüdis ta piiri viia Elbeni. Doonau—Elbe piir oleks olnud lühem ning võimaldanud paremat kaitset kui Rein—Doonau piir. Elbe jõeni tungimine aga ei läinud tal korda. Piirijõgedeks jäid põhjas ikkagi Rein ja Doonau. Saavutatud piiri püüdis ta nüüd kindlustada hulga kindlustistega.

Augustuse järeltulijad I sajandil. Et Rooma riik nimeseliselt jäi vabariigiks, siis ei olnud Augustusel surses õigust parandada oma võimu oma suguvõsale. Harilikult sai troonile see, kelle valis senat, kuid seejuures pidi senat selle isiku tunnistama keisriks, keda toetas sõjavägi. Eriti suurt mõju avaldas keisri valimisel tema ihukaitsevägi — pretoriaanlased. Kuid juhtus ka nii, et vahel provintsidest olevad sõjaväed valisid oma väepealikute hulgast keisri. Selle tulemusena puhkesid harilikult troonitülid.

Viis Augustuse esimest järglast olid siiski kõik Caesari sugulased. Mõnel neist leidis tõsist hoolt ja tahet riigi hüveolu eest hoolitseda, kuid üldiselt ei olnud nad just head valitsejad. Üks neist (Tiberius) oli nukker inimestepõlgaja, kes kaasinimestes nägi aina halba ning ikka kartis äraandi, teised olid hirmuvalitsejad, lõbutsejad ja pillajad, näit. Nero, kes elasid seninähtamatult uhkelt ning koormasid provintse ränkade maksudega. Vabariikliku valitsemisviisi viimased jäänused kadusid. Rahvakoosolek minetas oma tähtsuse hoopis. Keisrid hakkasid nõudma endile otse jumaliku au andmist, nii nagu see oli kombeks Idamaadel.

Keisri jumaldamine muutus üheks riigiusu oluliseks punktiks. Auhaavavaid tähendusi keisri kohta karistati kõige raskemate karistustega. Keiser Caligula näiteks karistanud pooleksaagimise ja kiskjate puuri heitmisega neid, kes keeldunud talle jumaliku au andmast. Valitsusvastaseid süütegusid jälgiti väga karmilt. Üksiku kodaniku isiklikku vabadust ja puutumatus hindas riigivõim

vähe. Kohtus hakati ülestunnistuse saavutamiseks tarvitama igast seisusest vabade kodanikkude piinamist. Vabariigi ajal oli selline vaba roomlase alandamine kuulmatu nähtus. Senaatorid vihkasid küll kõigest hingest keisrivõimu kasvamist, kuid ei suutnud midagi teha selle vastu. Rahvahulgad aga arvavad, et parem on siiski elada keisri alamatena kui vabariigis, kus valitsevad kestvad tülid.

„Head keisrid“ II s. II s. p. Kr. paranes olukord aga mitmeti. Roomas valitsesid keisrid, keda rahvas nimetas headeks keisriteks. Nad hoolitsesid rahva ja riigi hüveolu eest. Pillamine keisrikojas kadus, valitsemise väljaminekud vähenesid, korraldati maamüümist talupoegadele ning anti odavaprotsendilist laenu.

Heade keisrite hulgas oli väga kõlblaid ja tarku isikuid, näiteks filosoof Marcus Aurelius. Marcus Aurelius kuulus nende filosoofide hulka, keda kutsutakse stoikuteks. Stoikud õpetasid, et kõik inimesed rahvusele vaatamata on vennad ning inimelu sihiks ei ole mitte palju nautida, vaid teistele heasoovlik ja abivalmis kaasinimene olla. Head keisrid võitlesid ka edukalt riigipiiridesse tungivate välisvaenlaste vastu. Viimase „hea keisri“ Marcus Aureliuse ajal hakkasid germaanlased ründama Rooma riigi piire. Järk-järgult nõrgenes nende pealetungide käes Rooma riik, kuni ta paar sajandit hiljem langes täiesti germaanlaste saagiks.

71. joonis. Keiser Nero.

2. Rooma keisririigi aegne olukord.

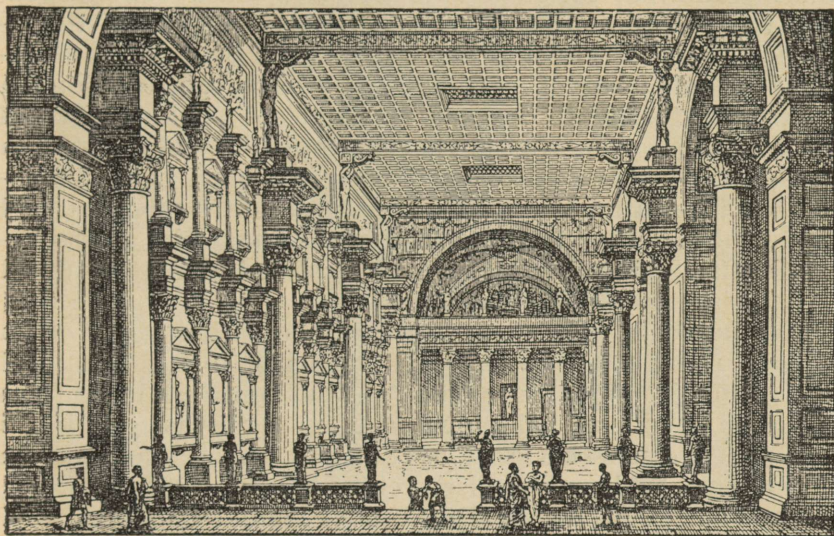
Majanduslik olukord. Esimesel kahel sajandil p. Kr. valitses Rooma riigis majanduslik õitseng. Vallutus sõdade järel kuhjus Rooma rohkesti varandusi, kapitali. Ühtlasi suurenes järjest juurdevoolu tõttu rahvaarv linnades. Linnad hakkasid seetõttu enam nõudma põllusaadusi. Nagu eespool mainitud, läks suur osa suurmaamannikke üle aiandusele, viinamarjade ja õlipuude kasvatu-

sele. Ka arendati rohkesti karjakasvatust, metsandust ning kodulindude kasvatust. Teravilja aga kasvatati vähe ja sedagi vaid oma orjamajapidamise jaoks.

Põlde hariti esmalt ainult orjadega, hiljemini aga, keisrite ajal, kui lõppesid suured vallutussõjad, vähenes ka orjade juurdevool. Seepärast pidid mõisad hakkama kasutama vabade rentnikkude tööjõudu. Talupojad said mõisnikelt maa põliseks kasustamiseks ja pidid selle eest tegema mõisa istandikes tegu ning maksma viljas või muudes ainetes, näit. aedviljas, lihas, munades jne. Selliseid uut liiki rentnik-talupoegi hakati hüüdma koloonideks. Mitte ainult Roomas, vaid ka provintsidest hariti keisririigi esimesil sajandil hoolega maad. Siingi olid ju omad suurlinnad (näit. Aleksandria), mis vajasid palju vilja. Ka veeti suured hulgad vilja Itaaliasse. Paljud Vahemeremaad, nagu Hispaania, Põhja-Aafrika ja Süüria, olid siis hästi niisutatud maad, mis palju enam vilja kandsid kui praegu. Isegi Põhja-Araabia kõrb oli kohati suurte niisutamiskanalite abil muudetud õitsevaks maaks.

Rooma riik hoolitses hästi liiklemisvõimaluste eest. Veeteed olid head. Eriti Vahemere kaubandus oli kõigiti hästi juhitud, meriröövlid olid kadunud ning laevasõit seepärast kaunis ohutu. Maanteed olid oma korralikkuse pärast isegi väljaspool riiki kuulsad. Maanteed ulatusid isegi riigi kaugemasse kolkaisse. Alul ehitati neid sõjavägede liikumise jaoks, kuid varsti muutus neil elavaks ka kaubavedu. Ülejõgede ja soode ehitati suuri sildu. Soodsad teed võimaldasid ühenduse pidamist terves suurriigis. Kaupu oli kerge müüa ühest riigiosast teise. Selle tõttu muutusid elavaks kaubandus ja tööstus. Linnad, eriti Rooma, tarvitasid mitmesuguseid kaupu. Itaaliast enesest veeti aga võrdlemisi vähe kaupu välja, muu seas ilusaid kunstipäraselt valmistatud savinõusid. Sissevedu Rooma riiki üldse oli väljaveost kaugelt suurem. Idamailt veeti sisse toredusasju, kulda, hõbedat ja neist valmistatud kaunisasju, vürtse jne. Ka tööstus muutus printsipaadi ajal päris suurejooneliseks. Üksikute käsitöölise asemel tekkisid suurtööstused, kus maksis juba tööjaotus. Ainult Roomas eneses ei tekkinud suuri tööstusi, sest siin, maailmalinnas, lasksid rikkad orjadel oma tarbeasjad valmistada või ostsid väliskaupmeestelt. Samuti ei tahtnud kauase tööta olekuga harjunud Rooma vaesem kiht enam üldse töötada.

Rooma linn oli vahepeal palju suurenenud omalt r a h v a - arvult ning kasvanud ilult. Itaaliast ja provintsidest oli siia palju rahvast kogunenud, moodustades aja jooksul suurlinna. Elanikkude arv oli Augustuse ajal üle miljoni. Vabariigi ajal oli linn koosnenud peale mõningate rikaste päleede ainult viletsatest elamutest. Augustuse ajal muutus linn põhjalikult. Keisri käsul lammutati osa linnast ning selle asemele kerkis uus, moodne linnaosa. Rooma kaunistati parkide,

72. joonis. Rooma supelasutis.

alleede ja toredate ehitistega, marmorsammastega, kujadega jne. Lammutatud majade asemele tekkisid marmorpaleed. Eriti toredad olid Kapitooliumi ja Palatiini linnaosad, kuhu oli koondunud riiklik ning usuline elu. Siin asetsesid kõige kaunimad platsid, templid, väravad, sammaskäigud ja tuhanded marmorkujud. Seal oli ka suur tsirkus, mis mahutas ligi 250 000 inimest, suur amfiteater, kus oli ruumi 50 000 pealtvaatajale, hiilgava toredusega ehitatud supelasutised, kõrged treppidega ausambad, auväravad jne.

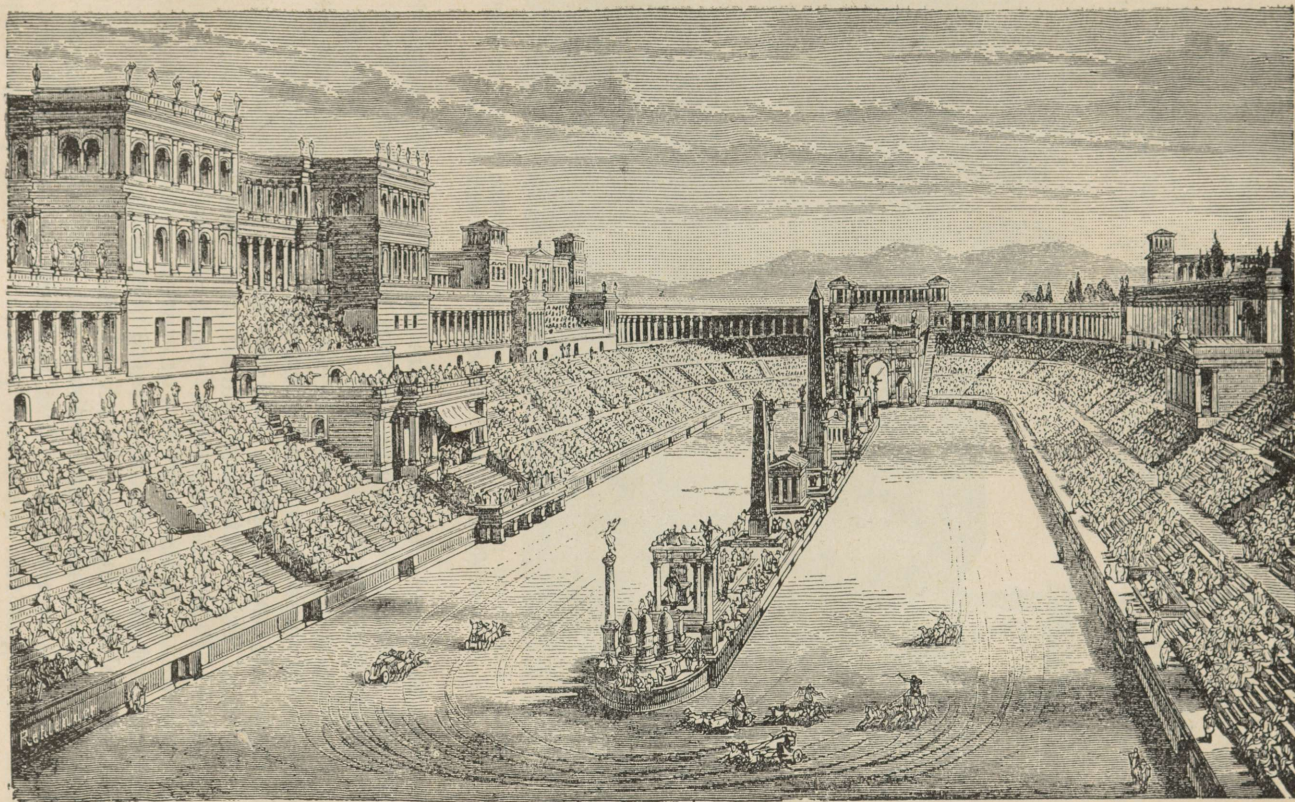
Ometi ei maksnud see toredus kogu linna kohta. Suurem osa Rooma maju olid siiski kõrged, viletsalt ehitatud üri- k a s a r m u d, kitsaste treppidega ning pimedavõitu tubadega. Tihti olid need hooned kokkuhoiu pärast nii viletsalt ehitatud, et nad kokku langesid, mattes elanikud endi alla.

Rooma linna tänavad jäid peale väheste erandite endiselt kitsaks ja kõveraks. Majad asetsevad tihedalt üksteise kõrval, nende ülemised korrad ulatusid sageli tänava kohale. Tulikahjud levisid sellises linnas väga kiiresti. Seepärast tündsid roomlased suurt rõõmu, kui keisrid asutasid elukutselise tuletoorje. Vankriga sõit jäi nagu enneminigi päeval linnas keelatuks tänavate kitsuse tõttu. Seepärast valitses öösiti linnatänavatel suur käre ja müra. Päeval aga kihased tänavad, turud, kauplused ja supelasutised igasuguseist rahvusest inimesist. Pealinna voolas kokku kõigist maailmakaarist igast kihist ja kutses inimesi. Selle kirju ühtlusetseta inimhulga kõrval asusid Roomas nagu vabariigi lõpulgi kahesugused selgesti eraldatavad inimesed: külluses elavad rahamehed ja vaene, riigi ja rikaste armust elav, töötu, kodutu mass, proletariaat. Proletaarlased veetsid omad päevad tänavail logeldes ja avalikest lõbustusist osa võttes ning magasid öösiti hulgana koos kitsastes ruumides. Samal ajal aina süvenes rikaste inimeste toredus. Järjest kallimaks muutusid tubade sisustused, rõivastis ja ehted.

Kodune elu. Toreduse armastus ja ehtimishimu, mida nägime roomlaste juures juba vabariigi lõpul, muutusid keisririigi ajal aina suuremaks. Rooma piiride laienemisega sagesid roomlaste kokkupuuted Idamaa rahvastega. Hakati eelistama hommikumaa riidet, mis õrnem, värvikam ja meeldivam. Rikkamad naised ehtisid oma juukseid kulla, kalliskivide ja pärlidega. Tänavail ei käinud nad jala, vaid lasksid endid kanda kandetoolil, et mitte oma peente ja kallite kingadega puudutada tolmuseid tänavaid.

Rikka roomlase uhkele rõivastisele vastas ka ta maja sisustis, mis läikis ja kiirgas hõbedast, kullast ja lihvitud marmorist. Seal oli mosaiikpõrandaid, metallpeegleid, vaase, ilulaudu, kalleid õlilampe jne. Peale linnamajade olid rooma rikastel veel toredad suvilad maal, mis piiratud suurte aedade ja kalatiikidega. Siin käisid nad endid kosutamas suurlinna väsitavaist askeldusist ja toimuist.

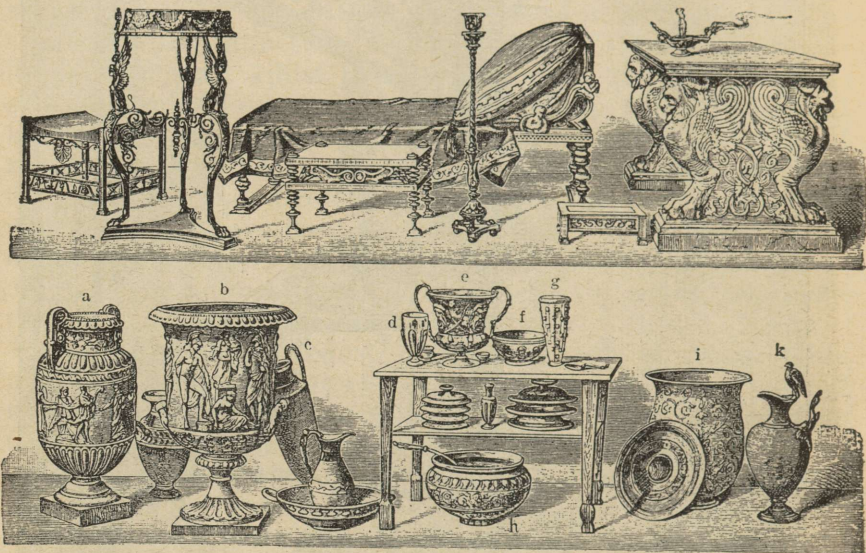
Suurejoonelised olid roomlased ka söömisel ja joomisel, eriti pidudel. Pidud keetsid harilikult hommikuni. Külalised ei istunud laua ümber, nagu meie ajal, vaid lamasid ümber laua asetatud isesugustel diivanitel. Majaisandal oli viisiks pakkuda haruldasi ja kalleid roogi suures väljavalikus. Pakuti kala, mis näiteks maksis enam kui tugev veohärg. Oli veel üks isesugune ja kallis toit, mida valmistati laululindude keeltest ja mida pakuti suursugustele ja

73. joonis. Suur tsirkus.

tähtsatele võõrastele. Säärased pidusöögid maksid väga palju. Pidusöögi kestel ja vaheaegadel lõbustasid võõraid lauljad, muusikamehed, tantsijad, näitlejad ja ka narrid, kelle ülesandeks oli luua lõbusat meeleolu.

Lõbustused. Roomlased, nii rikkad kui ka vaesed, armastasid avalikke lõbustusi. Needki muutusid keisririigi ajal aina sagedamaks ja suuremaks. Lõbustusi korraldati

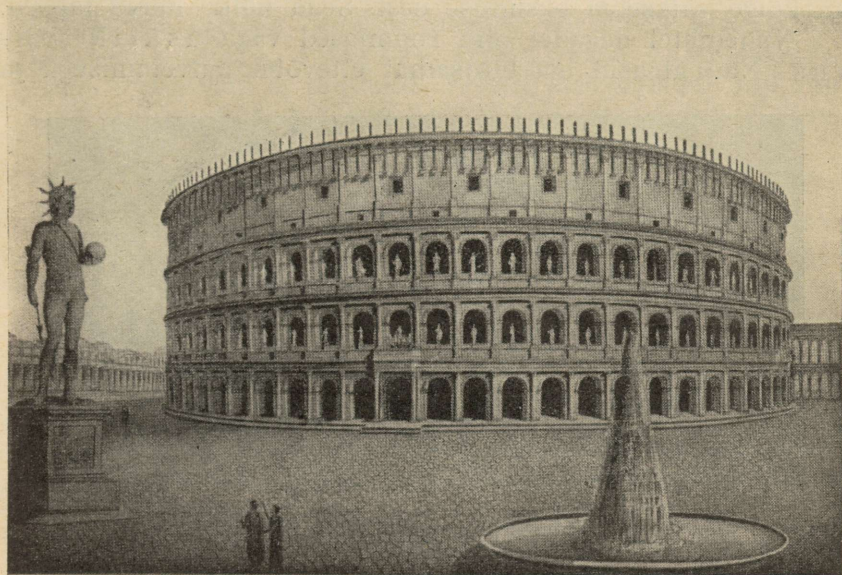

74. joonis. Roomlaste mööblit ja mitmesuguseid nõusid, näit. veinikannud ja -karikad (c, k, d, g), joogipeeker (e), klauss (f) jne.

viimaks nii sageli, et seks kuluks ligi 100 päeva aastas. Nii võõrdus rahvamass aegade jooksul tõsisest tööst.

Mõistlikuks ja harivaks ajaviiteks olid teatrietendused. Näidendid kanti ette kreeka eeskujul, kusjuures näitlejaiks olid orjad või kreeka rahvusest vabakslastud orjad. Suure ja püsiva poolehoiu osaliseks sai tsirkus oma võiduajamisega. Tsirkusetendusi käisid pealt vaatamas keiser ja senaatorid. Peale tsirkuse anti etendusi veel amfiteatris. Siin võitlesid gladiaatorid elu ja surma peale ringikujulisel või ovaalsel platsil, mida piirasid astmestikuna pealtvaatajate istekohad. Suurte kiiduavalduste osaliseks sai vapper võitja, võidetu langes aga üldise pilke alla. Mida verisem oli võitlus, seda suurem oli rahva juubeldamine. Haavatud vastasel oli õigus rahvalt armu paluda. Tõtsid pealtvaatajad

pöidla üles, siis pidi võitja vastasele elu kinkima. Näitasid need aga pöidlaga alla, siis andis võitja haavatud vastasele surmalöögi. Olid ühed võitluse lõpetanud, asusid teised nende asemele. Augustuse ajal võidelnud amfiteatris ligi 10 000 gladiaatorit. Gladiaatoriteks olid harilikult sõjavangid, orjad ja surmale mõistetud kurjategijad. Neid valmistati ette erilistes koolides. Amfiteatris võitlesid ka kiskjad loomad.

75. joonis. Amfiteater (Kolosseum).

Vahel lasti ka surmamõistetuid metsloomade poolt otse rahva silmade all puruks kiskuda. Hiljemini, kui ristiusk Roomas levis ja kristlasi taga kiusati, jättis palju kristlasi oma elu samal võitlusplatsil oma usu eest.

Kõlblus. Sajandite jooksul kasvas Rooma riik suureks maailmariigiks ja roomlased said kuulsaimaks oma aja rahvaks. Rooma rahva suuruse kannul käis aga ka rahva kõlbluse langemine. Vanad roomlaste voorused — lihtne kodanikuelu, mõõdukus eluviisides ja isamaa-armastus — muutusid haruldasiks nähtusiks. Petmine, äraandmine, vastaste hävitamine oda ja mürgiga olid harilikuks nähtuseks. Nii rikkad kui vaesed käisid amfiteatris ja tundsid gladiaatorite võitlusist lõbu. Hea meelega vaadati, kuidas kiskjad loomad kaitsetuid inimesi veristasid ja katki

käristasid. Rahvas naljatas, naeris ja avaldas väga kärarikalt oma rõõmu. Inimese tunded olid nürinenud ja muutunud väga lihtsaks. Isegi naised, perekonnaemad, olid enam huvitatud tsirkusest kui kodusest elust. Lastekasvatamise jätsid nad täielikult orjade hooleks, kes lastele võõrad ja kes ei suutnud nende eest nii hoolitseda kui lapsi armastav ema. Orje endid koheldi aga väga tigidalt. Neid peksti armutult ka kõige väiksema eksimuse eest. Seda kõike nägid lapsed.

Vanematel aegadel olid roomlased väga usklik rahvas. Nad algasid iga tähtsamat ettevõtet palvetamisega ja

76. joonis. Värvilisest klaasist nõud keisririigi ajast.

jumalaile ohverdamisega. Kui Rooma riik kasvas suurriigiks, võeti seniste jumalate perre ka allaheidetud rahvaste jumalaid, ehitades neile ka templeid ja altareid. Isegi keisreid hakati jumalatena austama ja neile ohverdama. Kuid jumalate arvu kasvamisega ei kasvanud roomlaste usklikkus, vaid isegi langes. Roomlased ei uskunud ei vanadesse ega uutesse jumalatesse. Jumalateenistuse ajal vaatasid isegi preestrid pilkavalt naeratades üksteisele otsa. Nii olid ka preestrid usule võõraks jäänud.

Rooma teadus, kirjandus ja kunst. Rooma teadus on juba oma olemuselt praktilist laadi. Ilmuvad teaduslikud tööd püüavad olla kasulikud igapäevse elu jaoks. Nii kirjutati palju töid põllumajanduse alalt. Ka ajaloolisi töid kirjutati. Vanadest roomlastest kõneldes püüti mõjustada kaasaegseid inimesi. Caesar, Livius ja Tacitus on tähtsamaid ajalookirjanikke. Eriti suur on roomlaste tähtsus õiguste aduse alal. Nende poolt arendatud rooma õiguse

väärtus pole veel meie päevilgi kadunud. Ülikoolides õpitakse rooma õigust praegugi õigusteaduse olulise osana.

Keisririigi aeg oli rooma ilukirjanduse õitseajaks. Tähtsamaks kirjaniikeks olid luuletajad Vergilius, kes koostas lugulaulu „Aeneis“, ning Horatius ja Ovidius.

Kunstidest arendasid roomlased kõige enam ehituskunsti. Roomlaste ehitusviis arenes osalt etruskide, osalt kreeklaste, osalt idamaiste ehitiste mõjul. Rooma ehituskunsti tähtsamaks omapärasuseks, võrreldes kreeka kunstiga, on kaarte, völvide ja kuplite tarvitamine, mida kreeklased ei tundnud. Teistel kunstialadel olid roomlased vaid asjaarmastajad, kes midagi omapärast ei loonud, vaid jäljendasid kõiges kreeka kunsti.

3. Ainuvalitsuslik keisririik.

a. Diocletianus ja Constantinus.

Rooma riigi nõrgenemine III s. Kolmandal sajandil tuli Rooma riigil pidada palju võitlusi välisvaenlastega, kes Rooma piiridesse püüdsid tungida. Euroopas sõditi germaanlastega, idas tuli võidelda vasttekinud Uus-Pärsia riigiga, kes püüdis roomlastelt ära võtta nende Aasias olevaid maaalasi. Palju sõdu peeti nende vaenlastega. Hädavaevalt suutsid roomlased tõrjuda vaenlasi tagasi üle piiri.

Samal ajal valitsesid riigis seesmised rahutused. Valitsevad keisrid olid enamasti nõrgad, kergemeelsed ja tisedad valitsejad. Sõjavägi seadis neid omavoliliselt troonile ja tõukas nad sealt jälle peagi. Iga väeosa valis vahel ise keisri. Nii oli kord koguni 30 keisrit korraga. Õeldu tulemuseks olid verised kodusõjad, mis laastasid riigi ja rahva elu. Siiski teostati üks tähtis uuendus sel ajal (212. a.) Rooma riigi elus: kõigile vabadele provintsielanikele anti rooma kodaniku õigused. Nii asetati nad Itaalia kodanikkudega samaväärsesse seisukorda. Alaliste kodusõdade ja välisvaenlastega peetud sõdade tulemuseks oli riigi majandusliku elu langus. Sõjad rüüstasid maa. Põllud jäid sööti, hooned põlesid maha, mõõduvad sõjaväed konfiskeerisid viljatagavarad, inimesed surid näljahädadesse ja taudidesse, sest sõdade kõrval piinasid ka need maad. Teed lagunesid, kaubavedu muutus röövlite, hulkuvate orjade ja sõdurite tõttu ohtlikuks. Keisrid koormasid riiki alatasa uute maksudega. Põllud jäid segastes oludes sööti. Rahaväärtus

langes. Elanikud vaesusid ja sattusid äärmisse viletsusse. Neil ei jäänud sageli muud üle kui hakata rõõvliks või põgeneda vaenlaste, barbarite juurde uude teenistusse. Sadade kilomeetrite tagant rändasid murelikud talupojad oraaklite juurde, et seal küsida: „Kas mulle tehakse oksjon?“ „Kas pean põgenema oma võlausaldajate eest?“ „Kas muutun kerjuseks?“ Viimaks (284) sai sõjaväe abil troonile Diocletianus.

Diocletianuse ja Constantinuse riiklik korraldus. Keiser Diocletianusel õnnestus end eelmistest kindlamiini maksma panna. Temaga algab Rooma keisririigis uus ajajärk — dominaadi ehk piiramatu võimuga keisririigi aeg. Dominaati iseloomustavaks jooneks on isanda ehk keisri piiramatu võim. Seni on nimeliselt püsinud veel vabariiklik kord koos senatiga, kuigi viimane oli täiesti sõnakuulelik keisrile. Nüüd aga kaotati see asutis hoopis ja riik kuulutati avalikult ainuvalitsuslikuks. Keiser muutus kõikvõimsaks.

Diocletianus jagas riigi kahte ossa, ida- ja läänepoolseks. Ise asus ta idaosasse valitsema, andes läänepoolse riigi valitsemise oma sõbra Maximianuse kätte. Nad mõlemad nimetasid end augustuseks. Augustused pidid Diocletianuse korralduse järgi endile võtma abilised, kes hiljemini saaksid augustuste kohale. Sellise korraldusega lootsid Diocletianus vältida edaspidiseid troonitülisid. Kuid vaevalt oli Diocletianus lahkunud augustuse kohalt, kui puhkesid uued troonitülid. Viimaks läks Constantinusel korda end jällegi sõdurite abil kogu riigis ainuvalitsejana maksma panna.

Diocletianus ja Constantinus andsid riigile uue korra. Riik muutub nn. ametnikkude riigiks. Varemini olid vähemalt väiksemaid kohapealseid ametiasju maakondades ajanud valitud tegelased, kes oma töö eest palka ei saanud. Nüüd aga hakkavad kõikjal teotsema keisri poolt või tema usaldusmeeste poolt nimetatud ametnikud.

Constantinuse ajal saab riigi pealinnaks Bütsants, mis omandab nüüd Konstantinoopoli nime. Uus pealinn näis keisrile soodsam Roomast, kus elasid paljud endised senaatorid, hoolega uurides vabariigiaegset ajalugu ning tagasi ihates endisi aegu.

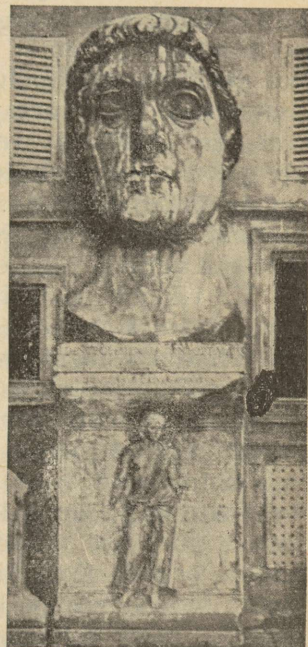
Dominaadiaegne maksude võtmine. Talupojad muutuvad sunnismaiseks. Palgaliste ametnikkude ülalpidamiseks vajab keiser suuri sissetulekuid. Nende hankimiseks maksustas ta rahvast rängalt. Makse maksid aga ainult maaomanikud. Valitsus määras iga linna ja maakonna kohta kindlaks maksu

suuruse. Linn pidi ise sellekohaste ametnikkude kaudu mak-
 sud sisse nõudma. Maal pidid mõisnikud talupoegadelt
 maksu võtma ja selle terves ulatuses riigile edasi maksma.
 Kui ei saadud tarvilist summat kätte, siis pidid maksuvõtjad
 ise omast käest puudu jäägi välja maksma. Vaesel ajal, mil
 paljud oma makse ei suutnud maksta, ei tahtnud keegi maksu-
 korrajaks ametnikuks hakata. See-
 pärast tegi valitsus selle ameti päri-
 tavaks ja keelas maksuametnikel
 kohalt lahkumise. Ka talupoegade
 suhtes pandi kehtima ametisundus
 ja elukoha külge kinnitamine ehk
 sunnismaisus. Talupojad, kes se-
 ni maksid riigile makse, teenisid sõja-
 väes ja töötasid mõisapõllul, sattusid
 raskete aegade tõttu viletsusse
 ja püüdsid tihti põgeneda, tasu-
 mata jättes mõisnikule renti, võlgade
 protsente ning valitsuse jaoks mine-
 vaid makse. Seepärast, et mõisnikele
 kergendada maksude sissenõudmist,
 võtabki riik põlluharijalt liikumis-
 vabaduse ja paneb kehtima sunnis-
 maisuse (332). Alul pandi sunnis-
 maisus kehtima riigi piiridel, kus
 koloonide põgenemine oli eriti häda-
 ohtlik, hiljemini aga üle riigi.

Selle uue korraldusega suurene-
 sid mõisnikkude võimupiirid. Neile
 anti isegi oma talupoegade üle po-
 litsei- ja kohtuvõim, et neil
 oleks võimalus paremini makse kätte saada. Talupoegade
 sunnismaiseks tegemine ei toonud paraku riigile oodatud
 kasu, vaid pigemini halba. Pooleldi orjaks muutunud talu-
 poeg kaotas igasuguse riigiarbastuse. Rooma riik ei olnudki
 nagu enam tema isamaa, vaid mõisnikkude ja kõrge keisri
 ametnikkude oma.

b. Ristiusk.

Ristiusu põhinõuded ja levimine. Keiser Augustuse ajal
 sündis Juudamaal, Betlehemi linnas Jeesus Kristus, maailma
 uue usundi looja. Ta rändas ringi õpetades, et on olemas

77. joonis. Keiser Constan-
 tinuse peakuju.

ainult üks jumal, kelle kõrval ei tohi olla teisi. Jumala ees on kõik inimesed, nii rikkad kui vaesed, üheväärsed. Tema õpetuse teine põhimõte oli: armasta Jumalat ja oma ligimest nagu iseennast. Armastust nõudis Kristus isegi vaenlase vastu. „Tehke head neile, kes teid vihkavad, paluge nende eest, kes teid taga kiusavad,“ õpetas ta. Nii oli Kristuse õpetus armastuse ja vennluse õpetus. Neile, kes tema õpetuse järele käivad, lubas ta teisel pool hauda paremat elu. Tema ümber kogunesid jüngrid, kes levitasid ta õpetust ja kuulutasid Kristuse ülestõusu. Ristiusk leidis suurt poolehoidu, eriti vaesema rahva seas, sest see rääkis ju vennlusest ja üheõiguslusest. Inimesed, kelle elu vilets, lohutasid õpetusest, mis lubas neile pärast surma õnne ja rahu. Põlatud rahvahulgas, kes iga päev tundsid enese ebavõrdsust ja sõltumist vägevaist, uskusid meeleldi jumalat, kelle ees on kõik inimesed üheväärsed.

Ka rikkais ja haritud kihtides oli ristiusu levimiseks eeldusi, sest usk vanusse rahvuslikesse jumalaisse oli kadumas.

Kristlaste tagakiusamine. Mida enam levis ristiusk, seda teravamaks muutus ta vahekord riigivõimuga. Roomas lubati avada igasuguste jumalate templeid ja uskuda igasuguseid jumalaid, kuid pilgata või avalikult eitada vanu rooma jumalaid ei tohtinud. Ristiusulised aga väitsid, et ainult nende usk on õige ning kõik, kes teisiti usuvad, lähevad pärast surma põrgusse. Muidugi ei meeldinud roomlastele kuulda midagi sellist. Ka hoidusid kristlased eemale Rooma seltskonna pidusöögest ja lõbustusist, nimetades neid vastikuks ja inetuks. Isegi selleaegsest teadusest ei pidanud nad palju lugu. Nad ei kummardanud ka keisrit kui jumalat. Neil asjaoludel oli kokkupõrge riigivõimuga möödapääsetamatu. Kristlasi loeti mässulisteks, riigivastasteks, seepärast püüdsid keisrid ristiusku hävitada. Kristlasi hakati taga kiusama keiser Nero ajast peale (64. a. p. Kr.). Neid põletati tuleriitadel, heideti metsloomade ette ja poodi risti. Neile ei antud rahu kuski. Salaja käisid nad oma jumalat teenimas metsades ja maa-alustes matusepaikades ehk katakombides. Tagakiusamised kristlasi ei kohutanud, vaid isegi kinnitasid neid nende usus. Nad läksid hea meelega surma, sest see päästis neid raskest murerikkast elust ja viis igavesele õndsusele. Tagakiusamistele vaatamata kasvas kristlaste arv ikka suuremaks. Alul olid kristlaste tagakiusamised kohalikud, kuid viimased neist III s. lõpul ja IV s. alguses olid juba üleriiklikud.

Ristiusu võit. Keiser Constantinus Suurele selgus aga pea, et kristlaste rohkearvuline suurenemine võiks vägagi kasulikuks osutada riigile, kui neile vastu tulles kuulutada ristiusku lubatud usuks. Ühine usk võiks riigi väga mitmekesiseid rahvaid ühendada tervikuks ning sel teel riigi sisemisest tülidest päästa. Ta andiski a. 313 Milano ediktiga loa kuulutada vabalt ristiusku. Kristlased said seaduse ees üheõiguslikeks teiste usundite pooldajatega. Peagi hakkas riik neid isegi soodustama.

Räägitakse ühest juhtumist, mis Constantinus Suure teinud sõbralikuks ristiusu vastu. Oma vastase vastu, kes keisritrooni ihanud, sõtta minnes, öelnud sõjaväes teenivad kristlased temale, et kui ta ristiusuliste jumala nimel lahingusse läheb, siis ta võidab. Ka näinud keiser nägemust. Taeva serval seisnud rist pealkirjaga: „Selle märgi all võidab“. Kuulda võttes kristlasi Constantinus võitnudki. Nüüd andnud ta kristlastele kohe usuvabaduse.

Kirikukorraldus. Juba varakult elasid kristlased kogudustena, kus iga liige võis jutlust pidada. Hiljemini usaldati jutlustamine ja palvetamine jumalateenistusel seks valitud koguduseliikme kätte, keda hakati preestriks nimeutama. Preestrid oli ühes kogukonnas (näit. linnas) palju. Et terve kogukonna usuolu vajas juhtimist ja korraldamist, siis valiti preestrite hulgast üks piiskopiks, s. t. ülevaatajaks. Tema seisis preestrite peres teistest oma mõju suhtes palju kõrgemal. Piiskoppide hulgast eraldusid peapiiskopid, keda loeti õigeteks usuolu juhtideks. Erilise tähtsuse ja lugupidamise omandas Rooma kui riigi pealinna peapiiskop, keda hakati paavstiks kutsuma. Paavsti ülesandeks oli kõikide ristiusuliste usuolu juhtimine nii Rooma riigis kui ka väljaspool.

Esimesele kohale kristlikus kirikus püüdis ka Konstantinopoli peapiiskop. Tekkisid tülid, mille tulemuseks oli kiriku jagunemine kaheks — rooma-katoliku ja kreeka-katoliku kirikuks.

c. Rooma riigi jagunemine.

Germaanlaste tung Rooma piiresse. Nagu eespool mainitud, algas germaanlastega vaenlik kokkupuude juba varakult. Hädahoht Rooma riigile süvenes aga aeg-ajalt, mida enam nõrgenes riik seismiste sündmuste mõjul.

Germaanlased olid sõjakas ja ettevõtlik rahvas, kes elatus põlluharimisest, karjakasvatamisest ja kütimisest. Nad elasid külades, kusjuures põllumaad olid külakonna liikmete vahel ühetaoliselt jaotatud. Karjamaad, niidud ja metsad olid ühiseks tarvitamiseks kõigile. Põlluharimine oli madalal järjel, nad ei mõistnud veel põldu väetada. Kui maa oli ühes kohas välja kurnatud, jäeti see sööti ja võeti uus maatükk vilja alla. Aastate järel tuli söötijäänud maa uuesti vilja alla. Et rahvaarv alatasa kasvas, vaatamata alatistele sõdadele, ja et palju maad soode ja metsade all seisis, siis andis maapuudus end sageli tunda. Seepärast hakkasid germaanlased Rooma riigi piiridesse tungima. Nende pealetungimine hoogustus hunnide survele, kes ilmusid Aasiast 375. a. ja tungisid lääne poole. Hunnid olid väga liikuv ja sõjakas mongoli tõugu rändrahvas, head ratsutajad, kes liikusid väga kiiresti. Hunnid vallutasid osa praegusel Lõuna-Venemaal elavaid germaani tõugu kuuluvaid goote, teine osa goote aga tungis hunnide survele üle Doonau Balkani poolsaarele. Nad võitsid siia vastusaadetud Rooma sõjaväe. Pärast seda kaotust tegi keiser Theodosius Suur nendega rahu ja andis neile maad elamiseks. Germaanlased, kes niiviisi Rooma riigi piiresse elama asusid, pääsesid varsti ka riigiametisse ja sõjaväkke. Rooma keisrid ja maavalitsejad hakkasid neid enam usaldama kui roomlasi ning andsid neile tähtsamaid ametikohti.

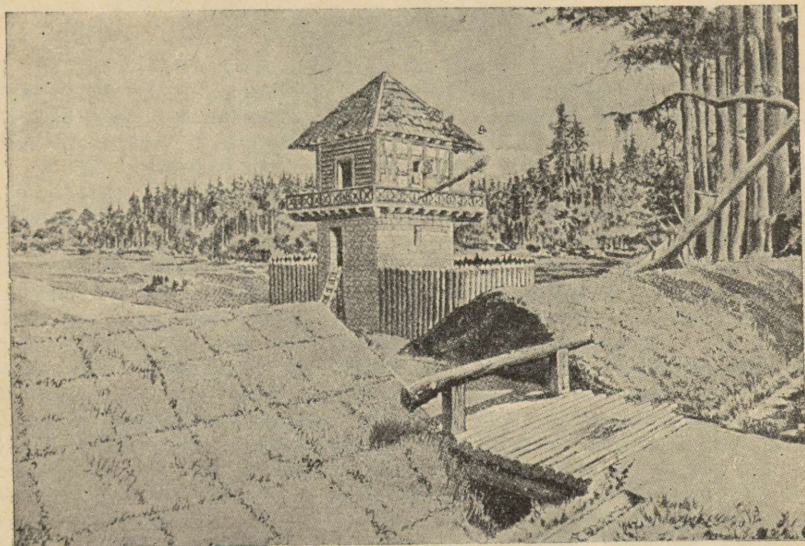
Riigi jagamine. Pärast viimase mõjukama keisri Theodosiuse surma jagasid ta soovi kohaselt pojad a. 395 riigi endi vahel. Üks poeg sai lääne-, teine idaosa. See jaotamine võeti ette seepärast, et Rooma riik oli väga suur ja ühel isikul oli raske valitseda ja riigi piire pealetungivate vaenlaste vastu kaitseda. Seekordne jagamine jäi jäädavaks. Ei olnud enam sellist vägevat keisrit Roomas, kes oleks ühendanud mõlemad riigiosad.

d. Lääne-Rooma riigi langemine.

Languse käik. Theodosiuse pojad olid nõrgad valitsejad ja riiki juhtisid nende germaanlastest väejuhid. Sama nähtus kordus ka viimaste keisrite ajal. Germaanlaste pealetung aga kestis edasi. Ida-Rooma riik kannatas vähem nende pealetungide all, sest liikumine oli enam suunatud läände. Läänegootid tungisid V sajandil Itaaliasse, nende kaitseks toodi väed ära Doonau ja Reini äärest. See-

tõttu pääsesid aga teised germaani sugu rahvad Hispaaniasse ja Galliassa ja asutasid seal endile riike. Aasta-aastalt vallutasid germaani sugu rahvad ühe riigiosa teise järel ja Lääne-Rooma riik piirdus lõpuks ainult Itaaliaga. Siingi kestsid alatised germaanlaste rüüsted lakkamatult. Rooma linn sattus mitu korda rüüste alla ja kaotas oma hiilguselt ja toreduselt palju.

Näiliselt valitsesid küll mõni aeg siin veel roomlasist keisrid, kuid tegelikult asetasid neid troonile ja tõukasid sealt jälle germaani väepealikud. See kestis 476. aastani, mil

78. joonis. Vahitorn ja kraav Rooma riigi piiril.

üks germaani väepealik Odoaker keiser Romulus Augustuse troonilt tõukas ja enese Itaalia kuningaks nimetas. Selle sündmusega loetakse Lääne-Rooma riik lõppenuks. Ida-Rooma riik aga püsis veel ligi 1000 aastat. Poliitiliselt ja kultuuriliselt tähtis Rooma suurriik oli seega kadunud. Tema asemele tekkis rida uusi riike.

Languse põhjusi. Nägime, et rahvasterännu aegsed sõjad andsid viimase tõuke kõdunevale Rooma riigile, mille järel see kokku varises. Mitmesugused germaani sugu rahvad tungisid Rooma aladele, mida nõrgenenud riik enam kaitseda ei suutnud. Nõrgenemise põhjused peitusid eespool-käsiteldud riigi majanduslikus ja kultuurilises languses ja rahvaarvu

kahanemises. Roomlased olid muutunud maailmariigi kodanikkudena vallutatud maade kulul rikkaiks, lodevaiks ja elunautijaiks, kes olid tööst ja riigi huvide kohasest elust loobunud. Ka ainuvalitsuslik riigikord oma ametnikkude hulgaga ei võimaldanud rahval küllaldast osavõttu riigielust ja tegi teda ükskõikseks riigi saatuse vastu. Germaanlased aga seevastu olid rahvas täis elujõudu ja metslaslikku võitluseiha.

Lääne-Rooma riigi langedes jäi siiski püsima ta suur kultuuriline pärand nii arenenud põllunduse ja käsitöö kui ka kirjanduse, ehituskunsti ja rooma õiguse kujul.

KÜSIMUSI JA ÜLESANDEID.

A. SISSEJUHATUS.

1. Põhimõisteid. 1) Mis on ajaloo ülesandeks? 2) Missugust aega nimetatakse ajalooliseks, missugust esiajalooliseks? 3) Missuguseid ajaloolisi allikaid teate? 4) Missugused ajaloolised allikad annavad meile kõige kindlmaid ja selgemaid andmeid minevikust?

2. Esiajalooline aeg. 1) Kuidas jaotatakse esiajaloolist aega? 2) Kirjeldage ürginimest! 3) Missuguse omaduse tõttu jäi inimene võitjaks võitluses loodusega? 4) Kust leidis esiajalooline inimene endale peavarju? 5) Kas elaksite meelsamini koopas või vaikülas, mispärast? 6) Missugused olid inimese varaseimad tarberiistad? 7) Mispöolest erinevad vanema ja noorema kiviaja kiviriistad? 8) Missuguseid savinõusid valmistati kiviajal? Kes valmistasid neid? Kuidas neid kaunistati? 9) Millest elatusid inimesed kõige vanemal ajal? 10) Missuguste elatusviisidega tutvus esiajalooline inimene hiljemini? 11) Kuidas tulid inimesed põlluharimise mõttele? 12) Missugusel kujul sõid esiajaloolised inimesed teravilja? 13) Kes oli inimese esimeseks koduloomaks? Mispärast rändasid karjakasvatajad sageli? 14) Kui oleksite esiajalooline inimene, kas püüaksite elatuda eeskätt jahist, põllundusest või karjandusest? Mispärast? 15) Millest koosnes inimese esimene rõivastis? 16) Millest valmistati rõivaid nooremal kiviajal? 17) Kuidas parandas tule kasustusele võtmine ning keele arenemine inimeste elujärge? 18) Milles avaldus esiajaloolisel ajal kunstiline looming? 19) Milles seisis esiajaloolise inimese usk? 20) Kuidas tekkis suguvõsa, suguharu ja riik? 21) Kuidas kujunesid aadli- ja orjaseisus? 22) Kus asusid vanimad ajaloolised rahvad?

Ülesandeid. 1) Joonistage noorema või vanema kiviaja inimesed jahil! 2) Kujutage vastava joonistuse abil elu vaikülas! 3) Joonistage vaiküla elanik jahu jahvatamas käsikivil! 4) Märkige kodumaa kontuurkaardile tähtsamad kivi- ja noorema rauaaja leiukohad! 5) Koostage kronoloogiline tabel esiajaloolise aja ajajärkude kohta!

B. VANA-IDAMAA.

I. Egiptus. 1) Mispärast nimetatakse Egiptust Niiluse anniks? 2) Millest tekkis egiptlaste usu järgi Niiluse veetõus? 3) Millal on Egiptuses veetõus, millal toimub lõikus? 4) Millal tulid egiptlased Niiluse jõe orgu? 5) Millal lõi vaarao Menes ühise Egiptuse riigi? 6) Millal kaotas Egiptus oma iseseisvuse, langedes Pärsia võimu alla? 7) Milles avaldus vaarao suur võim? 8) Missugustesse erikihtidesse jagunes egiptuse rahvas? 9) Mida teate egiptuse rahva tööst? 10) Missuguseid egiptlaste jumalaid

teate? 11) Mida arvasid egiptlased elust peale surma? 12) Kuidas hoolitsetesid egiptlased oma surnute eest? 13) Missugune kunstidest oli egiptlaste juures eriti arenenud? 14) Loendage egiptlaste tähtsamaid ehitisi! 15) Missugused teadused olid egiptlaste juures eriti arenenud ning mispärast just need? 16) Kuidas nimetati egiptlaste kirjamärke? 17) Milles nad erinesid meie omadest? 18) Kuhu kirjutasid õpilased Egiptuse algkooles?

Ülesandeid. 1) Joonistage egiptuse hieroglüüfe! 2) Joonistage üldjoontes egiptuse tempel! 3) Kujutage joonise abil õppetundi egiptuse koolis! 4) Joonistage egiptuse kirja areng! 5) Joonistage püramiid ja selle läbilõik! 6) Joonistage sfinks ja obelisk! 7) Märkige vastavale kontuurkaardile tähtsamad andmed (linnad, vallutusretked, templid, püramiidid jne.) Egiptuse ajaloost!

II. Mesopotaamia. 1) Babüloonlased ja assüürlased. 2) Kes olid Mesopotaamia vanimaks kultuurrahvaks? 3) Millal ilmusid Mesopotaamiasse semiidid? 4) Millal lõi Hammurapi suure Babüloonia riigi? 5) Kelle võimu alla langes hiljemini Babüloonia riik? 6) Millal rajati uus Babüloonia riik? 7) Kelle ohvriks langes Uus-Babüloonia? 8) Milliseid omapärasusi märkame Babüloonia ehituskunsti? 9) Mispärast ei ehitanud babüloonlased toreid hauakambreid? 10) Kes olid babüloonlaste tähtsamad jumalad? 11) Kellele uskusid babüloonlased veel peale jumalate? 12) Mispärast nimetatakse sumerlaste kirja kiilkirjaks? 13) Mida oleme me pärinud Babüloonia teadlastelt?

Ülesandeid. 1) Joonistage üldjoontes Babüloonia tähtsamaid ehituskunsti avaldusi! 2) Tooge näiteid kiilkirja kujutamises vastava joonise abil! 3) Kujutage joonise abil assüürlasi jahil! 4) Valmistage jooniseid Babüloonia ehitiste kaunististest! 5) Kujutage pildis täheteadlasi taevakehade liikumist uurimas! 6) Märkige vastavale kontuurkaardile tähtsamad andmed (jõed, linnad, piirid) Babüloonia ja Assüüria ajaloost!

III. Foiniiklased. 1) Missugused asjaolud soodustasid laevanduse arengut Foiniikias? 2) Missuguste maadega olid foiniiklased kaubavahtuses? 3) Mida töid foiniiklased Idamailt, Vahe- ja Musta mere mailt, Aafrikast, Hispaaniast, jne.? 4) Missugused olid foiniiklaste tähtsamad kaubalinnad? 5) Missugune Tüürose käsitöösaadus oli eriti kuulus? 6) Mille abil liikusid foiniiklaste laevad? 7) Kuidas leidsid laevnikud teed ulgumerel? 8) Mispärast asutasid foiniiklased asumaid? 9) Milline foiniiklaste asundus kujunes kõige tähtsamaks? 10) Kuidas oli Foiniikia riiklikult korraldatud? 11) Milles seisab foiniiklaste ajalooline tähtsus?

Ülesandeid. 1) Joonistage foiniiklaste laevu! 2) Märkige Vahe-mere kontuurkaardile Foiniikia asukoht, ta tähtsamad linnad ja asulinnad ning foiniiklaste kaubateed!

IV. Pärsia. 1) Missugusesse rahvatõugu kuuluvad egiptlased, babüloonlased, foiniiklased ning pärslased? 2) Kes põhjendas Pärsia riigi? 3) Missugused maad kuulusid Kambyse ajal Pärsia riigi alla? 4) Mille poolest on tähtis Pärsia ajaloos Dareios I? 5) Milles seisab Pärsia ehituskunsti omapärasus? 6) Keda pidasid pärslased oma usu loojaks? 7) Kes olid Ormuzd ja Ahriman?

Ülesandeid. 1) Märkige vastavale kontuurkaardile kõik maad, mis kuulusid Pärsiale Kambyse ajal! 2) Märkige eri värvidega vastavale kontuurkaardile kõik teile teada olevad Vana-Idamaa rahvaste asustuse keskused! 3) Koostage kronoloogiline tabel Vana-Idamaa ajaloo tähtsamate sündmuste kohta!

D. KREEKAMAA.

I. Vanem aeg.

1. Maa asustamine. 1) Missugusesse rahvatõugu kuuluvad kreeklased? 2) Kust tulid kreeklased Kreekamaale? 3) Kuidas mõjus Kreekamaa maapind kreeklaste riiklikule elule? 4) Missugused olid kreeklaste tähtsamad suguharud ning kus nad elasid? 5) Mida õppisid kreeklased foiniiklastelt ja egiptlastelt? 6) Mispärast hakkasid kreeklased kodumaalt välja rändama? 7) Missugusesse Egeuse mere idaranniku ossa asusid eoolased, doorlased ja joonlased? 8) Nimeta kreeklaste tähtsamaid asulinnu!

2. Kreeklaste usund. 1) Kuidas kujutlesid kreeklased oma jumalaid, võrreldes inimestega? 2) Kus asusid kreeklaste arvates jumalad? 3) Nimetage kreeklaste tähtsamaid jumalaid ning nende eri ülesandeid! 4) Kuidas kujutlesid kreeklased elu pärast surma? 5) Milleks asutasid kreeklased templiühinguid? 6) Kuidas püüdsid kreeklased jumalate tahet teada saada? 7) Missugused tegurid peale ühise usu ühendasid veel kreeklasi? 8) Millal ohverdati Olümpias jumalatele ning mispärast just siis? 9) Miks pidasid kreeklased spordivõistlusi just templiterikkas Olümpias? 10) Kui pika ajavahemiku järel peeti Olümpia pidusid? 11) Missuguste pidustustega Eestis võiks võrrelda Olümpia mängu rahvuslikult tähtsuselt? Mispärast? 12) Missuguseid korraldusi tehti Olümpia pidude eel? 13) Millega avati pidustused? 14) Mida pidid võistlejad vandega töötama? 15) Kuidas austati Olümpia mängude võitjaid? 16) Millal olid esimesed Olümpia mängud? 17) Mille poolest on see aasta veel tähtis?

3. Kangelaslood ja lugulaulud. 1) Kes olid kreeka tähtsamad kangelased? 2) Milliseid Heraklese kangelastöid teate? 3) Milliseid Theseuse kangelastöid tunnete? 4) Millest jutustavad „Argonautide sõidud“? 5) Milliseid nimesid kannavad Homerose lugulaulud? Millest seal jutustatakse? 6) Kus asetses Trooja linn? 7) Mis oli Trooja sõja põhjuseks? 8) Mitu aastat piirasid kreeklased Troojat? 9) Kuidas õnnestus neil lõpuks Trooja vallutamine? 10) Missuguse kangelase kojusõit Troojast kestis 10 aastat? 11) Kes oli Polyphemos? 12) Kes oli Penelope ja milles seisis ta kavalus kosilaste suhtes? 13) Seletage kangelaslugude ja lugulaulude põhjal, missuguseid töid tegid muistsed kreeklased!

Ülesandeid. 1) Joonistage kaart-visandil tee, mida mööda tulid kreeklased Balkani poolsaarele! 2) Märkige eri värvidega vastavale kontuurkaardile Põhja-, Kesk- ja Lõuna-Kreekamaa ning varustage tähtsamad Kreeka maakonnad ja linnad nimedega! 4) Joonistage, kuidas kreeklased õppisid meresõitu! 5) Märkige Vahe-, Egeuse ja Musta mere kontuurkaardile kreeklaste tähtsamad asukohad suguharude järgi ja nende asulinnad! 6) Joonistage Olümpose mägi ja teda ümbritsevad mägede ahelikud! 7) Joonistage pühapaiga Olümpia üldpilt! 8) Joonistage võidujooksu ja võiduajamise stseene Olümpia pidustustelt! 9) Kujutage pildis võitja vastuvõttu kodulinnas! 10) Kujutage pildis Heraklese väljapaistvamaid vägitegusid! 11) Kujutage piltide reas Trooja hobust ja selle osa linna vallutamisel! 12) Valmistage Odysseuse eksisõitude kaart!

II. Kreeklaste tähtsamad riigid.

1. Sparta, elukutseliste sõdurite riik. 1) Kus asetses Sparta? 2) Missugustest kihtidest koosnes Sparta rahvastik ja millised olid nende tegevusalad? 3) Missugune oli Sparta valitsuskord? 4) Mil-

list sihti taotles Sparta kasvatust? Mispärast? 5) Jutustage spartlaste kasvatustviisest! 6) Millist kõneviisi nimetatakse lakooniliseks, mispärast? 7) Mis olid telkkonnad? 8) Kuidas hoidusid spartlaste võõraste mõjude eest? 9) Misnimelise poolsaare peremeesteks said spartlased?

2. Ateena, töö ja kaubanduse riik. 1) Missugune oli Ateena rahvastiku koosseis riigi õitseajal? 2) Mispärast oli Ateenas nii palju orje? 3) Mispärast tekkis Attikas palju kaupmehi ja käsitöölisi? 4) Missugused riigikorrad kehtisid järgemööda Ateenas? 5) Kuidas tekkisid suured vahed talupoegade ja aadli vahel Attikas? 6) Mispärast oli Attika talupoegadel raske kohtus õigust nõutada? 7) Missugused reformid teostas Solon Ateena sotsiaalses ja poliitilises elus? 8) Mispärast ei võinud vaesemad kodanikud kasustada rahvakoosolekust osavõtmise õigust? 9) Kas võiks teie arvates ka Eestis rahvakoosolek juhtida riigiasju? 10) Kui jaa, siis kuidas, kui ei, siis miks mitte? 11) Kuidas hoolitseti türannivalitsuse ajal talupoegade ning kaubanduse eest? 12) Missuguseid muudatusi võeti ette Ateena riigikorras vabariigi taastamisel peale türannivalitsust?

Ülesandeid. 1) Koostage skeem Sparta valitsuskorrast! 2) Märkige kontuurkaardile eri värvidega Peloponnesose liitu kuuluvad alad! 3) Koostage skeem Ateena riigikorrast Soloni uuenduste järel!

III. Kreekamaa õitseng Ateena juhtimisel.

1. Väikese Kreeka sõjad Pärsia hiiglariigiga. 1) Mis oli Kreeka-Pärsia sõdade põhjuseks? 2) Missugune oli kreeklaste vabadusvõitluse saatus Väike-Aasias esialgu? 3) Mida oli ateenlastel karta pärast pärslaste võitu Väike-Aasias? 4) Missugune oli pärslaste esimese sõjaväe saatus Kreekamaal? 5) Missuguse tähtsa lahingu pidas pärslaste teine sõjavägi, mis saabus Kreekasse otse üle Egeuse mere? 6) Kes võitsid seal lahingus? Millal ta oli? 7) Kuidas õnnestus pärslaste kolmas katse vallutada Kreekamaad? 8) Missugused tähtsad maalahingud ja merilahing peeti sel korral? 9) Kuidas õnnestus kreeklastel Pärsia laevastiku hävitamine? 10) Nimetage tähtsamaid kreeklaste tegelasi Kreeka-Pärsia sõdades! 11) Milles seisid nende teened? 12) Mispärast võitsid teie arvates kreeklased Pärsia hiiglariigi? 13) Mis tähtsus oli Kreeka-Pärsia sõdade õnnelikul lõpul?

2. Ateena tõuseb varemeist ja muutub Kreekamaal esivõimuks. 1) Mispärast asutati Delose meriliit? 2) Missugune liidu liige hakkas varsti valitsema kogu liidu üle?

3. Ateena Periklese ajal. 1) Mispärast tõusis Ateena võimaks kaubandusriigiks peale Pärsia sõdu? 2) Missugused kaks erakonda olid Ateenas ning mida nad püüdsid? 3) Milles seisid Ephialtase reformid? 4) Milles avaldus Ateena majanduselu õitseng pärast Pärsia sõdu? 5) Missugused olid Ateena tähtsamad saadused? 6) Missuguseid kaupu veeti Ateenasse? 7) Mispärast hakati Periklese ajal tasu maksma rahvakoosolekul käimise eest? 8) Miks ei tahtnud Periklese vastased lubada raha kulutamist ehitustöödele? 9) Kes olid eriti vastu ja mispärast? 10) Kuidas põhjendas Perikles ehitustööde kasulikkust? 11) Kus asetsesid Ateena tähtsamad ehitised? 12) Milliseid ehitisi ja kelle kaju teate sealt?

4. Kreeklaste kodusest ja vaimesest elust. 1. Milles erinesid Kreeka elamud meieaegseist Eesti elamutest? 2. Nende sisustis? 3) Mispärast ei pannud kreeklased rõhku eraelamute toredusele? 4) Missugune oli kreeklaste rõivastis?

1) Missugune oli kreeklaste toitumine? 2) Milles erines Ateena lastekasvatus Sparta omast? 3) Missugune oli kreeka naise seisund? 4) Mispärast kaotas kreeka naine oma endise vabaduse? 5) Kas taotlesid kreeklased teadusi uurides ainult puhtpraktilisi sihte või ka muid? 6) Keda nimetasid kreeklased filosoofideks? 7) Mida arvasid vanemad filosoofid maailma põhiainest ja maakera kujust? 8) Kuidas kujutlesid kreeklased maailmajagade suurusevahetusi? 9) Kes oli kreeka tähtsaim ajalookirjutaja? 10) Kes oli vana kreeka kuulsaim matemaatik? 11) Kus tekkis Kreeka hariduselu ning kuhu levis ta hiljemini? 12) Kuidas tekkis kreeka teater? 13) Milles erines kreeka teater meieaegsest? 14) Missugused on kreeka ehituskunsti stiilid? 15) Milles nad erinevad üksteisest? 16) Mispärast ei ehitatud kreeklased losse? 17) Kes oli Kreeka tähtsaim raidkunstnik?

Ülesandeid. 1) Joonistage vastavale kontuurkaardile pärslaste 1., 2. ja 3. retk Kreeka-Pärsia sõjapäevilt! 2) Märkige Maratoni lausikmaal samanimelise lahingu koht ja vastaste sõjavägede asend! 3) Märkige vastavale kontuurkaardile Delose meriliitu kuuluvad maad! 4) Valmistage skeem Ateena riigikorrast Periklese ajal! 5) Joonistage Ateena linnamägi! 6) Kujutage pildis kreeka mehe ja naise rõivastist! 7) Kujutage vastava joonistise abil kreeklasi einestamas! 8) Joonistage dooria ja joonia stiili sambad! 9) Kujutage pildis näokatteid, mida tarvitati nalja- ja kurbmängudes! 10) Joonistage Kreeka teatri põhiplaani!

IV. Kodusõdade aeg.

1. Peloponnesose sõda. 1) Missugused olid vaenu põhjused Sparta ja Ateena vahel? 2) Millest sai Peloponnesose sõda oma alguse? 3) Nimetage järjekorras tähtsamaid sündmusi Peloponnesose sõjast! 4) Missugused olid Peloponnesose sõja tagajärjed? 5) Kes olid sofistid, mida arvasid nad tõesest ja kõlblusest? 6) Milles erines Ateena sofistidest? 7) Mispärast ei sallinud Sokratesest Ateena poliitikamehed, rikkad aristokraadid ning kreeka jumalatesse uskujad? 8) Mispärast mõisteti Sokrates surma? 9) Mispärast ei põgenenud Sokrates ära vanglast? 10) Kes oli Sokratese tähtsaim õpilane? 11) Kuidas nimetati tema õppeasutist? 12) Kes pidid Platoni arvates valitsema riiki?

2. Kõikide võitlus kõikidega. 1) Miks pettusid paljud riigid Sparta võidus Ateena üle? 2) Kes algatas pärast 387. a. rahu võitlust Sparta vastu? 3) Miks ei suutnud Teebai korda luua Kreekamaal?

3. Kreeka vabaduse varisemine. Makedoonia ülevõim. 1) Missugune Makedoonia kuningas vallutas Kreekamaa? 2) Mis andis talle võimaluse alustada Kreekamaa vallutamist? 3) Kuidas suhtusid ateenlased Philippose vallutustesse? 4) Millega põhjendasid Philippose pooldajad ja vastased Ateenas oma seisukohti? 5) Kas suutis Ateena-Teebai liit vastu panna Philippose pealetungile? 6) Mille tõttu õnnestus makedoonlastel vallutada Kreekamaa?

Ülesandeid. 1) Märkige eri värvidega vastavale kontuurkaardile Ateena ja ta liitlased ning Sparta ja ta liitlased Peloponnesose sõja alguses! 2) Koostage Sparta-vastasesse liitu (387) kuuluvate riikide kaart!

V. Hellenismi aeg.

1. Aleksander Suur. 1) Iseloomustage Aleksander Suurt kui inimest ja väejuhti! 2) Missugused maad vallutas Aleksander? 3) Kuidas kohtles Aleksander vallutatud rahvaid? 4) Missugune tähtsus oli Aleksandri vallutustel hariduse ja majanduselu seisukohalt? 5) Missuguse tähtsa kauba-

linna asutas Aleksander? 6) Mispärast jagunes Aleksander Suure riik peale tema surma?

2. Hellenistlik kultuur. 1) Kuidas tekkis hellenistlik kultuur? 2) Mispärast kujunes Aleksandria tähtsamaks hellenismi kultuuri tsentrumiks? 3) Mida arvas Aristarchos maakera kujust ja liikumisest maailmaruumis? 4) Kelle astronoomiline õpetus löi enam läbi kui Aristarchose oma?

Ülesandeid. 1) Joonistage Pärsia ja Aleksander Suure maailma-riigi kaart, märkige sellele viimase vallutusretked ning tähtsamad kultuuri- tsentrumid! 2) Kujutelge, et saabute noore Ateena kaupmehena Aleksandriasse papüürust ostma! Kirjeldage oma saabumist ja üht Aleksandrias veedetud päeva! 3) Koostage kronoloogiline tabel Kreeka ajaloo tähtsamate sündmuste kohta!

E. ROOMA.

I. Rooma esiajalooline aeg.

1. Itaalia ja tema rahvastik. 1) Miks olid Apenniini poolsaarel paremad eeldused ühise riigi tekkimiseks kui Kreekas? 2) Missugused asjaolud takistasid kaubanduse arengut Itaalias? 4) Nimetage Itaalia tähtsaid rahvaid! Jutustage etruskide tööst ja kultuurist!

2. Kuningate aeg. 1) Missugune itaalklaste suguharu etendas ajaloos kõige tähtsat osa? 2) Millised olid ta vanimad linnad? 3) Kuidas tekkis Rooma linn muinasjutu järgi ning tegelikult? 4) Mispärast astusid Rooma naaberlinnad tema lepinglasteks? 5) Missuguseid õigusi omas Rooma lepinglaste suhtes? 6) Kuidas oli korraldatud Rooma valitsemine kuningriigi ajal?

3. Roomlaste usund. 1) Missuguses vahekorras arvasid roomlased olevat jumalaid ja inimesi? 2) Too näiteid roomlaste ebausklikkusest! 3) Kuidas arvasid roomlased end teada saavat jumalate tahet? 4) Missugustele tingimustele pidi vastama palve ja ohverdamine, et neist kasu oleks? 5) Millised jumalad olid roomlastel ja kreeklastel ühised? 6) Missugused olid nende nimed ühe ja teise rahva juures?

II. Vabariigi aeg.

1. Rooma vabariiklik kord ja seisuste võitlus. 1) Mille poolest erines Rooma vabariiklik kord kuningriiklikust? 2) Missugused olid Rooma vabariigi tähtsamad ametnikud ja nende ülesanded? 3) Mispoolest erines Rooma vabariigi valitsuskorraldus Eesti omast? 4) Kes olid patriitsid ja plebeid? 5) Mispärast oli plebeide seisukord vabariigi algusajal vilets? 6) Mida tegid plebeid omale õiguste hankimiseks? 7) Missugused ülesanded ja õigused olid rahvatribuunil? 8) Miks vajasisid eriti plebeid seaduste kirjapanekut? 9) Milliste seaduste tõttu muutusid plebeid patriitsidega üheõiguslikeks?

2. Roomlased saavad Itaalias ülemvõimu. 1) Missuguste rahvastega tuli roomlastel võidelda Itaalia vallutamisel? 2) Kelle kutsus endale appi võitluses roomlastega Tarentumi linn? 3) Mispärast jäid roomlased võitjaks Itaalia sõdades? 4) Kuidas oli korraldatud roomlaste sõjavägi ning milline oli ta relvastis?

3. Suurte sõdade aeg. 1) Millest oli tingitud Kartaago rikkus? 2) Missugune oli Kartaago riiklik kord? 3) Kus oli Kartaagol asumaid? 4) Mis põhjustel tekkisid Puunia sõjad? 5) Missuguste rahutingimustega lõppes esimene Puunia sõda? 6) Missugused kartaagolaste maad vallutasid

roomlased rahu ajal? 7) Kuidas püüdsid kartaagolased heaks teha oma kaotusi esimeses Puunia sõjas? 8) Missuguse linna piiramine sai teise Puunia sõja ajendiks? 9) Mispärast oli kartaagolastel kaua aega edu teises Puunia sõjas, aga lõpuks võitsid siiski roomlased? 10) Missuguste rahutingimustega lõppes teine Puunia sõda? 11) Milline oli Hannibali saatus? 12) Millega lõppes kolmas Puunia sõda? 13) Millised muud maa-alad läksid roomlaste kätte umbes neil ajal, kui Puunia sõdasid peeti?

4. Rooma maailmariiginähtused. 1) Missugused olid roomlaste 7 provintsi peale Puunia sõdu? 2) Kuidas toimus provintside valitsemine? 3) Missugused olid suurimad pahed provintside valitsemisel? 4) Missugused seisused olid Roomas tema maailmariigi päevil? 5) Millest tekkis peale Puunia sõda suurmaapidamiste kasv ning talupoegade maatustamine? 6) Mispärast oli töötute proletariaadi kasvamine hädaohtlik Rooma vabariigile?

5. Roomlaste elu-olu. 1) Mispärast ja kuidas muutus roomlaste kodune elu pärast vallutussõdu? 2) Missugune oli roomlase elamu vabariigi aja alguses ja lõpul? 3) Kuidas rõivastused roomlased? 4) Kelle võim maksis Rooma perekonnas? 5) Missugune oli Rooma naise seisund võrreldes Ateenaga omaga? 6) Missugused koolid olid Roomas ning mida seal õpetati? 7) Loendage roomlaste tähtsamaid rahvalõbustusi! 8) Kes olid gladiaatorid ning mis olid nende ülesanded? 9) Missuguse piduliku ettevõttega austati Roomas võidukaid väejuhte?

6. Kodusõjad. a. Reformikatsed. 1) Mispärast oli vaja ette võtta reforme, kui taheti Rooma vabariigi püsimist? 2) Mida taotlesid Gracchused oma reformidega? 3) Kuidas hukkus Tiberius Gracchus? 4) Mispärast ei meeldinud roomlastele Gaiuse kavatsus anda lepinglasile kodanikuõigusi? 5) Missugused olid Gracchuste poliitika tegelikud tulemused?

b. Marius ja Sulla. 1) Missuguse erakonna juht oli Sulla, missuguse Marius? 2) Mis viisil Mariuse sõjaväekorraldus võis muutuda ohtlikuks vabariiklikule korrale? 3) Mida näitab asjaolu, et Sulla määrati senati poolt, Marius aga rahvakoosoleku poolt väejuhiks Mithridatese vastu? 4) Kuidas püüdis Sulla kindlustada senati võimu? 5) Kuidas said lepinglased kasu sisetülidest ja välissõjast Pontuse kuningaga?

d. Pompeius ja Caesar. 1) Missugustes sõdades jäi Pompeius võitjaks? 2) Mispärast sattus Pompeius vastuollu senatiga? 3) Iseloomustage Julius Caesarit kui noormeest! 4) Kuidas püüdis noor Caesar võita endale rahva poolehoidu? 5) Missuguseid ameteid pidas Caesar enne diktaatoriks saamist? 6) Missuguse maa Lääne-Euroopas vallutas Caesar Rooma riigile? 7) Kes muutusid kadedaks Caesari võimule? 8) Kuidas tekkis kokkupõrge Caesari ning Pompeiuse ja senati vahel? 9) Millega see kokkupõrge lõppes? 10) Mida teate Caesari tegevusest ainuvalitsejana? 11) Millega lõppes Caesari valitsus?

Ülesanded. 1) Märkige kontuurkaardile eri värvidega Ülem-, Kesk- ja Alam-Itaalia, ühtlasi kirjutage kaardile Itaalias elavate rahvaste nimed! 2) Kujutage Rooma vabariiklikku korda skemaatiliselt! 3) Valmistage skeem Rooma sõjaväe korraldusest! 5) Valmistage joonis Rooma sõjaväe laagrist! 6) Joonistage rooma relvastise tähtsamaid osi! 7) Joonistage teise Puunia sõja kaart-visand! Märkige seal kõik sõja kirjelduses mainitud kohad! Lahingu paikadele kirjutage juurde lahinguaasta! 8) Joonistage vastavale kontuurkaardile Rooma maailmariigi piirid Puunia sõdade järel ja märkige ühtlasi eri värvidega juurdevõidetud

provintsid! 9) Märkige samale kaardile Puunia sõdadest kuni keiser Augustuseni vallutatud maad, ning kirjutage tarviliikud nimed peale! 10) Joonistage Rooma villa põhiplaan! 11) Kirjeldage üldjoontes elu latifundiumis!

III. Keisririigi aeg.

1. Keiser Augustuse ja tema järglaste aeg. 1) Kes haarasid võimu pärast Caesari surma? 2) Kellel neist õnnestus hiljemini ainuvalitsejaks saada? 3) Miks jäi Rooma rahvas rahule vabariigi kadumisega? 4) Mida tähendab sõna printsipaat? 5) Missugused vabariigiaegsed ametid koondas enda kätte keiser? 6) Missuguseid paremusi tõi Rooma kodanikele ja provintsidele Octavianuse valitsusaeg võrreldes vabariigi viimaste aastatega? 7) Kuidas korraldati provintside valitsemine Augustuse ajal? 8) Kes olid pretoriaanlased? 9) Mispärast sõdis Augustus ja missuguste tagajärjedega? 10) Kuidas muutus Rooma linna väline ilme Augustuse ajal? 11) Iseloomustage Augustuse järglasi I sajandil kui valitsejaid! 12) Mispärast nimetati II s. valitsenud keisreid headeks keisriteks? 13) Milles seisis stoikute õpetus? 14) Missugune headest keisritest oli stoik?

2. Rooma keisririigi aegne olukord. 1) Millega on seletatav aianduse areng Itaalias kahel esimesel sajandil? 2) Kes olid koloonid ning millega on seletatav koloonide kihi tekkimine? 3) Millega on seletatav printsipaadi ajal suur tõus tööstuses ja kaubanduses? 4) Kirjeldage Rooma linna toredaid ja inetuid linnajagusid! 5) Iseloomustage jõukate roomlaste kodust elu keisririigi ajal! 6) Missuguseid avalikke lõbustusi harrastati keisririigi ajal Roomas? 7) Milles avaldus keisririigi ajal kõlbluse langus? 8) Mida andsid roomlased uut teaduse ja kunsti alal? 9) Kes olid roomlaste tähtsaimad kirjanikud?

3. Ainuvalitsuslik keisririik. a. Diocletianus ja Constantinus. 1) Mispärast sattus Rooma riik III sajandil raskesse seisukorda? 2) Millest tekkisid talupoegade majanduslikud raskused? 3) Milles erines Diocletianuse ja Constantinuse riiklik korraldus printsipaadiaegsest? 4) Mispärast tehti talupojad sunnismaiseks? 5) Kuidas mõjus talupoegade sunnismaiseks tegemine nende isamaa-armastusele?

b. Ristiusk. 1) Milles seisis ristiusu tähtsamad mõtted? 2) Mispärast ei võinud roomlaste valitsejad sallida kristlasi? 3) Missuguse keisri ajal algasid, kelle ajal lõppesid kristlaste tagakiusamised? 4) Kus käisid kristlased koos tagakiusamiste ajal? 5) Kuidas mõjus tagakiusamine kristlastele? 6) Miks tunnistas Constantinus Suur ristiusu lubatuks? 7) Missugused ametid tekkisid kristlikus kirikus?

c. Rooma riigi jagunemine. 1) Mispärast suurenes germaanlaste tung Rooma riigi piiridesse? 2) Kuidas pääsesid germaanlased ametikohtadele Rooma riigis? 3) Kes jagasid Rooma riigi lõplikult kaheks osaks ning mispärast?

d. Lääne-Rooma riigilangemine. 1) Kuidas toimus L.-Rooma riigi langemine? 2) Missugused olid L.-Rooma riigi languse põhjused?

Ülesandeid. 1) Joonistage vastavale kontuurkaardile riigi piirid Trajanuse ajast ning märkige eri värvidega juurdeõidetud maad keiser Augustusest kuni Trajanuseni! Ühtlasi tähendage ära Lääne- ja Ida-Rooma riiki lahutav piir ning varustage valmistatud kaart tarviliikude nimedega! 2) Valmistage Diocletianuse ja Constantinuse aegse riigikorra skeem! 3) Koostage kronoloogiline tabel Rooma ajaloo tähtsamate sündmuste kohta.

Järelsõna.

Käesolev õpperaamat „Vana aeg“ on esimene minu ajaloo õpperaamatute seerias, mis tahab rahuldada uue keskkooli nõudlusi. Aine käsitlusel on kasustatud mitte ainult traditsioonilist jutustamist, vaid on püütud ka anda õpilasile elavaid üksikkujutusi nii sündmustest kui ka olukordadest. Seejuures on rõhutatud kausaalsust, püüdes arvestada 5. õppeaasta õpilaste arenguastet ja ajaloo kursuse esimese kontsentri põhinõudlusi. Metoodilisil kaalutlusil (õppematerjali kontsentritesse jaotamise põhiprintsiibid) autor ei pidanud lubatavaks esimesse kontsentrisse paigutada peamiselt kultuuri-ajalugu, sest niisugusel korral ei suuda esimene kontsenter apertseptiivset tuge pakkuda teisele kontsentriale gümnaasiumi astmel. Pealegi ei vasta igav kultuurilooline aineestik (materiaalne) oma kirjeldava laadiga õpilaste huvidele selles vanusastmes, kus neid võib kõita vaid elav isikute ja sündmuste käsitelu.

Materiaalse kultuuri käsitelu kaudu pole üldse võimalik selgitada õpilasile ei ajaloolist kausaalsust ega evolutsiooni ideed, nagu seda nõuab kaas-aegne pedagoogika ja ajaloo metoodika, sest, esiteks, selleks pole aega, teiseks, vanemates klassides sellelaadilistel küsimustel üldse ei tule peatuda, kolmandaks, pole kuidagi mõeldav ajaloolise kausaalsuse ja evolutsiooni selgitamine näit. antiikaja veevärkide või mööbli või kütte käsitelu kaudu. Kõik niisugused küsimused, nagu küte, valgustus, mööbel, kanalisatsioon, veevärgid jne., kuuluvad küll lugemikku, kuid mitte õpperaamatu sunduslikku kursusse.

Lähtudes neist põhimõttelisist kaalutlusist püüdsin teatavasse tasakaalu viia poliitilise ja kultuuriajaloolise aineestiku, peatudes viimase alal, esiteks, usundil, kirjandusel ja kunstil, ühis- ja majanduselul, teiseks, toitumisel, rõivastusel ja pidustustel. Niisugune kultuurilooline aineestiku selektsioon on tavaline ajalooõpetuses ka välismail. Mõnesuguseid katseid kultuuriajaloolise aineestiku koondamisega esimesse kontsentrisse tehti küll näit. Saksamaal ligi 70 aastat tagasi, kuid need ei andnud soovitud tulemusi ajalooõpetuse kasvatuslikkude sihtide taotlemisel.

Poliitilisel ajalool (näit. riigikord, sõjad) peatun nii palju kui see on tarvilik teise kontsentri ülesehitamiseks, mis on raja-

tud hoopis teistele põhimõtetele kui esimene kontsenter. Seepärast ei saa õppekursusest välja jätta näit. Puunia sõdu, siis Peloponnesose ja teisi olulisemaid kodusõdu. Siin tuleb arvestada asjaolu, et noored ei võta sõdu ja kodusõdu sugugi nii, nagu seda uskusid meie riikliku iseseisvuse algpäevil mõned ultra-liberaalsed pedagoogid. Poliitiline ajalugu jääb ikkagi selleks kandvaks selgrooks, mida ta tõeliselt on ajaloolise mineviku rekonstrueerimisel ja mõistmisel.

Seejuures lähtusin järgmistest üldtunnustatud seisukohtadest: õpperaamat ei suuda anda õpilasele elamusi, vaimustust jne., sest ta sisaldab materjali harilikult teatava miinimumi ulatuses vastavalt õppekavale. Elamusi ja vaimustust loob tõeliselt õpetaja ettekanne, lugemik, hästi organiseeritud väline vaatlikustamine ja õpetaja ning klassi elav ja süstemaatiline koostöö. Suuremal arvul allikakatkendite toomine õpperaamatusse teeb viimase sisult ühekülgses, sisuvaeseks ja katkendiliseks, sest lugemispalad jätavad vähe ruumi kursuse ülejäänud osale.

Möödapääsetamatuks paheks osutub segatüübilisel õpperaamatul nähtus, et autori poolt tehtud lugemispalade valik kannab paratamatult isiklikku pitsert, mis rõõvib õpetajalt vabaduse ja sunnib teda isegi tunduva osa esitatud lugemiskatkenditest kõrvaldama kui ebakohased sisult ja vormilt. Seepärast võib lugemispalade koht olla ainult lugemikus, nagu see standardõpperaamatu tüübile kohane. Nii ei saa õpperaamat olla lugemikuks ja lugemik õpperaamatuks.

Standardõpperaamatu süsteem, nagu see kõikjal üldtunnustamust leidnud, koosneb järgmistest osadest: 1) õpperaamat, mis sisaldab õppekavadele vastavalt ja ajastu mõistmiseks tarviliku kvantumi materjali; 2) ajaloo lugemik, mida õpetaja ja õpilane saab vabalt (ainestiku mitmekesisus) ning takistamatult kasutada; 3) ajaloo atlas ja 4) abiväljaanded kursusse kuuluva materjali läbitöötamiseks ja õpilase teadmiste kontrollimiseks. Lähtudes öeldust asusin „Ajaloo lugemiku“ koostamisele, mis ilmub õppeaasta alguseks vihkudena 16–32 lk., et õpetajal oleks täielik vabadus lugemismaterjali valikul nii üld- kui ka eesti ajaloo alalt. Lugemik ilmub alg- ja keskkooli ning gümnaasiumiõpetajate kaastööl ja on määratud nii alg- kui ka keskkoolile, sisaldades novellitaoliselt kirjutatud palasid, populaarteaduslikke käsitlusi ja valimikke ajaloo allikaist. Ta ülesandeks on pakkuda õpilasele lektüüri ja luua võimalusi neile iseseisvaks tööks nii kodus kui ka klassis.

Üld- ja kodumaa ajalugu käsitlev „Ajaloo-atlas“ ilmus minu toimetusel ja kaastööl 1933./34. a. Abiväljaanded on teoksil ja ilmuvad peatselt. Kõik mainitud standardõpperaamatu eriosad on kindlas seoses, et võimalduks korralik ja produktiivne töö ning kõigi õppeviiside rakendamise ajalooõpetuse kõrgete sihtide taotlemisel.

Õpperaamatute seeria ainek on käsitletud ajajärkude ja arenemisalade järgi ühes vajalikkude alajaotustega, et õpilane saaks kergemini ülevaate õpitavast ainek ja õpetajal oleks vabadus probleemide valikul. Seejuures on jäetud üksikute geograafiliste ja ajalooliste mõistete (näit. oaas, saar, suurmaapidamine, maailmariik, pärisorjus) selgitamine õpetaja hoolde, nagu see tavaliselt viisiks nii nooremais kui ka vanemais klassides. Pealegi on osa niisuguseist mõistest õpilastele selged kas eelmisest õppekursusest või noorte kirjandusest. Käesolev õpperaamatute seeria on varustatud juhtivate ja kordavate küsimustega ning ülesannete valimikuga peamiselt manuaalse tegevuse põhiprintsiipide rakendamiseks.

J. Adamson.

Sisukord.

	Lk.
A. Sissejuhatus	3— 16
1. Põhimõisted. — 2. Esiajalooline aeg.	
B. Vana-Idamaa	16— 34
1. Egiptus. — 2. Mesopotaamia. Babüloomlased ja assüür- lased. — 3. Foiniiklased. — 4. Pärsia.	
D. Kreekamaa	35—104
I. Vanem aeg. 1. Maa asustamine. — 2. Kreeklaste usund. — 3. Kangelaslood ja lugulaulud.	
II. Kreeklaste tähtsamad riigid — Sparta ja Ateena. 1. Sparta, elukutseliste sõdurite riik. — 2. Ateena, töö ja kaubanduse riik.	
III. Kreekamaa õitseng Ateena juhtimisel. 1. Väikese Kreeka sõjad Pärsia hiiglariigiga. — 2. Ateena tõuseb varemest ja muutub Kreekamaa esivõimuks. — 3. Ateena Periklese ajal. — 4. Kreeklaste kodusest ja vaimsest elust.	
IV. Kodusõdade aeg. 1. Peloponnesose sõda. — 2. Kõi- kide võitlus kõikidega. — 3. Kreeka vabaduse varisemine. Makedoonia ülemvõim.	
V. Hellenismi aeg. 1. Aleksander Suur. — 2. Hellenist- lik kultuur.	
E. Rooma	105—138
I. Rooma esiajalooline aeg. 1. Itaalia ja tema rah- vastik. — 2. Kuningate aeg. — 3. Roomlaste usund.	
II. Vabariigi aeg. 1. Rooma vabariiklik kord ja seisuste võitlus. — 2. Roomlased saavad Itaalias ülemvõimu. — 3. Suurte sõdade aeg. — 4. Rooma maailmariigina. — 5. Roomlaste elu-olu. — 6. Kodusõjad.	
III. Keisririigi aeg. 1. Keiser Augustus ja ta järglaste aeg. — 2. Rooma keisririigi aegne olukord. — 3. Ainuvallit- suslik keisririik.	
Küsimusi ja ülesandeid	169—176
Järeldõna	177
Trükivigu ja õiendusi	179